

ئاخرویت

منتدی اقرا الثقافی

منزل

له شارستانی ئیسلامی دا

له بنوله ده‌قه سه‌رعبه‌کاه و به‌ره‌می فقهی و دایعه‌ی زیانده

www.iqra.ahlamontada.com

منتدی اقرا الثقافی

نووسینی
دکتوره‌ی علی جمعه محمد

وه‌رکیزانی
أحمد محمد زاهد

المنشور

ئافرهت

له شارسټانيټي ئيسلاميدا

له نيوان دمهقه شرعيه كان وبهرهه مي فيقهى و واقيعى ژياندا

دانانى

الدكتور علي جمعة محمد

موفتى ولاټى (مصر)

ومرگيرانى

امجد محمد زاهد شيخ محمد

پيداجوونه وهى

د. حسن خالد مصطفى المفتي

مافی له چاپدانه وهی پارێزراوه بو نوسینگهی تهفسیر

ناوی کتێب به کوردی: ئافرمه له شارستانی ئیسلامیدا
 نوسین: دکتۆر علی جمعه محمد
 وهه گیرانی: امجد محمد زاهد شیخ محمد
 بلاوکردنه وهی: نوسینگهی تهفسیر بو بلاوکردنه وهه
 راگه یاندن/ ههولێر
 نهخشه سازی ناوه وه: جمعه صدیق کاکه
 خه ت: نهوزاد کۆیی
 بهرک: أمین مخلص
 نۆره و سالی چاپ: یه کهم ۱۴۳۱ ک - ۲۰۱۰ ز
 تهیراز: ۱۵۰۰ دانه

له بهر ئیوه بهرایهتی گشتی کتێبخانه گهشتیه کان ژمارهی سپاردنی (۵۰۵) ی سالی ۲۰۱۰ پێدراوه

تهفسیر

بو بلاوکردنه وه و راگه یاندن
 ههولێر - شەمەلسی دڵدا - ژێر نوێنی شهیرین ههلس
 ت: ۲۲۲۱۶۹۵ - ۲۲۳۰۹۰۸ - ۲۵۱۸۱۳۸
 مۆبایل: ۰۷۷۰ ۱۳۸ ۷۲ ۹۱ - ۰۷۵۰ ۴۶۰ ۵۱ ۲۲
tarfseeroffice@yahoo.com
tarfseeroffice@maktoob.com
atarfseer@hotmail.com

بە ناوی خوای بەخشندهی میهرمبان

سوپاس و ستایشی بێ پایان بۆ پەروردگار، دروود و پرەحمەتی نەبەرێوه
بۆسەر گیانی پاکی {محمد المصطفى (صلی الله علیه وسلم)}، پاشان بۆسەر یار
ویاومر و گشت نیمانداران.

قورئانی پیرۆز دەفەرمویت: ﴿فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّسَنفَقَهُوا فِي
الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ﴾ التوبة ١٢٢. پێغه مبه‌ریش
دەفەرمویت: {من یرد الله به خیراً یفقهه فی الدین}. لەسەر تیشکی ئەم دوو
فەرمووده و هاوویینه‌کانیان، لە دێر زەمانه‌وه زانایانی ئیسلام گرنگی
وبایه‌خیکی زۆریان داوه به‌ بوا‌ری خزمەت کردن به‌ زانسته‌ شه‌ریعه‌کان
وخه‌لکیان لێ به‌هره‌مه‌ند کردووه، چونکه پاداشتیکی یه‌گجار زۆری هه‌یه،
وسه‌عادمی هه‌ردوو دونیای له‌سەر به‌یوه‌نده.. به‌تایبه‌ت له‌م رۆژگاری
ئه‌م‌رۆدا، که ئیسلام و موسوڵمانی راسته‌هینه خه‌ریکن غه‌ریب دهبه‌نه‌وه، وله
دمیان لاوه چه‌واشه‌کاری و گو‌م‌پ‌رای به‌ به‌رنامه‌ی به‌رفراوان دوژمنانی ئیسلام
به‌ هه‌موو هی‌ز و توانایه‌کیانه‌وه گه‌ره‌کیانه له شه‌وه‌کتی به‌رزای ئیسلام
و موسوڵمانان که‌م بکه‌نه‌وه، وله‌که‌داریان بکه‌ن، به‌تایبه‌تی له‌ بوا‌رمکانی ئافه‌رت
وما‌فه‌کانی..

برای به‌رپ‌ژ و خۆشه‌ویستم مامو‌ستا (امجد محمد زاهد) له‌م بوا‌رمدا هه‌ستاوه
به‌ و مرگ‌پ‌رانی یه‌کی‌ک له‌ نوسراو‌مکانی مو‌فتی ولاتی میسر، مامو‌ستای پایه‌به‌رز
(د. علي جمعة) به‌ناو‌نیشانی (المرأة في الحضارة الإسلامية بين نصوص الشرع
وتراث الفقه والواقع المعيش)، که‌پ‌یم وایه هه‌م مامو‌ستای دانهر، و هه‌م
مامو‌ستای و مرگ‌پ‌ر، هه‌ردووکیان زۆر سه‌رکه‌وتوون له‌ کاره‌کانیاندا، وتا

ئەندازمەکی زۆر باش مەبەستەکانیان پێکاوه.. خوا پاداشتی بەخێریان
بداتەوه..

بەندەش کە لەلایەن برای وەرگیرەوه تەکلیفم ئی کرا، بە هەڵسەنگاندنی
دەمە عمرمبەگە، وپیداچوونەوهی دەمە وەرگیردراو، منیش لەبەر گرنگی
بابەتەگە، وخواشەویستیم بۆ مامۆستا (امجد)، نەمتوانی جگە لە جیبەجی
کردن، هیچ بواری ترم نەبوو.. سوپاس بۆ خوا..

لە کۆتاییدا داواکارم لە پەروەردگار کە نمونەی ئەم بەرپێزە، وگەنجانی تری
پێنووس ڕەنگین و فیداکار و خزمەتگوزار بپارێزێت، وپیانگەپەنیتە لوتکەی
ناوات لە هەردوو دنیا.

د. حسن خالد مصطفى المفتي

کۆلیژی زانستە ئیسلامیەکان

هەولێر / ٨ / ٤ / ٢٠١٠ ی زاینی

بە ناۋى خۋاى بەخشندەى مېھرىبان

پېشەكى وەرگىر:

پاش سوپاس و ستایشى بى پايان بۆ بەدپېشەرى زەۋى وئاسمان، دروود و سەلام بۆ سەر گىيانى پاكى سەردارى پېشەمبەران، پېشەۋا وراپەر و سەرگەردە، (مەھمەد) پېشەمبەرى ئاخىر زەمان، بۆ سەر گىيانى تەۋاۋى ئال و بەھىت و يار و ياورمان، و ھەموو ئەو كەسانەش كە دەست بە بەرنامەى خۋاۋە دەگىرن تاكو دۇنيا كۆتايى دىي، و ھەمووش بە كەردەۋى خۇمان ئەچىنەۋە بەردەم يەزدان، لەپاشان:

ماومىەك دەموست باسېك بنووسم لەسەر مىراتى ئافرىتى لە ئىسلامدا، بە تايپەتى لەسەر ئەو بەناۋ رەخنەيەى كە پووبەرۋوى ئەم بەرنامە راستە خۋايىيە كراۋتەۋە، كە گۋايە ئافرىتى نىۋەى پىاۋ مىرات دەبات! جا لەو كاتەدا مەبەستم بوو كە زۆرترىن سەرچاۋە پەيدا بىكەم بۆ نووسىنى باسەكەم، ئەۋمىبوو پۇژىك ئەم كىتەبەى مامۇستاي زانا، موفتى ۋلاتى (مەصر) (علی جمعة محمد) م بەرچاۋ كەۋت، بەناۋنىشانى (المرأة في الحضارة الإسلامية بين نصوص الشرع و تراث الفقه والواقع المعيش)، كە لە ناۋمپۇكەكەم پوانى، بىنىم كە ئەو باسەى زۆر بە باشى ھىناۋە، بۆيە دەست بەجى كرىم، ۋە راستىشدا سوۋدىكى باشم ئى بىنى.

بەلام دواتر بىنىم كە ئەم كىتەبە چەند بابەتتىكى تىرى ھەستىياري لەخۇ گرتەۋە، كە جىگەى باس و خۋاسى كەسانى شارمزا و نەشارمزاى ئەم ئايىنە پىرۋەزىن، شارمزاكان پوونىيان دەكەنەۋە، و نەشارمزاكانىش بە نەزانىنى خۇيان رەخنە دەگىرن. بۆيە بىرم كەردەۋە لەۋەى كە ۋەرى بگىرپە سەر زمانى شىرىنى

كوردى، تاومكو لە لايەك كەلىنىكى كىتەبخانى كوردى پرىكاتەو، ولەلایەكى
 تریشەو، ئەو برا وخوشكە بەرپزانەى كە لە زانىنى زمانى عەرمبىدا كەم
 توانان یان بى توانان، بتوانن تا رادىيەك بەم بابەتەو وردەكارىەكانیان
 ئاشنابىن.

مامۆستای دانەر لە سى لایەنەو، باسى لە ئافرىمىت كەردووه:

۱. لە دەقە شەرىعیەكانى قورئان و فەرموودەكانى پىغەمبەردا (صلی اللہ علیہ
 وسلم).

۲. لە بەرھەم و سەرچاوە و كىتەبە فىقھى و شەرىعیەكاندا. كە ئەم دوو باسەیان
 لە زۆرىك لەو كىتەبانەدا هەن كە باس لە ماف و پىزى ئافرىمىت دەكەن لە
 ئىسلامدا، بەلام مامۆستا بە شىوازیكى زانستیانە و تازە و بەسوود باسى
 كەردوون.

۳. لە واقیعی ژيان و مێژووى گەل و نەتەو و كەسەكاندا، كە ئەمەیان كەمتر
 بەرچا و دەكەوێت لە كىتەبەكانى تردا.

بەلام ئەمەندە دەئێم: سەرەراى وەرگێرانی ئەم كىتەبە، مەن هەولم داوه بۆ
 زیاتر بەهێز كردن و دەوڵەتمەند كردنى بابەتەكان، چوار كاری تریش بكەم:

• زۆرىنەى زانیاریەكانى ناو ئەم كىتەبە، هەولم داوه لە چەند سەرچاوەى
 تریشدا هاتىن، ئاماژەیان پى بكەم.

• ھەر نایەتێكى قورئانى پىروزی تیدا هاتىت، تەفسىرەكەیم نووسیوه، بە
 پشت بەستن بە ھەردوو تەفسىرى (خۆلاصەى تەفسىرى نامى/ مامۆستا
 عبد الكرىمى مودەرىس، و تەفسىرى گوئشەن/ دكتور نظام الدین عبد
 الحمید).

• تەخرىجى ھەدىس و فەرموودەكانى پىغەمبەرم (صلی اللہ علیہ وسلم)
 كەردووه، بە جۆرىك كە ناوى ئەو سەرچاوانەم نووسیووه، كە

فەرمودمگەيان تېدايە، ناوى بەش، وبابەتەكان، وژمارەى فەرمودمگەش
لەو سەرچاوانەدا.

• لە ھەندىك جىگەدا ھەستاوم بە لىكۆلىنەو ولىوردبوونەو
مەسئەلەكان.

جا بەو پىيەى كە مەرج نىيە كەسى وەرگىر بە تەواوتى ھاوړا وھاو
بۆچوونى كەسى دانەر بىت، بۆيە بە پشت بەستن بە سەرچاوە شەرعىيە
متمانەدارەكان ھەندىك تېبىنىم لەسەر ھەندىك لە بۆچوونەكانى مامۇستاي
موفتى ھەيە، كە ئاماژەم پىكردوون، وھىوادارم بەھەلەدا نەچووبم.

لە كۆتايىدا ھىوام وایە كە ماىەى سوودى موسوڵمانانى كورد زمان بىت،
وزۆر سوپاسى مامۇستا وبراى زۆر خۆشەويستم دكتور شىخ ھەسەنى موفتى
دەكەم، كە نەركى پياچوونەوئەى ئەم وەرگىرپانەى خستە ئەستۆى خۆى، خواى
گەورە پاداشتى بەخىرى بداتەو، وبە كەرمى خۆشى ئەم كارەمان لى
وەرگىت. آمىن.

وەرگىر

امجد محمد زاهد شىخ محمد

بە ناوی خوای بەخشنده ومیهرمانهوه

پیشه‌کی دانه‌ر:

سوپاس وستایش بۆ په‌روه‌ردگاری هه‌موو جیهان، و دروود و سه‌لام له‌سه‌ر
سه‌رداری پێغه‌مبه‌ران، گه‌وره و پێشه‌وامان پێغه‌مبه‌ری ئه‌مین محمد (صلی الله
علیه وسلم) و له‌سه‌ر یار ویاوهر وهاوه‌لانی به‌ تیکرا. پاشان:

په‌رسیاریکی زۆر ده‌کریت له‌ باره‌ی پێگه‌ و جێگه‌ی ئافرمەت له‌ ئیسلامدا،
ئه‌مه‌ش واما‌ن ئی ده‌کات که‌ بگه‌ڕێنه‌وه‌ بۆ سه‌رچاوه‌کانی ئه‌م ئاینه‌،
وبه‌ره‌مه‌می بیر و هه‌زری زانایان، وواهیعی می‌ژوویی وئیستای ژایانیان.

ئافرمەتیش په‌کیکه‌ له‌ دوو جو‌ره‌که‌ی په‌گه‌زی مرۆفایه‌تی، که‌ خوای گه‌وره
په‌زیکی زۆری ئی ناوه‌ وپله‌ وپایه‌ی به‌ه‌زی پێداوه‌ به‌سه‌ر ته‌واوی
درووستکراوه‌کانی تر، و هه‌ک خۆی ده‌فه‌رمویت: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي
الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾

ال‌اسراء/ ٧٠. ((واته‌: ئێمه‌ قه‌ده‌ری نه‌وه‌ی ئاده‌مه‌مان گرتوه‌ و شه‌مه‌فدارمان
کردوون به‌وه‌ی هۆش و بیرمان پێ به‌خشیوون، هه‌روه‌ها به‌و توانای فێر‌بوون
و زانیینه‌ی که‌ پێمان به‌خشیون، له‌سه‌ر وشکانی وله‌ ناو ده‌ریادا هه‌ل‌مان گرتوون
تا به‌ ئاسانی بێن و بپه‌ژن. له‌ گشت جو‌ره‌ رزق و په‌وزیه‌کی چاک و پاک به‌شمان
داون و، په‌له‌و پایه‌مان به‌سه‌ر گه‌لێک له‌ درووستکراوه‌کانی تر، و به‌ه‌ز
کردوونه‌ته‌وه‌)).

گومانی تێدا نییه‌ که‌ ئه‌م په‌زلی‌نا‌نه‌ داگه‌رمویه‌ به‌سه‌ر هه‌ردوو په‌گه‌زی
نێرینه‌ و می‌بینه‌دا، واته‌ نێرینه‌ و هه‌ک مرۆف په‌زی لی‌گیراوه‌، و می‌بینه‌ش به‌
هه‌مان شیوه‌.

خوای گەورەش کە پێزی لە ئافەرت ناوە هەموو مافەکانی پێداوە و هیچ ستەمیکیشی ئی نەکردووە، و ئەرکی و مەهای نەداوە بەسەریدا کە لە توانایدا نەبێت، چونکە خوای گەورە خۆی درووستی کردووە، و هەر خۆشی دەزانیت کە چی جوێرە ماف و ئەرکیک بۆ ئافەرت گونجاوە، وەك دمه‌رمویت: ﴿أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾ (الم‌ل‌ک/ ۱۴). ((واتە: ئەو خ‌ودایەکی کە ع‌الەمی لە نەبوونەوه ه‌یناوتمە بوون و درووستی کردووە، ئایا ن‌ازانیت چی لە ناو د‌لتاندا د‌هشارنەوه و‌چیش ناشکرا د‌م‌کەن؟! لە حالەتیکدا ئەو خ‌ودایە کە زانینی د‌ه‌وری ه‌ه‌موو ش‌تیکی داوە، ه‌ه‌رچەندە ئەو ش‌تانە زۆر ورد و‌شاراوه و‌پەن‌ه‌ن‌ایش (ب‌ن)).

کەواتە باسی دادپەر و‌مرانە م‌امە‌لە کردن لەگە‌ل ئاف‌رمتدا پ‌ی‌و‌ی‌ستە بە ش‌ی‌و‌م‌ی‌ه‌کی تەواو باس ب‌ک‌ر‌یت، بە جوێرک کە ه‌ه‌م م‌اف و‌ه‌ه‌م ئ‌ەرکەکانیش ب‌گ‌ر‌یتەوه، چونکە خوای گ‌ه‌ورە کە م‌ر‌و‌فی درووست کردووە، ه‌ه‌روا ب‌ی ه‌و‌ودە نەبووە، بە جوێرک کە ک‌ۆ‌م‌ه‌ئ‌یک م‌افی ب‌دات، بە ب‌ی ئەوه‌ی کە ه‌ی‌ج ئ‌ەرکیکی بەس‌ه‌ردا ب‌دات، وەك خ‌وی دمه‌رمویت: ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ﴾ (الم‌ز‌ن‌/ ۱۱۵). ((واتە: ئایا و‌ا ت‌ی‌د‌م‌گەن ن‌ی‌و‌ه‌م بەب‌ی ه‌و‌ودە و‌ب‌ی ه‌ی‌ج م‌ه‌ب‌ه‌ست‌یک و‌ب‌و گ‌ال‌تە و‌ی‌اری درووست کردووە؟! و‌ات‌ان د‌ه‌زانی کە پ‌و‌زی د‌وایی ن‌ایەت و‌ناگە‌پ‌ن‌ه‌وه ب‌و ل‌ای ن‌ی‌مە، تا لەس‌ه‌ر ب‌ی‌ر و‌باو‌ر و‌گ‌و‌فت‌ار و‌ر‌ه‌فت‌ارم‌کان‌تان ل‌ی‌تان ب‌پ‌رس‌ین‌ه‌وه؟! تا ه‌ه‌رکەس‌ه‌و بە پ‌ی‌ی ب‌ی‌ر و‌باو‌ر و‌ک‌ر‌د‌ه‌وه‌ی خ‌وی ج‌ه‌زای ب‌د‌ر‌یتەوه)).

ه‌ه‌رو‌ه‌ها ه‌ه‌ن‌د‌یک ر‌استی ه‌ه‌ن کە پ‌ی‌و‌ی‌ستە لە ب‌ی‌ر و‌د‌لی ه‌ه‌موو م‌وس‌و‌ل‌م‌انی‌ک‌دا ب‌ج‌ه‌س‌پ‌ین و‌ج‌ی‌گ‌یر ب‌ن، وەك لە ج‌ه‌ند ج‌ی‌گ‌ه‌ی‌ه‌کی ق‌ور‌ئ‌انی پ‌ی‌ر‌ۆ‌زدا ه‌ات‌و‌وه، لەوانە:

• ﴿وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا﴾ الكهف/ ۴۹. ((واته: په رومردگارت سته م له هيچ كهسيك ناكات))

• ﴿وَلَا يَظْلَمُونَ فَتِيلًا﴾ النساء/ ۴۹. ((واته: نهومندهی نهو درزه باريكهی كه له ناو دمنكي خورمادايه، سته م له هيچ كهسيك ناكريت))

• ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَسْرِ بِظُلْمٍ لِّلْعَبِيدِ﴾ الحج/ ۱۰. ((واته: بئ گومان خودا سته م له هيچ بهندميكه ناكات))

• ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ﴾ العنكبوت/ ۴۰. ((واته: ومنهبيت خودا سته می لهو گهلانه كريديت))

• ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ﴾ النساء/ ۴۰. ((واته: بئ گومان نهومندهی قورساي گهرديلهيهك خودا سته م له كهس ناكات))

• ﴿وَلَا يَظْلَمُونَ نَفِيرًا﴾ النساء/ ۱۲۴. ((واته: نهومندهی چالايي پشت ناوکی دمنكه خورمايهك سته می لي ناكريت))

• ﴿فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ﴾ التوبة/ ۷۰. ((واته: ومنهبيت خودا سته می لي كريدن)).

جا تهواوی نه م نايه تانه وزوړيكي تريش دووپاتي نهو راستيه گرنگه دمکه نهوه كه پيوسته به باشي بجهسپيت له بيروباومړي ههموو موسولمانيكدا، كه شايه تي داوه به يهكتايي خوداي گهوره، و پيغه مبهرايه تي گهوره وپيشه واما م محمد (صلي الله عليه وسلم)، نهو پش نهوميه كه داد وعه داله تي خواي گهوره تهواو رهايه، ولهو بهرنامه ي كه ناردوويه تي هيچ جوړه سته ميكي سهارمت به هيچ كهسيك، بهلكو بو هيچ جوړه درووست كراو وبوونه ومړيكش تيدا نيه، برپارمكاني خواي گهورهش نابيت به تهرازوو وپيومي مرقه گان ببيورين، بهلكو پيومي خواي دمبيت ههموو كردمومكاني نهوان.

ۋە ئەو كىشىلەرنى كەلەم رۇزىنى ئىستاماندا رۇو بە رۇو دىمىنەۋە
 ئەۋمىيە كە: باسى ئافرىتى ۋەمەكانى لى شەرىئەتى ئىسلامدا بۇمە جىگە
 مەشۇم رۇناكۇكى لىگەل ئەۋ كەسانە كە نە دىزانن ھەقىقەتى ئافرىتى
 جىيە! ۋە شارمىيىشيان سەبارەت بەم شەرىئەتە پىرۇزە ۋەراستىيەكانى ھەيە،
 بە جۇرئىك كە ۋەك گەتۈۋگۈ كەرنى لى ھاتۈۋە لىگەل ئەۋ كەسانە كە
 گۈيىيان گەرانە ۋەھەستى بىستىنيان تىك جۈۋە ۋە باشى راستىيەكان نابىستىن.

مىنىش ئەم ۋەقىيە ئازارۋىيە پالى پىۋىنام بۇ ئەۋمى باسىك كۇ بىكەمەۋە
 لەسەر ئافرىتى مۇسۇلمان لى سەرجاۋە شەرىئەكان ۋەۋەقىيە مېزۋىيان، ۋەنام
 لىنا: (ئافرىتى مۇسۇلمان لى سەرجاۋەكانى شەرىئەت ۋەۋەقىيە مېزۋىيان)^(۱)
 دابەشەم كەرد بۇ چەند بەشىك:

دەروازە يەكەم : ئافرىتى مۇسۇلمان لى دىمە پىرۇزەكانى شەرىئەت،
 كە دۈۋ بەش لى خۇ دىگىت:

بەشى يەكەم : ئافرىتى لى قورئانى پىرۇزدا.

بەشى دۈۋەم : ئافرىتى لى سۈنەت ۋەفەر مۇۋەدەكانى پىغەمبەردا
 (صلى الله عليه وسلم).

دەروازە دۈۋەم : ئافرىتى مۇسۇلمان لى بەرھەم ۋەنوسراۋە فىقھىيەكاندا،
 كە ھەشت بەش لى خۇ دىگىت:

بەشى يەكەم : مىراتى ئافرىتى لى نىۋان راستىيەكان ۋەرو
 ھەئەسراۋەكاندا.

بەشى دۈۋەم : شاپەتى دانى ئافرىتى مۇسۇلمان ۋەرد كەرنەۋە
 گۈمانە درۈۋست كراۋەكان.

بەشى سىيەم : ھەرنى ۋەھەقىقەتەكەي.

(۱) ھەرچەندە لى بەرگى كىتەپكەيدا بە شىۋازىكى تىر ناۋىشانى كىتەپكەي ھاتۈۋە، ۋەك
 لى پىشەكى ۋەرگىرپەنەكەدا ئامازەمان بۇ كەرد. ۋەرگىرپە

- بەشى چوارەم : مافى ئافرىتى لە ھەلبۇزاردنى مېردى خۇيدا.
- بەشى پىنچەم : پېشئوئىرى كردنى ئافرىتى.
- بەشى شەشەم : خەتەنە كردنى مېيىنە.
- بەشى ھەوتەم : مافە سىياسىيەكانى ئافرىتى.
- بەشى ھەشتەم : لېدانى ئافرىتى لە ئىسلامدا.
- دەروازەى سىيەم : ئافرىتى موسولمان لە واقىعى مېزووپىدا، كە پىنچ بەش لە خۇ دەگرېت:
- بەشى يەكەم : ئافرىتىگەلىكى ھوكمران (حاگم).
- بەشى دووهم : ئافرىتىگەلىكى دادومر (قاضي).
- بەشى سىيەم : ئافرىتىگەلىكى جەنگاومر.
- بەشى چوارەم : ئافرىتىگەلىكى موفتى وزانا.
- بەشى پىنچەم : ئافرىتىگەلىكى كە دەسلەتلى جىبەجى كردنىان گرتۆتە دەست (السلطة التنفيذية).
- كۆتايى : بار ودۇخى ئافرىتى ناموسولمان لە كۆن ونویدا.

دەروازەى يەكەم

ئافرىتى موسوئلمان

لە دەققە پىرۆزەكانى شەرىعدا

كە دەسپىكىك و دوو بەش لە خو دەگىت:

بەشى يەكەم : ئافرىتى لە قورئانى پىرۆزدا.

بەشى دووهم : ئافرىتى لە سونەت و فەرموودەكانى پىغەمبەردا

دهسپیک

زۆرئیک له دهقهکانی قورئانی پیروژ وفهرموودهکانی پیغه مبهەر (صلی الله علیه وسلم) موسولمانان هاندمدن لهسه ر پاریزگاری کردن وپاراستنی نافرمتان وبه یهکسان تهماش کردنیان لهگه ل پیاواندا، وچاودیتری کردنی مافهکانیان، نامۆزگاری و راسپییشان تیدایه بهوهی که چاکهیان لهگه لدا بکریت، وبه باشی مامه لیهان لهگه لدا بکریت، بههوی نهو نهرم و نیانی وشهرم کردنهی که لهواندا همیه، که ههندیك جار وهك بهربهستیکی لیدیت له نیوان نهوان وداواکردنی مافهکانیان.

جا ئیمهش لهم دوو بهشهی که دیت دهقی ئایمهتهکانی قورئانی پیروژ وفهرموودهکانی پیغه مبهەر (صلی الله علیه وسلم) لهو بارمیهوه دههینین.

بەشی یەكەم

ئافرمەت لە قورئانی پیرۆزدا

خوای گەوره لە بنهما و نهصلی درووست کردندا پیاو و ئافرمەتی یه کسان کردووه، و جیاوازی نه کردووه له نیاوانیاندا، وەك ههوالی پێداوین که نهصلی ههموو مروفه‌ه‌کان یه‌که، و ههر له‌ویشه‌وه ته‌واوی نیڕینه و مێینه‌کانی درووست کردووه، وەك له چهند جینگه‌یه‌کی قورئانی پیرۆزدا ده‌فه‌رمویت:

• ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَطَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ﴾ (النساء/ ١) (واته: نهی خه‌لکینه، خۆتان له ناپرمزایی خوداتان بپاریزن و پاریزکار بن، نهو خودایه‌ی که نیوه‌ی له نه‌بوونه‌وه به نیڕ و به می له یه‌ك جهسته ویه‌ك گیان هیناومه‌تی دی. خودا لهو دوو کهسه‌وه گه‌لێك پیاو و ئافرمەتی خولقاندووه و پیرز و بیاوێ کردوونه‌ته‌وه به‌سهر رووی زه‌ویدا، خودا به‌هرستن و پاریزکار بن که نه‌م گشت مروفه‌ به هۆشه‌ی له دوو کهس هیناومه‌تی بوون، نهو خودایه‌ی که نیوه به ناوی نه‌وه‌وه داوی نه‌نجامدانی کار له یه‌کتری ده‌که‌ن، خۆتان بپاریزن له بچ‌پاندنی په‌یومنندی خزمایه‌تی)).

• ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَوْعٌ وَمُسْتَوْدَعٌ ۚ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ﴾ (الأنعام/ ٩٨) (واته: ههر نهو خودایه‌ی نیوه‌ی له خاومن گیانیك خولقاندووه و پاشان زۆری کردوون و نه‌وه و وه‌جه‌ی زۆری لێ خستوونه‌ته‌وه. (فهمستقر و مستودع) هه‌ندیك له زانایان ده‌لێن: مه‌به‌ست به (مستقر)

جىگىر بوونە لە دىيادا، ھەريەگەو بەپىي تەمەنى خۆي لەسەر پووي زەوى. ھەرومھا مەبەستىش لە (مستودع) كۆبوونەومىيە لە ژىر زەويدا بەھوى مردن وئەسپەردە كەردنەو. ھەندىكى تىرش دەلئىن: (مستقر) ئەو جىگەيە كە لە لەشى پياودا نوتفەي تىدا جىگىر دەبىت. (مستودع) پىش بەو جىگەيە دەلئىن لە پەحمى ئافرىمىدا كە نوتفەگەي لەگەل نوتفەي پياودا بە يەگەترى دەگەن وپەكەدەگەن و سەرمىجام مىدالى ئى درووست دەبىت. (هذا فصلتا..) واتە: بەپاستى ئىمە بە وردى باسى درووست كەردنى ئادەمىزادمان پوون كەردووتەو، بۆ ئەوئە ئەو كەسانەي خاومى بىر وھۆش و تىگەپشتوون بىر لە توانا و دەسەلاتى سەرسوورپەنەرى خودا بکەنەو و بىزانن توانا وگەورمىي (خودا بى سنوورە).

• ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا﴾

الأعراف/ ۱۸۹ ((واتە: ئەو خودايەي كە ئىوئەي لە يەك گيان درووست كەردووە. مەبەست باوئە ئادەمە. ھەرومھا ھاوسەرەكەيشى ھەر لەو درووست كەردووە، تاوئەكو لەگەلئەيدا بژى پىكەوئە ئولفەت بگەرن)).

• ﴿خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾ الزمر/ ۶ ((واتە: خودا ئىوئەي لە گيانى ئادەم درووست كەردووە، ھەر لە ئادەمىش خىزانەگەي (واتە: ھەووا)ى درووست كەردووە)).

ھەرومھا لە ئەصلى بەندايەتى كەردن وئەركە شەرىعەكانىشدا يەكسانى كەردون، وھەزل وگەورمىي ھىچ پەگەزىكيانى نەداوئە بەسەر ئەوئە تىراندان، بەلكو تەنھا پىوئەرك كە دايناوئە بۆ جىياوازي كەردن لە نىوانياندا، بە جوئەرك كە كاميان لە پىش تر و بە پىز تىرەيت بىرەيتە لە: پىوئەرى لە خوا ترسان وچاكەكارى وچاكەسازى، وەك دەفەرەمۆيت:

• ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَنْفُسُكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ الحجرات/۱۳. ((واته: نهی خه لکینه، نیمه نیوهمان له نیر ومییه ک درووست کردووو، کردوومان به چهند هوز وعه شیرت وهومیکه وه، تا به برابه تی وخوشه ویستییه وه له گهل یه کتردا مامه له بکهن، بیگومان باشترین کهستان له لای خودا نهو کهسه تانه که له هه مووتان پاریزکار تر وله خودا ترس تر بیت، به راستی خودا به کار وگرمه کانتان زور زانا وناگاداره)).

وه نافرمت وپیای یه کسان کردووو به لکو هه موو مروفه کانی یه کسان کردووو له ئه صلی به ندایه تی کردندا، وه ک دمفه رمویت:

• ﴿إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا﴾ مريم/۹۳ ((واته: ههر چی له ناسمانه کان وزمویدا هه یه هه موویان به ندهی خودان، ونه و به دی هیان و، له ژیر بریار وهه رمانی خودادان، وبه پیی نه خشه وپلانی نهو به پتوه ده چن)).

وه نافرمتان وپیایانی یه کسان کردووو له ئه صلی نه مرکه شهرعیه کان، وپاداشت وسزا له سهر گردن ونه کردنیان، وه ک له چهند نایه تیکدا دمفه رمویت:

• ﴿مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَىٰ إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَنَ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ غافر/۴۰ ((واته: ههر که سیئ له م ژبانیهی نیستایدا کردموه ی خراپ ئه منجام بدات، نه وه له رۆژی دوا پیدا ههر به پیی کردموه خراپه کانی خوی سزای دمدریت، به بی هیچ زیادمیه ک. ههر که سیکیش - چ پیای بیت، یان نافرمت - باوهری به خودا وبه هه رمان وهه رمایشته کانی خودا هه بوو بیت وکه سیکی چاکه کار بوو بیت، وبه پیی بهه رنامه ی خودا ژبانیهی خوی بردبیته سهر، نه وه نهوانه ییش ده چنه بهه هشتی رازاووه، پاداشتی زور چاکتر وزورت ره

کردموکانی خوځانیان بهبې حساب پې دمه خسریت، وهما هتایه له بههستی نه پراودا بو خوځان رادمویرن))

- ﴿فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أَضِيعُ عَمَلَ عَمَلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنِّي بِبَعْضِكُمْ مِّنْ بَعْضٍ﴾ آل عمران/ ۱۹۵ ((واته: خودا دوعا وپارانهوی دوعاخوازانی گیرا کرد، وفهرمووی: من کردموه چاکي هیچ کهسیکتان بزر ناکه، جا کهسه که نیرینه بیت یان میینه، چونکه هندیکتان هاوکاری یه کن ونه گهر جیاوازی بیر وپاوپر وکردموه له نیواناندا نه بیت، نهوه خوځان جیاوازیان له نیواندا نییه))

- ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنَّى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا﴾ النساء/ ۱۲۴ ((واته: هر کهسیک له نیر وله می نه گهر کردموه چاکه کان بکات وخوی له خراپه بپاریزیت و، خاومنی باومړی راس ودرووست بیت، نهوه له رږزی قیامه تدا به چوونه ناو بههشت دلخوش دمبیت، ونه ووندهی چالایی پشت ناوکی دمنکه خورمایه که سته می لی ناکریت)).

- ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنَّى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ النحل/ ۹۷ ((واته: هر نیمانداریک - نیرینه بیت یان میینه - کار وکردموه چاک بکات، نهوه له دنیا دا به کامهرانی وشادی دمیزینین، له رږزی دوایشدا به گهلیک باشر لهوهی دمیانکرد پاداشتیان دمدینه وه)).

هر وه که چوڼ یه کسانۍ کردون له نه صلی ماف ونه رکه کاند، وه که دمه رمویت:

- ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ البقرة/ ۲۲۸. ((واته: ژن ومیرد حهقی چاکه یان به سهر یه کتریه وه هیه)).

• ﴿لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا﴾ النساء/۷. ((واته: هه موو نیریینهیهک - گهوره بیټ یان منډال - له میراتی دایک و باوک و خزمانی نزیکدا بهشداره وپشکی ههیه. ههروها نافرمتانیش - گهوره بن یان منډال - له میراتی دایک و باوک و خزمانیدا بهشدارن، جا میراتهکه زور بیټ یان گهم، نه مەش خوځا به واجیبی داناوه وبریاری لهسەر داوه، بویه ههرگیز نابیت لئی لابدیریت)).

وه خوی گهوره نهو کاره ی به تاوان دانا که پیشتەر عهرمه بهکانی سهردهمی نهفامی دمیان کرد، لهو دی که پئیان ناخوش بوو خوی گهوره میینه یان پی ببه خشیت، وهک دمهفرمویت:

• ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَرَّى مِنَ الْغَوَامِرِ سُوًى مَّا بُشِّرَ بِهِ أُمَسِكَ، عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ النحل/۵۸-۵۹. ((واته: نه گهر یهکیک لهوانه ی که دهلین خودا کچی ههیه، موژده ی بدریتی که کچی بووه، دموچاوی گرژ وتاریک دمیټ، ودلی پر دمیټ له خهم وتووړمی، خوی له خزم وناسراودهکانی دشاریتهوه، چونکه لهبر تینه گهیشتووی خوی وا دمرانیت عهیبکی گهوره ی لی فهوماوه، نینجا سهر دینیت و سهر دمیټ نایا جی لی بکات؟! نایا کچه که بهیلنیهوه، که نهو به عهیب وعاری دمرانیت، یان له ناو خاکدا بیشاریتهوه وزینده به چالی بکات؟! بهراستی نهو کهسانه لهسهر ریگایهکی زور خراپن)).

ههروها دمهکانی نه م شهریه ته پیروژه ههر بهومه نهومستاه که باس له یهکسانی نیوان نیرینه ومیینه بکات له پرووی نه رک ومافه کانهوه، به لگو لهوه زیاتریش پیوان راده سپریت، وناموژگاریان دمکات که هه لسوو کهوت ومامه له یان باش بیټ له گهل نافرمتاندا، چونکه زور جار لهبر شهرم کردن

ونەرم و نیانی و کەم ڕوویی و مەھایان ئی دیت کە داوای مافەکانی خۆشیان ناکەن،
و ەک خوای گەورە لە چەند جێگە یەکی قورئانی پیرۆزدا دەفەر مویت:

• ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ

فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ النساء/ ۱۹ ((واتە: بە شیومیەکی جوان لە گەل
ئافەرتاندا بژیین، خۆ ئەگەر شتیکی وا ڕوویدا لێیان کە مایە ی ناپەرحەتی
و بێزاریتان بوو، ئەو کاتە هەراسان مەبن و خێرا هەوڵی جیا بوونەوه مەدەن
لەگەڵیاندا، چونکە وا دەبێت مەرۆف ڕقی لە شتیک دەبێتەوه، کەچی خودا
ئەو شتە دەکاتە مایە ی سوود و قازانجیکی زۆر)).

• ﴿وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْتُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمَقْتَرِ قَدَرُهُ، مَتَّعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْخَيْرِينَ﴾

البقرة/ ۲۳۶ ((واتە: پێیویستە بە پێی توانای خۆتان هەندیک سامان و دارایی
پێشکەش بە ئافەرتان بکەن، خاوەن سامان بە پێی سامانەکە ی، و هەزاریش
بە پێی هەزار یەکە ی خۆ ی، ئەمە حەقیکە و دەبێت چاکە کاران بە جوانی
ئەو نەرکە ئەنجام بدەن)).

• ﴿أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِضَيِّقِ عَلَيْنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَئِكَ حَمَلٍ

فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَارْتُدُّهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَأَنْتُمْ يُسْرًا

بِمَعْرُوفٍ﴾ الطلاق/ ۶ ((واتە: ئەو ئافەرتانە ی کە تەڵا قیان دەدەن، لە لایەکی
ئەو مال و جێگە ی کە خۆتان تیایدا دەژین، نیشتە جێیان بکەن و بە پێی
توانا و نێمکاناتی خۆتان - تا عید دەیان تەواو دەبێت - خەرجیان بکێشن
و خواردن و جل و بەرگیان بۆ دابین بکەن، و مەیانخەنە ناو تەنگانە
و ناخۆشی، بۆ ئەوە ی ناچار یان بکەن واز لەو جێگا و ڕێگایە ی خۆیان بەینن،
و ئێتر داوای هیچتان ئی نەکەن. خۆ ئەگەر سکیان پەر بوو دەبێت جێگا
و مەنزڵ و خواردن و جل و بەرگیان بە چاکی بۆ دابین بکەن تا منداڵەکانیان
دەبێت. ئینجا ئەگەر دوا ی منداڵ بوونیان و یستیان خۆیان شیر بە

منداله‌کانیان بدمن، نهوه دمبیت کرئی شیردانه‌که‌یان بدمنی، باوکان ودایکان بیویسته ههریه‌که‌یان به جوانی له‌گه‌ل یه‌کدا بدوین وهسه له‌سه‌ر چوئیتی چاودیری کردن وبه‌خێو کردنی منداله‌کانیان بکه‌ن)).

• ﴿فَقَاتُوهُمْ أَجُورُهُمْ﴾ رِبِیْضَةٌ ﴿النساء/ ۲۴﴾ ((واته: مارمیه‌کانی خوینیان به ته‌واوتی بدمنی، نهو مارمی پیدانه‌ش فه‌رزکی خودایه)).

• ﴿وَأَتَوْهُمْ مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ﴾ النور/ ۳۳ ((واته: لهو ماله‌ی خودا بیی داوون به‌شیان بدمن ویارمه‌تیا بدمن)).

• ﴿فَلَا تَبْغُوا عَلَيْنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا﴾ النساء/ ۳۴ ((واته: نه‌گه‌ر خیزانه‌کانتان گوێرایه‌لیان کردن، ئیتر رینگه‌یان ئی مه‌گرن وبه‌هانه‌یان بی مه‌گرن وسه‌رمه‌نشتیان مه‌که‌ن، خوای گه‌وره پایه به‌رز وگه‌وره وبه‌دمه‌لاته - که‌واته لئی بترسن وخوتان له تاوان به‌اریزن)).

• ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَمْضُلُوهُنَّ لَتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَاءِ أَيْتُمُوهُنَّ﴾ النساء/ ۱۹ ((واته: نه‌ی ئیماندارینه، درووست نییه ژن به میرات بگرن، چونکه نه‌وه سته‌مه ومایه‌ی نازاردانی ئافرمته‌که‌یه، هه‌روه‌ها نابیت رینگای شووکردنیا ئی بگرن، یاخود زویریا ئی بکه‌ن ونازاریان بدمن بو نه‌وه‌ی هه‌ندیک لهو مارمیه‌ی که پیتان داوون لیان بسیننه‌وه)).

• ﴿فَأَمَّا كُ مَعْرُوفٍ أَوْ تَرِيحٍ بِإِحْسَنٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا بِمَاءٍ أَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا﴾ البقرة/ ۲۲۹ ((واته: نینجا پیاوه‌که - که دوو ته‌لاقی (پرجعی) ژنه‌که‌ی داوه - یان ئافرمته‌که دمگیریته‌وه ژیر خه‌یمه‌ی هاوسه‌ریتی خو‌ی، یاخود جاریکی تر ته‌لاقی دمدات وبه یه‌کجاری له یه‌گتری جیا دمبه‌وه. جا نه‌وه‌ی که له‌وه‌و پینش داویه‌تی به ئافرمته‌که نابیت لئی بسینیته‌وه)).

به شی دووهم

نافرمت له سونهت وفهرمووده گانی پیغه مبهردا

فهرمووده دره وشاومکانی پیغه مبهرد (صلی الله علیه وسلم) لهم بارموه زۆرن، له وانه:

- جارێك پرسایریان كرد له پیغه مبهرد (صلی الله علیه وسلم): كی خوشه و یست ترین كهسه به لاته وه؟ نهویش فهرمووی: (عائشة).^(۱)
- له گیرانه و میه کی تر دا وله وه لامی پرسایریکی هاوشیودا فهرمووی: (فاطمة).^(۲)

جا ئهم دوو فهرمودیه ناماژه به وه ده کهن که نافرمت جیگهی ریز و خوشه و یستییه، جا ج هاوسهر بیته یان کج، ههر کاتیك که کهسیکی موسولمان زانی که خوشه و یست ترینی کهسه کان به لای پیغه مبهرد و پیشه و سهر کرده

(۱) البخاری/ کتاب المغازی/ باب غزوة ذات السلاسل/ ۴۱۰، ومسلم/ کتاب فضائل الصحابة/ باب من فضائل ابي بكر الصديق/ ۲۲۸۴، والترمذي/ المناقب/ باب فضل عائشة/ ۲۸۸۵، وابن ماجه/ افتتاح الكتاب في الإيمان وفضائل الصحابة والعلم/ باب في فضائل أصحاب رسول الله/ فضل ابي بكر الصديق/ ۱۰۱، وأحمد في مسنده/ مسند الشاميين/ بقية حديث عمرو بن العاص عن النبي/ ۱۷۸۴، وابن حبان/ کتاب إخباره صلى الله عليه وسلم عن مناقب الصحابة رجالهم ونسائهم/ ۶۸۸۵، والطبراني في المعجم الكبير/ ذكر أزواج رسول الله/ ۱۱۳، والحاكم في المستدرک/ کتاب معرفة الصحابة/ ذكر مخمر بن حيدة أخوهم الثالث/ ۶۷۴، والبيهقي في السنن الكبرى/ کتاب قسم الفيء والغنیمه/ باب إعطاء الفيء على الديوان ومن يقع به البداية/ ۱۲۸۷۹، والنسائي في السنن الكبرى/ کتاب المناقب/ مناقب أصحاب رسول الله/ فضل ابي بكر الصديق/ ۸۱۰۶.

(۲) أحمد في مسنده/ مسند الأنصار/ حديث أسامة بن زيد حب رسول الله/ ۲۸۲۵، والحاكم في المستدرک/ کتاب معرفة الصحابة/ ذكر مناقب جعفر بن ابي طالب/ ۴۹۵۷.

مەزىنەكەيەۋە (صلى الله عليه وسلم) بىرىتىيە لە ئافرىتى، ئەو كاتە ئەۋىش پىزى ئافرىتى دەگرىت، وبە گەۋرە تەماشى دەكات، چوونكە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بە پىشەنگى خۆى دىزانىت.^(۱)

• يەككىك لە رەۋىستە بەرزەكانى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بىرىتى بوو لەۋەى كە دىارى وبەخشى دىنارد بۇ ھاۋرې و دۋستەكانى (خەججە) ى ھاۋسەر وخىزانى، ۋەك ئەنەسى كورې مالىك بۇمان دەگرىتەۋە؛ كە يارىەكيان ھىنا بۇ پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)، ئەۋىش فەرموۋى؛ بىيەن

(۱) ئەو دوو بەلگەيەى كە مامۇستاي دانەر لەسەر ئەم باسە ھىناۋنى بەباشى پروون مەكرامەۋە؛ چونكە ئەگەر بە باشى پروانىنە ئەو سەرچاۋانەى كە ئەو دوو فەرموۋدىمەيان تىدا ھىنراۋە، دىبىنن كە؛

• لە لايەك تەعبىرى (أحب الناس إلى) لە چەند فەرموۋدىمەكدا ھاتوۋە، لە ھەندىكىاندا بۇ ئەنصارەكان، ۋە لە ھەندىكى تريان بۇ ئوسامەى كورې زەيد، ۋە لە ئەم فەرموۋدانەشدا بۇ (أبو بكر، وعائشة، وفاطمة) (خاۋيان ئى رازى بىت)، بۇيە زانايان لە لىكەنەۋە پروون كوردنەۋە وچۇنىتى تەۋفىق خستە نىۋانىاندا ۋەى خۇيان ھەيە، كە ھەموۋيان درووستن، ۋەھرىەكەش لە كات وشوئىن، وبەمەبەستى جىاجىا وتراون.

• لە لايەكى تىرەشەۋە ئەو فەرموۋدانە لەۋىدا تەۋاۋ نابىن كە مامۇستا لەسەرى راۋەستاۋە، بەلكو ۋەك لە زۇرىك لەو سەرچاۋانەدا ھاتوۋە، دەفەرموۋن؛ ئەو كەسەى كە پىرسىارەكەى كىرد، لە پاش ۋەلامدانەۋمەكى ھەزرىت (دروۋدى خۋاى لەسەر بىت)، ۋتى؛ قوربان مەبەستەم لە پىاۋانە، ۋاتە لە ناۋ پىاۋاندا كىت لە ھەموو كەسىك خۇشتر دەۋىت؛ ئەۋىش فەرموۋى؛ باۋكى عائىشە، ۋاتە؛ نىمامى ئەبو بەكرى صدىق، بۇيە من پىم وايە ئەم دوو فەرموۋدىمە زۇر پەيۋەندىيان بە ھەزىل ۋىلە ۋاپايەى ئافرىتەۋە نىيە، چونكە زۇر شىكى سىروشتىە كە تەۋاۋى يان زۇرىنەى پىاۋان، ھاۋسەر وكچى خۇيان لە ھەموو ئافرىتىكى تر خۇشتر بوئىت، بەلكو لە ۋاقىعەشدا ھەر وايە. بە تاپىبەتى ئەۋەى (فاطمە) (خۋاى ئى رازى بىت) لە ھەندىك رىۋايەتدا بەم جۇرە ھاتوۋە؛ جىناك نىسالك اى اهلك اأب الىك؟ قال: أأب األى األى فاطمة الرمزى/ المناقب/ مناقب أسامة بن زىد/ ۲۸۱۹، والطىالىسى/ أأأأأ أسامة بن زىد/ ۲۳، والطبرانى فى المعجم الكبىر/ باب الألف/ أسامة بن زىد/ ۳۶۹. (ۋەركىر)

بۇ فلانە ئافرىمىت، چۈنكى كاتى خۇي ھاۋرى و دوست و خوشەويستى
(خديجة) بوو.^(۱)

• لە ھەرموودىيەكى تەردا پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) دەفەرموئىت:
((استوصوا بالنساء خيرا)).^(۲) واتە: بىپىرن كە نەو لە دوای نەو، دەست بە
دەست بۇ ئافرىمتان باش بن. كە ئامازە دەكات بەوئى كە گرنگى بدريت بە
ئافرىمتان بە گشتى، ژن و ھاوسەر بن يان دايك يان كچ، يان ھەر جۆرە
پەيۋەندىيەكى خىزمەتە كە لە نىۋان ژن و پياۋدا ھەيئەت.

• ئەبو ھورەيرە بۇمان دەگىرپتەو كە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)
فەرموۋىيەت: پياۋى بىرۋادار با رقى و كىنەى نەيئەت بەرامبەر بە ژنى
بىرۋادار، چۈنكى ئەگەر ھەئسوكەوت و رەقتارىكىشى پى ناخوش بىت، ئەو
رەموشتىكى تىرى پى پەسەندە و پى خوشە.^(۳)

بەئكو نەك ھەر ئەمەندە، پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) پىۋەرىكى دانائە بۇ
فەزىل و پەلە و پايەى پياۋان لە ناو خۇياندا، ئەوئىش بەوئى كە: باشتىن پياۋ ئەو
پياۋمىيە كە لەگەل خىزان و مالى خۇيدا باش بىت، بە تايبەتە ھاوسەرەكەى،
چۈنكى ئەو لە ھەموۋيان زىاتر پىۋەى بەسراۋە و وابەستەيەتەى، وەك
دەفەرموئىت:

(۱) الحاكم فى المستدرك/ كتاب معرفة الصحابة/ كتاب البر والصلة/ ۷۳۳۹، والبخارى فى الأدب
المفرد/ المعروف/ باب قول المعروف/ ۲۲۲، والطبرانى فى المعجم الكبير/ ذكر أزواج رسول الله
صلى الله عليه وسلم منهن خديجة بنت خويلد/ مناقب خديجة/ ۲۰.

(۲) متفق عليه: البخارى/ كتاب النكاح/ باب الوصاة بالنساء/ ۴۸۹۰، ومسلم/ كتاب الرضاع/
باب الوصية بالنساء/ ۱۴۶۸.

(۳) مسلم/ كتاب الرضاع/ باب الوصية بالنساء/ ۱۴۶۹، وأحمد فى مسنده/ ۸۳۴۵، وأبي يعلى فى
مسنده/ شهر بن حوشب عن أبي هريرة/ ۶۴۱۸ و ۶۴۱۹، والبيهقى فى السنن الكبرى/ كتاب
القسم والنشوز/ باب حق المرأة على الرجل/ ۱۴۵۰۴.

- باشتىنى ئىيۈە ئەمۈمىتەنە كە لەگەل خىزانەكەي خۇيدا باشە، منىش لە ھەمۈمۈتەن زىياتر بۇ خىزانى خۇم باشە.^(۱)
- ھەرومھا پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) پىياۋانى زۇر ھاندەۋە لەسەر چاكە كىردن لەگەل ھاۋسەرەمگانىندا، بەۋەدى كە بە باشى خەرجىيان بىكىشن، ۋەك دىمفەرەمۈيت:
- دۇنمىك كە لە رېگەي خۇادا خەرجى بىكەيت، دۇنمىك كە بۇ ئازاد كىردنى كۆپلەيەك خەرجى بىكەيت، دۇنمىك كە بىدىمىت بە خىر بە ھەزاريك، دۇنمىك كە بۇ خەرجى خىزانەكەت خەرجى بىكەيت، لە ناۋ ئەمانەدا لە ھەمۈمۈيان پاداشت زۇر تر ئەۋمىيەنە كە بۇ خەرجى خىزانەكەت خەرجىت كىردۈۋە.^(۲)
- لە بانگەشە ۋەدەمۈمىتەنەيەكدا لە پىغەمبەرەۋە بۇ تەۋاۋى پىياۋان سەبارمىت بە چاكە كىردن لەگەل خىزانەكانىيان، لە رۈۋى خەرجى كىشان ۋەمفەتار ۋەمەلە لەگەل كىردنىيان، دىمفەرەمۈيت:
- ھەرچۇرە خەرجىيەك بىكەيت ۋەمەبەستت پىي رىزامەندى خۇا بىت، ئەۋا بە خىر بۇت دىمۈسرىت، ھەتاۋەكو ئەۋ پاروۋ ۋەتىكەيەش كە بەررى دىمەكەيتەۋە بۇ دەمى ھاۋسەرەمكەت.^(۳)

(۱) الترمذى/ المناقب/ فضل أزواج النبي/ ۲۸۹۵، وابن ماجه/ كتاب النكاح/ باب حسن معاشرۃ النساء/ ۱۹۷۷، وابن حبان/ كتاب النكاح/ باب معاشر الزوجين/ ۴۱۷۷، والبيهقي في شعب الإيمان/ الخامس والسيعون من شعب الإيمان وهو باب في رحم الصغير وتوفيق الكبير/ ۱۱۰۴، وفي السنن الكبرى/ كتاب النفقات/ باب فضل النفقة على الأهل/ ۱۵۴۷۷.

(۲) مسلم/ كتاب الزكاة/ باب فضل النفقة على العيال والمملوك وإثم من ضيعهم أو حبس نفقتهم/ ۹۹۵، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب النفقات/ باب فضل النفقة على الأهل/ ۱۵۴۷۵، والنسائي في السنن الكبرى/ كتاب عشرة النساء/ إيجاب نفقة المرأة وكسوتها/ الفضل في ذلك/ ۹۱۸۳.

(۳) متفق عليه: البخاري/ كتاب النفقات/ باب فضل النفقة على الأهل/ ۵۰۳۹، ومسلم/ كتاب الوصية/ باب الوصية بالثلث/ ۱۶۲۸.

ئەم شەرىعەتە پىرۆزە ھەر بەم دەقە پىرۆزانەشەو ئەومستەو كە ئەم يەكسا نىيەى نىوان پىاو وئافرىمتان بۆ روون دەكەنەو، لە رووى ئەصلى بەرپرسىارىتى وئەرك و مافەكانەو، بەلكو زىاد لەومش ھەرمەنمان دەماتى كە باش بىن لەگەل ئافرىمتاندا، چونكە بە شىۋمىيەكى گشتى لە پىاوان بى ھىز ترن، وزۆر ئەگەرى ئەومش ھەيە كە پىاوان ستمەيان ئى بكەن وسنوورى شەرىع لە بارمىانەو بەبەزىن، ھەر بۆيە لەو نايەت و فەرموودانەى كە باسما كەردن بىنەيمان كە چۆن وەسەت ونامۆزگارى پىاوان دەكەن، كە چۆن بە چاكى مامەلە ورمەتار لەگەل ئافرىمتاندا بكەن.

ئەو دەقەنەى كە سەبارەت بە رىزگرتنى ئافرىمتان، وپايە بەرزىيان ھاتوون دەكرىن بە دوو جۆرەو:

يەكەم: ئەو دەقەنەى كە پىاوان وئافرىمتانى بە يەكسا دانەو لە رووى ئەصلى بەرپرسىارىتى و ماف وئەركەكانەو.

دووم: ئەو دەقەنەى كە وەسەت وراسپاردەيان تىدايە بۆ پىاوان كە باش مامەلە لەگەل ئافرىمتاندا بكەن.

جا ئەم جۆرەى دوومەيان بە پلەيەكى بالاتر لەوى يەكەمەيان دەزمىررىت، چونكە جۆرى يەكەم تەنھا باس لە يەكسانى نىوانيان دەكات لە ئەصلى بەرپرسىارىتەيدا، بەلام جۆرى دووم وەسەت تىدايە بۆ پىاوان كە پىويستە زۆر پەچاوى كەم ھىزى و لاوازى و شەرم و نەرم و نىانى ئافرىمتان بكەن.

پاك و بى گەردى بۆ ئەو خوايەى كە خۆى زانا و كاربەجى و بە سۆز و چاكەكارە لەگەل ھەموو بوونەومردا.

ئەو جا جۆرى يەكەم بە شىۋمىيەكى راشكاوانە باس لەو دەكات كە: ئافرىمتانىش ھەر وەكو پىاوان و مەھان لە خودى بەرپرسىارىتى وئەرك و مافەكاندا، ھەر جۆرە جىاوازيەكەش، كە و مەھان دەرەكەوئەت كە ھەيە لە نىوان ئەرك و مافەكانى ئەم دوو پەگەزەدا، ئەو تەنھا دەگەرپتەو بۆ كار و پىشە

وتايىبەتمەندىتى، ئەۋمىش ناگەيەنەت كە يەكەك لەۋ دوۋ رەگەزە لەۋى تىران كەم تر وپايە نزم ترە.

بۇ ئەۋمىش ئەگەر باۋكەك بەلەن بەدات بە مىندالەكانى كە بۇ رۇزى جەژن پۇشاكى تازمىيان بۇ بىرپەت، ئەۋكاتە سىتەم وبە كەم تەماشىا كىردن لەۋمىدا دەردەكەۋىت كە تەنھا پۇشاك بۇ نىرىنەكان بىرپەت، ومىيىنەكان پىشتىگۈى بىخت. بەلام ھىچ جۇرە سىتەمىكى تىدا نىيە كە لە جۇرى جىل وبەرگەكەدا جىاۋازيان بىكات، چۈنكە ھەريەكەيان جۇرە پۇشاك وبەرگىكان بۇ دەگۈنچىت، ئەۋىش بە پىي پىۋىستى مىندالەكان وجۇرى ئەۋ مەبەستەى كە پۇشاكەكەى بۇ كراۋە.

بەلام ئەۋى كە جىگەى سەرسۈرمانە لىردە ئەۋمىە كە: ئەم ھالەتە ئەگەرچى بەلەى ھەموو كەسىكى ژىر وتىگەشىتۈۋە ھالەتىكى زۇر سىروۋىشە، بەلام لەگەل ئەۋمىشدا دەبىنەن كە كۆمەلە كەسانىك دىن بە بى بنەما گىفتۈگۈ ومىشتۈمپى لەسەر دەكەن، ۋەلەن: دەبىت ھىچ جىاۋازىيەك نەكرىت لە نىۋان نىرىنە ومىيىنەدا لە رۋۋى پۇشىنى جۇرەكانى جىل وبەرگەۋە، ھەرومىا لە رۋۋى كىردىنى جۇرەمىا ومىزىش وپارى كىردنەۋە، ئەگەر جى زۇر قورس وگىرەش بىت، ۋەك ھەلگىرتى شتە قورسەكان!!

جا سۈپاس بۇ خۋاى پەرۋەردگارى ھەموو بۈۋنەۋەر، ئەۋ كۆمەلە بانگەۋازچىانە ئەۋمىندە بە رۋۋى بانگەشە دەكەن بۇ ئەۋ دادپەرۋەرى ۋىەكسانىيەى كە خۋىان دەمىانەۋىت، ومەبەستىشيانە كە نىمەش ۋەك ئەۋان ۋەما بىن، ئەمەش ۋەماى كىردۋە، كە زۇرىنەى رۇلەكانى ئەم بەرنامە ۋرۇشنىبىرى ۋىارستانىتەى خاۋىنەى ئىسلام، بە باشى لىيان ھالى بىن، ۋىۋىنىيان نەكەۋن.

تەۋاۋى ئەۋ دەقە قورئانىانە ۋسۈنەتەكانى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) كە پىشتر باسما كىردن، بەرزى پىگەۋ پەلەى ئافرىقى لە شەرىعەتى ئىسلامىدا دوۋپات دەكەنەۋە ۋدەسەلەن. ھەرومىا ھىچ بەرنامەيەكى ئاسمانى ۋزەمىنى

نه پېشتر ونه له داهاتووشدا نیه، وناشبیت، که به وینهی شهریهتی پیرۆزی ئیسلام ماف ورپیزی بۆ نافرمتان دانابیت، و بیانپاریزیت، و چاودپریان بکات. وه سهرمرای نهو وینه ناشکرا و دیارهی نافرمت که له دمقهکانی شهریهتی ئیسلامیهوه دمردکهویت، چی له نایهتهکانی قورئان و چی له فهرموودمکانی پیغه مبهردا (صلی الله علیه وسلم)، به لām له گهل نهووشدا کهسانیک به دمستی نهنقهست دین کوومه لیک گومان وشوبهه وکوئه رقی بۆ ماومیی داب ونهریتی پیشینهکانیان دههوانه سهر ههنديک له فهرموودمکانی پیغه مبهردا (صلی الله علیه وسلم)، وهک ههولیک بۆ چهواشه کردن وگوړینی مه بهست ونامانجه بهرزمکانی نهام شهریهته پیرۆزه.

یهکیک لهو فهرموودانهی که زۆر گفتوگو و مشتومری له سهر کراوه، نهو فهرموودمیهیه که سهبارمت به نافرمتان فهرموویهتی: (ناقصات عقل و دین) که فهرموودمکه خوی باس له جوانی وتوانای کاریگهری کردن دهکات له سهر ههست و بیر وعهقلی پیاوان، وهک دمقی فهرموودمکه دمفهرمویت:

((ما رایت من ناقصات عقل و دین اذهب للب الرجل الحازم من اعداکن). قلن وما نقصان ديننا وعقلنا يا رسول الله؟ قال: اليس شهادة المرأة مثل نصف شهادة الرجل؟ قلن: بلى. قال: فذلك من نقصان عقلها. اليس اذا حاضت لم تصل ولم تصم؟ قلن: بلى. قال: فذلك من نقصان دينها)).^(۱)

واته: له ناو نوقسانانی فام ونایندا، له نافرمتاندا نه بینیوه وهک یهکیک له نیوه، که بتوانیت زال بیت به سهر عهقلی پیاویکی وریا و به توانادا. نهوانیش پرسیاریان کرد: باشه فام وناین نوقسانی ئیمه له چیدایه نهی پیغه مبهردی

(۱) البخاری/ کتاب الحيض/ ترك الحائض الصوم/ ۲۹۸، ومسلم/ کتاب الإيمان/ باب بیان نقصان الإيمان بنقص الطاعات/ ۷۹، وأبو داود في السنن/ کتاب السنة/ باب الدليل على زيادة الإيمان ونقصانه/ ۴۷۹، والترمذي/ الإيمان/ استكمال الإيمان وزیادته ونقصانه/ ۲۶۱۲، وابن ماجه/ کتاب الفتن/ باب فتنة النساء/ ۴۰۰۳، وأحمد في مسنده/ مسند الأكثرين من الصحابة/ مسند عبد الله بن عمر بن الخطاب/ ۵۲۴۳.

خو؟ ئەمەش فەرمووى: ئايا وانىيە كە شايەتى دانى ئافرىتە بە نىوۋى شايەتى دانى پىاۋە؟ وتىان: بەئى وايە. ئەمەش فەرمووى: دەى ئەوۋە نوقسانى قام وژىريانە. ئەوجا فەرمووى: ئايا وانىيە ئەگەر ئافرىتە كەوتە سوۋرى مانگانەوۋە (حىض) نە نويز دەكات، ونە رۇزۋوش دەگىرت؟ وتىان: بەئى وايە. ئەمەش فەرمووى: دەى ئەمەش نوقسانى ئاينەكەيەتى.

جا ئەم فەرموودەيە لە سەرمەتاكەيدا سەرسۈرمانى تىدايە بە تواناي ھەندىك لە ئافرىتان، كە چۆن دەتوانن كار بكنە سەر ژىرتىن وبەھىزىرتىن پىاۋ. بەلام پاش ئەوۋى كە يەككە لە ئافرىتەكان وا تىگەشىت كە فەرموودەكە زىانى ئەوانى تىدايە وبۆ ئەوان خراپە، بۆيە پرسىارى كرد لە پىغەمبەر دەربارى ئەو نوقسانى عەقل وئايىنى كە لە فەرموودەكەدا ھاتبوو، پىغەمبەرىش تىي گەياند كە ئەو نوقسانىيە ئەوۋە ناگەيەنىت كە پلەى ئافرىتان لە پلەى پىاۋان نزم ترە، بەلكو ئەوۋە دەگەيەنىت كە زۆر جار بە ھۆى بى ھىزى بىر ھۆشى ئافرىتانەوۋە لە مەسەلەى شايەتى داندا پىۋىستى بەوۋە دىبىت كە كەسىكى تر بە بىرى بەيىنىتەوۋە. ھەروەھا ئەوۋە دەگەيەنىت كە بە ھۆى ھەندىك ھالەتى فەسۇلۇجى وخىلقىيەوۋە كە تايبەتە بە رەگەزى مېيىنە، ئافرىتان لەو ھالەتانەدا شەرىع بىرپارمەكانى لەسەر سووك وئاسان كىردوون، چۈنكە ئەركەكان لەو ھالەتانەدا زۆر قورس وگرانن بۆيان، ھەر بۆيە شەرىع رېگەى پىداون كە لە ھالەتى سوۋرى مانگانەدا بۆ نموونە، رۇزۋو ونويزىان لەسەر نامىنىت، بەلكو ھەر قەدەغەشى كىردوون لەسەريان.^(۱)

جا كاتىك كە ئەو ئافرىتە بە تەواۋى تىگەشىت لە ماناي فەرموودەكە سەبارەت بە نوقستانى عەقل وئايىنىان، كە ھىچ جۆرە سووكايەتى وكەم بايەخى وبى رېزىەكى بۆ ئافرىتان تىدا نىيە، ئىتر بىدەنگ بوو. ئەگىنا چۆن

(۱) بەلام پىۋىستە دواتر رۇزۋەكان بگىرنەوۋە، بەپىچەوانەى نويزمەكان، كە گىرانەومىيان ناۋىت. (ومرگىر)

دەمبەت ھەموو ئافرىمتان لە ھەموو پىاوان لە رووى ئاينەووە نوھسان تر بن!
ئەو مەتا گەورەى ئافرىمتانى جىھان: مەريەمى كچى عىمران، وفاتىمەى كچى
پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم)، وخەدیجەى خىزانى، وناسىەى ژنى فیرعەون
(خوایان لى رازى بىت)^(۱)، ھەموو ئەمانە زۆرىنەى پىاوان ھەر لە تواناشیاندا نىيە
كە لە پلەى دیندارى وخوایەرستى ئەوان نزیك ببنەو، چى جای ئەوەى كە
لەوان باشتر بن!!

كەواتە پىویستە ئەم ھەرموودمىەى پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) وەكو خۆى
وەر بگىریت، وھەر بەو شىویمىەش لىك بدرىتەو وراقە بگىریت كە پىغەمبەر
(صلی اللہ علیہ وسلم) خۆى لىكى داووتەو، بە بى زیاد وكەم. بۆیە دەكریت بلىین:
بە ھىچ شىویمىەك ئەم ھەرموودمىە ھىچ جوړە زەم وناتەواوى دەرخستن
ونەنگىەكى بۆ عەقلى ئافرىمتان تىدا نىيە، بەلكو تەنھا باسى ئەو حالەتەى
تىدايە كە زۆرىك لە ئافرىمتان تى دەكەون، ولەو خالەدا يەك دەگرنەو، كە
ئەویش لەبەر چوونەو، بۆیە ھىچ پىویست ناكات كە ھەرموودەكەى
پىغەمبەر لەم مانايە زياترى بۆ بكەين وزیاد لەمە لىكدانەوەى ترى بۆ بكەين.

(۱) ئاماژمىە بەو ھەرموودمىەى ھەزرىمەت كە دەفەر مۆیت: سىدات نساء اهل الجنة اربع:
مريم بنت عمران وفاطمة بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم وخديجة بنت خويلد وآسية.
الحاكم في المستدرک/ کتاب معرفة الصحابة/ ومنهم خديجة بنت خويلد / ۴۸۵۲، والطبراني في
المعجم الكبير/ باب العين/ أحاديث عبد الله بن عباس/ ۱۳۱۷۹.

دەروازەی دووهم

ئافرمەتی موسوڵمان

لە بەرھەم و نوسراوە فێقییەکاندا

کە دەسپێکیك وههشت بەش لە خوۆ دەگریت:

- بەشی یەكەم : میراتی ئافرمەت لە نیوان راستیەکان و درۆ هەلواسراوەکاندا.
- بەشی دووهم : شایەتی دانی ئافرمەتی موسوڵمان، وپەرچ دانەوێ گومانیک لە بارمیەوه.
- بەشی سییەم : فرەژنی و حەقیقەتەکە.
- بەشی چوارەم : مافی ئافرمەت لە هەلبژاردنی میّردی خویدا.
- بەشی پینجەم : پێشنویژی کردنی ئافرمەت.
- بەشی شەشەم : خەتەنە کردنی میّینهکان.
- بەشی حەوتەم : مافە سیاسیهکانی ئافرمەت.
- بەشی هەشتەم: لێدانی ئافرمەت لە ئیسلامدا.

دەسیپیک

ئەو مەسئەلەکانی کە لە فێقی ئیسلامیدا گرنگیان داوە بە ئافەرت و بێزارەکانی گەلیک زۆرن، جا ئەگەر بمانهویت هەمووی باس بکەین، ئەوا لێردا جێگەی نابێتەو، بۆیە ئێمە زیاتر لەسەر کۆمەڵێک مەسەلەی تەواو گرنگ هەلۆیستە دەکەین، کە بە نموونەی پلە و پایە و پێگەی ئافەرت دادەنرێن لە سامان و بەرھەمەکانی فێقی ئیسلامیدا، لەمەولا باسی ئەو مەسەلە گرنگانە دەکەین، کە بریتین لە:

بەشی یەکەم : میراتی ئافەرت لە نیوان راستیەکان و درۆ هەلبەسراوەکاندا.

بەشی دووەم : شایەتی دانی ئافەرتی موسوڵمان و پەرچ دانەوێ گومانیک لە بارەیدەو.

بەشی سێیەم : فرەژنی و حەقیقەتەکی.
بەشی چوارەم : مافی ئافەرت لە هەلبزاردنی میردی خۆیدا.

بەشی پێنجەم : پێشنویژی کردنی ئافەرت.

بەشی شەشەم : خەتەنە کردنی مێیینەکان.

بەشی حەوتەم : مافە سیاسییەکانی ئافەرت.

بەشی هەشتەم : لێدانی ئافەرت لە ئیسلامدا.

بەشى يەكەم

مىراتى ئافرىت لە نىوان راستىيەكان و درۆ ھەلبەسراوھەكاندا

سەرھەتا پىويستە بزەنن مىرات جىيە؟ بزەنن كە ھەم لە زمانەوانى و ھەم لە شەرعىشدا بە جى مانايەك ھاتووە؟

وشەى (لرث) لە زمانەوانىدا بە چەند مانايەك ھاتووە: بە مانای ئەصل، بە مانای شتێك ھاتووە كە لە پيشينەكان دەمىنيتەوھ بۆ پاشينەكان، بە مانای پاشماوھى ھەموو شتێك، بە مانای گواستەوھى شتێك لە كەسێك يان كۆمەلێك بۆ كەس و كۆمەلێكى تر، بە مانای ئەو مال و مافانەى كە لە پاش كەسێك بەجى دەمىنيت كە ئەمەيان زياتر لە مانای (تركة) ^(۱) نزىك ترە.

بەلام وەك زاراوھەكى فىقھى ئىسلامى، لاى زانايانى شەرع: شافىعيەكان و (ھاضى افضل الدين الخونجى) لە حەنبەليەكان، برىتيە لە: مافىك كە گونجاوھ بۆ دابەش كردن، ولە پاش مردنى خاومنەكەى دىمىتە مال و مولكى كەسێكى تر بە پى شەرع، بە ھۆى بوونى خزمایەتى يان ھۆيەكى تردوھ لە نىوان ئەم و مردوھكەدا.

جا يەكێك لەو شتە گرنگانەى كە پىويستە ھەموو موسولمانىكى ھۆشيار ھەميشە ئاگای لىي بىت، ئەوھىيە كە بوارى نىجتىھاد كردن لە زانستى مىراتدا، بە تايبەتى، زۆر تەسكە. ئەو بىپارەنەش كە سەبارەت بەم زانستە ھاتوون بە زۆرى جىبەجى كردنى دىقە قورئا نىيەكانن. كەواتە خواى گەورە بە

(۱) (تركة) برىتيە لەو مال و سەرھوت و سامانەى كە لە مردوويەك بەجى دەمىنيت بۆ مىراتبەرەكانى. (ومرگىر)

حیکمهتی خوێ بهشی ههه میرات بهریکی دیاری کردووه. بۆیه کاتیك كه زانیان بهوردی سهیری راستیهگانی ئهم زانسته و بهشی ههه میرات بهریکیان کرد، ئهوکاته زیاتر دلیان متمانه و ئارامی بۆ هات، و دلیا بوون له کار به جیایی خوای گهوره، كه ئهم شهریعهته بهرز و پیرۆزه ی ناردوه، و ئهو کاته به تهواوی یهقینهوه وتیان: خوای گهوره راستی ههه مووه، كه دمفهه رمویت: ﴿مَا رَطَّنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ﴾ (الانعام/ ٣٨). ((واته: ههه شتیگمان به جی نه هیشتوووه، و ههه موویمان تۆمار کردوووه)).

ئههوجا وهك په خنه گرتن، زۆر جار كهسانیك ئهم وتهیه دهسته وازهیه دهكه نهوه: ((ئایینی ئیسلام ستهمی له ئافرهت کردوووه، چونكه له بهشه میرات دا نیوهی بهشی پیاوی پێداوه))

ئیمهش وهكو موسوڵمان بهروای تهواو و جیگیرمان بهوه ههیه كه خوای گهوره كۆمه لێك سیفهتی بهرزی ههیه، ئهوه مان تێدهگهیه نیت كه ههه رگیز نابیت ههه جۆره گومانێکی لهه جۆره بهه بهرنامه پیرۆزه خواییه بریت، یهكێك لهو سیفه تانه ئهوهیه كه خوای گهوره زۆر دادوهه له بهریارداندا و، ئهو بهرنامهیهی كه بۆ ئیمه ی ئادهمیزادی ناردوووه ههه جۆره ستهمیکی بهرامبهه ههه كهسیك، و به لكو بهرامبهه ههه بوونه و ده رێكیشی تیدا نییه، ئهم راستیهش له جهند ئایه تدا دوو پات كراوتهوه، وهك:

﴿وَلَا يُظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا﴾ (الكهف/ ٤٩). ﴿وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا﴾ (النساء/ ٤٩). ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ (الحج/ ١٠). ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ﴾ (العنكبوت/ ٤٠). ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ﴾ (النساء/ ٤٠). ﴿وَلَا يُظْلَمُونَ نَفِيرًا﴾ (النساء/ ١٢٤). ﴿فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ﴾ (التوبة/ ٧٠).

ئهو جیاوازیانهش كه له بهشی میرات بههه گاندا ههیه، له میرات بهریكهوه بۆ میرات بهریکی تر، وهه حاله تیکهوه بۆ حاله تیکی تر، په یوه مندی به جۆری

مىرات بەرەكەتۈە نىيە، كە ئايا مىيىنەيە يان نىرىنە، بەلكو سەرچاۋى جىاۋازىيە كە لەم سى پىئومردا خۇى دەمىننەتەۋە:

۱. **پلەى خزمایەتى نىۋان مىرات بەر ومردوۋمگە، نىتر مىرات**
بەرەكە نىرىنە بىت يان مىيىنە، بە جۆرىك كە چەندە پەيۋەندى
خزمایەتەكە نىزىك تر بىت، ئەۋەندە بەشى ئەۋ مىرات بەرە لە مىراتەكە
زىاد دەمىت، بە پىچەۋانەشەۋە، چەندە پەيۋەندىكە دوۋرتر بىت،
ئەۋەندە بەشە مىراتەكەش كەم دەمىت، نىتر بى گۆيدانە رەگەزى مىرات
بەرەكە، كە نىرىنەيە يان مىيىنە. ۋەك دەمىننەت: كچىك (لەگەل ئەۋەشدا
كە مىيىنەيە) نىۋە مىراتەكەى دايكى دەمات، كەچى باۋكى ئەۋ كچە (كە
نىرىنەيە) كە دەكاتە مىردى ژنە مردوۋەكە، چۈرەكە مىراتەكە دەمات.
هۇى ئەم جىاۋازىش دەگەرپتەۋە بۆ پلەى خزمایەتى نىۋان كچ
ۋدايكەكەى، كە نىزىك ترە لە پلەى خزمایەتى نىۋان مىرد ۋژنەكە، بۆيە
بەشە مىراتى كچەكە لە بەشە مىراتى مىردەكە زىاترە.

۲. **جىگە ۋپىگەى مىرات بەرەكە، كە بى گومان ھەر نەۋە ۋۋەجەيەك**
كە سەرەتەى بەرە ۋيان چۈۋنى بىت، وزىاتر نامادەمىت كە پۈۋبەرۋى
نارەحەتەكەنى ۋيان بىتەۋە، ئەۋ كەسە دەمىت بەشە مىراتى لەۋ نەۋە
ۋمىرات بەرانەى تر زىاتر بىت كە پىشتيان كىردوۋمە ۋيان، ۋتەمەنيان
بەرە كۆتايى دەچىت، ۋقورسايەكەنى ۋيانىان لەسەر سوۋك دەمىت،
بەلكو نەك ھەر سوۋك دەمىت، بگرە نارەحەتەكەنيان دەكەۋىتە سەر شانى
كەسانىكى تر، ئەم پىۋەرمەش ھىچ رەچاۋىكى رەگەزى مىرات بەرەكەنى
تىدا نىيە. بۆ نەۋنە: بەشە مىراتى كچى مردوۋىەك زىاترە لە بەشە
مىراتى دايكى ئەۋ مردوۋە، لەگەل ئەۋەشدا كە ھەردوۋكىان مىيىنەن.
ھەرۋەھا كچى ئەۋ مردوۋە لە باۋكى مردوۋەكە مىرات زىاتر دەمات، كاتىك

که کچهکه برایهکی خۆی لهگه‌ڵدا بێت.^(١)

٢. **ئەرك وهورسای مائی ودارایی**، ئەمەیان تەنها پێومرە که جیاوازی نێوان بەشە میراتی نێرینه و مێیینە ی ئی دمکەوێتەوه. بەلام جیاوازیه‌که هەرگیز به‌و جۆره نیه که هیچ جۆره سته‌مێکی بۆ مێیینە تێدا بێت، یان ببێت به‌ هۆی خواردن و بېشێل کردنی مافه‌کانی، به‌لکو پێی ده‌جیت که بېچه‌وانه‌که‌ی راستر بێت (ئه‌گەر به‌ وردی تیی بروانین). که‌واته‌ ئه‌گەر دوو میرات به‌ر له‌ هه‌ردوو پێومره‌که‌ی پېشوو‌دا (پله‌ی خزمایه‌تی، و بێگه‌ی میرات به‌ر) وه‌کو یه‌ك بوون، وه‌ك: مندالی مردوکه‌، نێرینه و مێیینه‌ بێکه‌وه، ئه‌و‌کاته‌ دمبیت ئەم پێومره‌ی سێ یه‌م ره‌چاو بکرنیت بۆ جیاوازی به‌شه‌ میراتی نێرینه و مێیینه‌ له‌ یه‌کتر. هه‌ر بۆیه‌ قورنانی پیرۆزیش ئەو جیاوازیه‌ی گشتگیر نه‌کردوو به‌ هه‌موو میرات به‌ران^(٢)، به‌لکو تایبه‌تی کردوو به‌ چهند حاله‌تیکه‌وه.

(١) چونکه‌ باوکی مردوکه‌ شەش یه‌ك دمبات کاتێک که‌ مردوکه‌ کوپی هه‌بیت، ئەوجا ئەو بێنج به‌شەش که‌ ده‌مینێتەوه‌ کوپ و کچه‌که‌ دمبهن به‌پێی رێسای: ((لَذَکَرٍ مِّثْلُ حَظِّ الْأُنثٰیِّ)) (وهرگێڕ)

(٢) به‌ جۆرێک که‌ ئایه‌تی: ((لَذَکَرٍ مِّثْلُ حَظِّ الْأُنثٰیِّ)) وه‌ك رێسایه‌کی گشتی دابنریت که‌ هه‌موو کات له‌ کاتی کۆبوونه‌وه‌ی نێرینه و مێیینه‌دا جێبه‌جێ بکرنیت، وه‌کو چۆن ره‌خنه‌گران لێکی دم‌دنه‌وه‌، به‌لکو ئەم رێسایه‌ تەنها بۆ حاله‌تیکی تایبه‌ته‌ که‌ خوای گه‌وره‌ له‌ سه‌رمقای ئایه‌ته‌که‌وه‌ باسی لێوه‌ دمکات وه‌ك ده‌فه‌رمویت: ((يُؤْتِيكَ اللَّهُ فِي الْأَنْدَارِ كَمَّ)) النساء/ ١١. واته‌ حاله‌تی کۆبوونه‌وه‌ی منداڵ به‌یه‌که‌وه‌، کاتێک که‌ نێرینه و مێیینه‌ی منداڵه‌کان به‌یه‌که‌وه‌ کۆبوونه‌وه‌، ئەوا نێرینه‌کان مێیینه‌کان ده‌کهن به‌ عه‌سه‌به‌، ئەوجا یان هه‌موو میراته‌که‌ ده‌بن بێکه‌وه‌، یان پاشماوه‌ی خاوه‌ن به‌شه‌ دیاریکراوه‌کان ده‌بن بێکه‌وه‌، به‌جۆرێک که‌ هه‌ر نێرینه‌یه‌ک دوو به‌رامبه‌ری مێیینه‌یه‌ک میرات ده‌بات، هه‌روها ئەم رێسایه‌ جێبه‌جێ ده‌کرنیت کاتێک که‌ برا و خوشکی باوک و دایکی، یان تەنها باوکیش به‌یه‌که‌وه‌ کۆببنه‌وه‌، وه‌ك خوای گه‌وره‌ ده‌فه‌رمویت: ((وَأِنْ كَانَ إِخْوَةٌ رِّجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثٰیِّ)) النساء/ ١٧٦. (وهرگێڕ)

کهواته حکیمت له م جیاوازییهدا به تایبهتی له م حالتهدا نهومیه که نیرینه پئویسته لهسهری ونهرکی سهرشانی خۆیهتی که بژیوی ژیانی خیزان ومندالهکانیش دهمتهبهر وپهیدا بکات، له کاتیکدا که مئینه ژیان وبریوی خوی ومندالهکانیشی دمکهوئته نهستوی نهو نیرینهیهی که لهگهئیدا دمزی.

بهمهش نهگهر چی نه م مئینه له م حالتهدا به روالمت ومها دمردمکهوئت که بهشه میراتهکهی که م تره له بهشه میراتی نیرینهکه، بهلام نهگهر به وردی بوی بروانین دمبینن؛ که نهو بهشه میراتهی که بو نه م مئینهیه دانراوه زور زیاتر وباشتره، چونکه نهو بهشه میراته به مافیکی سهریهخو دادمفریت بو، ودمتوانیت پاشهکهوتی بکات، بو جیگه کرتنهوهی نهو بی هیزی وکه م تواناییه که ههیهتی، وژیانی خوی پی ناسووده ومسوگهر بکات لهو مەترسی وگورانکاریانهی که دینه ریگهی، که نههمهش یهکیکه له حکیمهتهکانی خودا، که شاراو وههست پی نهکراوه له لایهن زوریک له خه لکانهوه.

نهوجا له نهکه مالی وداراییهکانی نیرینه نهمانهیان باس دهکهین:

١. نیرینه ههر لهسهرمتای پیکهتانی خیزان ودمست پیکردنی ژیانی هاوسهری پئویسته لهسهری که مارهی بدات به هاوسهرهکهی. خواي گهوره دمفرموئت: ﴿وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَتِهِنَّ نَحْلًا﴾ النساء: ٤. نه م مارمیهش بریتیه له نهکیکی مالی ودارایی که ژنخواز دهیدات به نافرمتکه له سهرمتای پیکه ومانی ژیانی هاوسهریدا، جا نه م مارمیهش تهنها دمکهوئته نهستوی نیرینه، ونه م بوی نییه که داوی مارمی بکات لهو نافرمتی که داخوازی کردوو.

٢. پیاو لهپاش ژن مارمیرین، نهکی خهرجی کیشانی نهو ژنهی دهکهوئته نهستو، نهگهرچی ژنهکه له پیاوهکesh دمولههمند تربیت ومال ومولکی زیاتر بیت. کهواته پیاو بو نییه داوی نهوه بکات که باوهکو ژنهکهی خهرجی لهسهر خوی بیت، چی جای نهوهی داوی نهوه بکات که ژنهکه

خەرجی ئەم بکیشیت، چونکە ئاینی ئیسلام ئەم تایبەتمەندیەى داو بە ئافەرت و نەیداو بە پیاو، مال و مولکی ئەو ئافەرتە دەپارێزیت، و پێویستی نەکردوو لەسەری کە خەرجی ئی بکات بۆ کەس.

٢. پیاو وەك چۆن ئەركی خەرجی كیشانی خیزانهكەى لە ئەستۆدايە، هەروا ئەركی بەخێوکردن و خەرجی كیشانی خزمەكانی خوێشى زۆر جار دەكەوێتە ئەستۆ، چونكە هەر ئەو هەڵدەسێت بە راپەراندنی ئەو ئەركە خیزانی و كۆمەڵایەتیانەى كە بەر لە ئەم كەسێكى تر پێیان هەڵدەسا، بەو پێیەى كە ئەمیش یان بەشیكە لە ئەو، یان درێژبوونەوى ئەو، یان عەصەبەيەتى.

ئەم ھۆیانە و چەند ھۆیەكى تریش و دەھامان ئی دەكەن كە ئیمە بە شیوھەكى بابەتیانە بروانینە مال و سامان. ئەویش ئەوھە كە مال و مولك و سامان ماناكەیان زۆر لە مانای دەسھات فراوان ترە، چونكە دەسھات بەو مالە دەوتریت كە زیاد دەبێتە سەر سامانی كەسێك، ئەو كە خودی سامانەكە، بەلام سامانەكە ھەموو ئەو مال و مولكانە دەگرێتەو كە ھەم دێنە دەستی كەسێك و ھەم لە دەستیشیدا دەمێننەو. ((راستە، لەو حالەتەى كە باسمان كرد مێیینە نیوھى نێرینە میرات دەبات، بەلام بزانین ئایا ئەو بەشە زۆرەى كە بە نێرینەكە دراو بەرەو كۆى دەچیت؟ و چى بەسەردیت؟ بە ھەمان شیو بەشە كەمەكەى مێیینەكەش چى بەسەردیت؟)).

بەو شیوھەى كە باسمان كرد، ئاینی ئیسلام لەو دەسھاتە نیوھى بەشى نێرینەھەكى داو بە مێیینەھەك، بەلام ئەو مافەى داو بە مێیینە كە بەشە میراتی خوێ پاشەكەوت بکات، وھىچى ئی خەرج نەكات، تەنھا زەكات دەرکردن نەبیت ((كە ئەویش پەيوەندى بە مالەو ھەيە نەك بە خاومەكەى))، بەلام نێرینە كە خواى گەورە دەسھاتە زۆرەكەى پێداو، لە ھەمان كاتدا ئەركی خەرجی خیزان و مندالەكانى، ودايك و باوكى كە تەمەنيان چوتمە سەرەو، خەرجى خزم و كەس و كار، و خزمەتكار، و ھەموو ئەو پێداويستى نوێیانەى

نەمڕۆ، وەك: كرى خانوو، وپارەى كارمبا، وئاو، وتەلەفون، وپۆیستیهكانى
 تریشى خستووته سەر. ئەمەش برۆای تەواومان بۆ دروست دەكات كە ((نەگەر
 ئاوا دوور برۆانین دىزانین كە)) خۆای گەورە فەزلى مێیینەكەى داوە بەسەر
 نێرینهكەدا، چونكە هەم مالهكەى بۆ دەپاریزیت، وەهەم هیچ جۆرە
 خەرجیهكیشى لى داوا نەكردوو. ^(۱)

(۱) هەروەها مێیینە لە هەر جینگەبەگدا بۆى ئەوا نێرینهكەى دەبیت كە خەرجى بكیشیت،
 و خزمەتى بكات، ولى بەرپرسىار بێت. وەك دەبینین، تاووكو لە مالى باوكیدایە، باوكى
 خزمەتى دەكات. جا ئەگەر باوكى نەمايێت، ئەوا براكەى یان مامى یان كۆرەمامى بەم
 نەركە هەڵدەسێت، وە ئەگەر شووى كرد، ئەوا مێردمەكەى لى بەرپرسىارە كە مامى
 بدات. و خەرجى بۆ بكات، و خانووى بۆ دابین بكات، و هەموو پۆیستیهكانى ژيانى بۆ
 فەراھەم بكات، باووكو ژەنگەش خۆى دەرئەمەند تر بێت! بەمەش ئەو مێیینە لەلایەك
 میراتى وەرگرتووە و خەرجى ناكات، وە لەلایەكى تریشەووە مامىیان پێداو، كە بێجگە لەوى
 كە دەتوانێت پاشەكەوتى بكات، دەستوانێت بێخاتە پرۆژمەكە كە قازانج و سوودی زیاترى
 لى بكەوێتەو.

كەواتە دەكرێت بڵێن: لەودا كە ئیسلام ئەو نیومەیهى بۆ مێیینە داناو جۆرە فەزلىكى
 تێدايە بەسەر نێرینهدا، بەلام لە هەمان كاتدا دەبیت ئەوش بزانی كە ئەم مێیینەیه
 پۆیستى بەم بەشە میراتە هەیه، بەهۆى ئەوى كە بە شۆمەكەى گشتى لە نێرینه بى هیز
 ترە، هەروەها ماندوو بوون و نەركى سك پى ودايكایەتى وپەرۆمەردمەكردنى منداڵ وچەند
 نەركىكى تر وەها دەگەن كە ئەم مێیینە توانای كاركردن و دەست خستنى پارى نەبێت،
 بەو جۆرە كە نێرینه توانای هەیه، هەروەها دەكرێت بڵێن: لەوشدا كە نەركىكى زۆر
 كەوتووته سەر شانى نێرینه، هیچ جۆرە ستەمىكى تێدا نییه دەرھەق بەو نێرینهیه، وە
 ناشلێن كە ئیسلام فەزلى مێیینەى داوە بەسەر نێرینهدا.

و ئەو بەشە میراتەش كە دانراو بۆ مێیینە، ئیسلام پەچاوى ئەوى كردوو كە ئەگەر
 مێیینەیهك، باوكى نەمابوو، وە برا ومام و كۆرە مامیشى نەبوو، وە شووشى نەكردبوو، كە
 ئەم حالەتەش زۆر كەمە، لەم كاتەدا كە كەسێك نییه خەرجى بكیشیت، ئەم مالهى
 دەمریتى وەك مالىكى پاشەكەوت، بۆ رووبەرۆو بوونەوى ئەو جۆرە حالەتە.

پێم باشە كە نمونەیهك بێنێنەو تاووكو زیاتر مەسەلەكەمان لەلا روون بێتەو:
 پیاویك مردو: شەش هەزار (۶۰۰۰) دۆنى لەپاش بەجى ماو، و تەنها كۆرێك، و كچێكى
 هەیه.

لەم مەسەلەیدا كۆرەكە چوار هەزار (۴۰۰۰) دۆنى پێدمریت، و كچەكەش دوو هەزار
 (۲۰۰۰)، جا وەك وتمان: خراپترین حالەتى كچەكە ئەومیه كە تەنها خەرجى

ھەر بۇيە كاتىك كە مەسەلەى بىزىۋى وناپەھەتەيەكانى زىيان لە ئارادا نەبىت، وەك باسى مىراتى برا وخوشكە دايكىەكان، ئەوا دەبىنەن كە خەۋى كاربەجى جىاۋازى نەكردوۋە لە نىۋان بەشە مىراتى نىرىنە ومىيىنەدا، وەك دىمفەرموئىت: ﴿وَإِنْ كَانَتْ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرًا مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ﴾ النساء/ ۱۲. ((واتە: ئەگەر پىاۋىك يان زنىك مرد و(كەلالە) بوو، واتە: نە باۋكى ھەبوو نە مىندال، بەلام براپەك يان خوشكىكى تەنھا دايكى ھەبوو، ئەو ھەر يەككە لەوانە شەش يەكى مىراتەكە دىمبات، بەلام ئەگەر زىاتر بوون . دوو برا يان دوو خوشك . ئەوا بە ھەموويانەو سى يەكى مىراتەكە دىمەن، بەبى جىاۋازى لە نىۋان نىرىنە ومىيىنەدا)).

كەواتە لىرەدا جىاۋازى لە نىۋان نىرىنە ومىيىنەدا نىيە، چونكە سەرچاۋەى مىرات بىردنەكەيان بىرىتە لە خىزمەتەى سىك (الرحم)، وكەسىشىان لە خىزمەكانى پىشت (عصبە) نىن، تاۋەكو بلىن نىرىنەكە درىزەپىدەرى ئەو خىزمەتەى پىشتەيە، ومىيىنەكە درىزەپىدەرى نىيە. كەۋابوو ھىچ بىرپىرسىارىتەكە ۋەقورسايەك ناكەۋىتە سەر نىرىنەكە ((ھەر بۇيە دىمبىت جىاۋازى نەكرىت لە نىۋانىاندا)).

= خەۋى بىكىشىت و بىس، كە لەم كاتەدا دوو ھەزاركە پارمەكى باشە بۇ ئەم مەبەستە، وە لە كاتىكدا كە شوو دىمكات، ئەو كاتە خەرجىەكەى دىمكەۋىتە ئەستۋى مىردەكەى، ودىمىۋانىت كە ھەموو دوو ھەزاركە بۇ خەۋى باشەكەوت بىكات، بەلام كۆرەكە كە جۋار ھەزارى بىردو، دىمبىت زىن بىھىنىت، ومارمىشى بىدات، وخەرجىشى بىكىشىت، كەواتە ئەو جۋار ھەزارە تەنھا بۇ كۆرەكە نەبوو، يەئىك بۇ دوو كەس بوو، كە خەۋى وژنەكەيەتى. جا نىستا ئەگەر بىرسىن: ئاىا كامىيان زۆرتىيان بىردو؟ بى گومان كەسى زىر دىمبىت، مىيىنەكە، چونكە بەشە مىراتەكەى تەنھا بۇ خەۋەتى وىس، وىرپىرس نىيە لە بىزىۋى ھىچ كەسىكى تر. (ۋەرگىر)

ئەوجا بە گەپان وېشکنین و بەدواداچوونی حالت و مەسەلەکانی میراتدا چەند راستیەك بۆ هەندیک له زانیان و توێژمرموگان دەرکەوتووە کە کەسانیکی زۆر سەرسام دەکەن، ئەوەی کە بۆیان دەرکەوتووە بریتیە لەمەى کە دیت:

یەگەم : تەنھا چوار حالت هەیه کە مێیینە نیوەی نێرینە میرات دەبات.

دووهم : چەند بەرامبەری ئەو حالەتانه مێیینە بە هاوونەى نێرینە میرات دەبات.

سێیهم : چەند حالەتیکی زۆر هەن کە مێیینە له نێرینە زیاتر میرات دەبات.

چوارەم : هەندیک حالت هەن کە مێیینە میرات دەبات، بەلام نێرینەى هاوونەى میرات نابات.

جا بە درێژی حالەتەکان بەم شیۆمیەن:

ئەو حالەتانهى کە مێیینە نیوەى نێرینە میرات دەبات

۱. کچ لەگەڵ بڕای خۆیدا (واتە: لەگەڵ کوردا کۆ ببیتەوه). کچی کور لەگەڵ کورپی کوردا کۆببیتەوه.^(۱)
۲. دایک له گەڵ باوک دا له مەسئەلەیهکدا کە نه مندالی تێدا بێت، ونه ژن

(۱) خۆی گەوره له قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلَّذِ كَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ﴾، وه مندالی کورپیش هەر هەمان حوکمی مندالی هەیه بە پەكدەنگی زانیان. (ومرگێر)

يان مىرد. ^(۱)

(۱) ئەم خالەيان پىيوستى ھەم بە راست كىردنەۋە، ۋەھەم بە پىوون كىردنەۋەش ھەمىيە، بۇيە دەلىتىن:

دايك كاتىك نىۋە مىراتى باوك دىمبات كە:

❖ خۇيان بە تەنھا بن. (ۋاتە: مىردىمكە تەنھا ئەۋانى لەپاش بەجى مابىت، يان كەسانىكى تىرى لە پاش بەجى مابىت، بەلام بەھۋى باوكەكەۋە لە مىرات بى بەش بىن، كە ئەمەشيان ھەر ۋەكو ئەۋە ۋەھايە كە خۇيان بە تەنھا بن). لەم حالەتەدا دايكەكە سى يەك دىمبات، ۋىباوكەكەش ئەۋە دوۋسى يەكەكە دىمبات بە عەسەبەگەرايەتى.

❖ كۆ بىنەۋە لەگەل مىرد يان ژن. نىتر كەسى تىران لەگەلدا نەبىت، كە ئەم مەسەلەيە زانايان ناۋيان لى ناۋە: دوۋ مەسەلە پىرىشنگدارمكە (الغراۋىن)، يان دوۋ مەسەلەكەى عومەر (العمرىتىن).

جا زانايان كۆدەنگىن لەۋمدا كە ھەر كاتىك دايك لەگەل باوك، ۋژن يان مىرد دا كۆ بىيىتەۋە، ئەۋا: سى يەكى پاشماۋە بەشى ژنەكە يان مىردمكە دىمبات (ثلث الباقي)، نەك سى يەكى ھەۋو مىراتەكە.

دوۋ مەسەلەكەش ئەمانەن:

(۱) نەگەر ژنىك بىرىت: دايك، باوك، مىردى لەپاش بەجى بىيىت، ئەۋا مەسەلەكەيان لە دوۋە (۲). نىۋە كە بىرىتە لە يەك (۱) مىردمكە دىمبات، ۋەكەشى دەمىيىتەۋە، دايكەكەش سى يەكى ئەم يەكە دىمبات، بەلام لەبەر ئەۋە كە ژمارە يەك (۱) بەشى دروست ۋىساغى نىيە، بۇيە دىمىت ئەۋەلى مەسەلەكە لىكدانى سى (۲) بىكەين تاۋەكو ساغ بىيىتەۋە، بەمەش ئەۋەلى مەسەلەكە دىمىت بە: شەش (۶)، جا نىستا ئەم شەش، نىۋە بۇ مىردمكە كە دىمكاتە: سى (۲)، ۋە سى يەكى ئەۋەشى كە دەمىيىتەۋە بۇ دايكەكە، كە دىمكاتە: يەك (۱)، بەمەش دوۋ بەش دەمىيىتەۋە بۇ باوكەكە.

(۲)

ئەۋەلى مەسەلە		۲ ← ۳	۶	۶
مىرد	نىۋە	۱	۲	۳
پاش ماۋە		۱	۳	۰
دايك	(۹)		سى يەكى پاشماۋە	۱
باوك	(۹)		عەسەبە	۲

نەگەر پىاۋىك بىرىت: دايك، باوك، ژنىكى لەپاش بەجى بىيىت، ئەۋا مەسەلەكەيان لە جۋارە (۴)، جۋار يەكى كە دىمكاتە: يەك (۱) ژنەكە دىمبات، دۋانى (۲) بۇ باوكەكەيە، ۋەكىكى (۱) بۇ دايكەكەيە.

٢. خوشکی دایک وباوکی لهگه‌ل برای دایک وباوکید.
٤. خوشکی ته‌نها باوکی لهگه‌ل برای ته‌نها باوکید.^(١)

ئەمەلی مەسەلە		٤	٤
یەك ژن	چواریهك	١	١
پاش ماوه		٣	٠
دایك	سێ یه‌کی پاشماوه	١	١
باوك	عه‌سه‌به	٢	٢

لەم دوو مەسەلەدا بۆیە دایك سێ یەك نابات - لەگەڵ ئەوێشدا كە دەبوو سێ یەكی بکەوێت - چونکە پێسایەکی گشتی پێر لە حیکمەت لە (فرائض) دا هەیە کە دەئێت: هەموو مێیینەیه‌ك نیووی ئەو نێرینه‌یه‌ میرات دەبات کە لە هەمان پلە ی خۆدایەتی. جا ئەگەر دایکە کە سێ یەك ببات، وباوگە‌گە‌ش سێ یەکی بردبێت، ئەوا بەشە‌کانیان یە‌کسان دەبن، و ئەمەش پێچە‌وانەی ئەو پێسایە‌ی سە‌رموویە. بە‌لام لەگە‌ڵ ئەوێشدا ئێ‌بنو عە‌باس خۆی بە‌ ته‌نها فە‌توای داوێ و فە‌رموویەتی: سێ یە‌کی دە‌کە‌وێت، ئە‌ک سێ یە‌کی پاشماوه (و‌مرگێ‌ر)

(١) خوای گە‌وره‌ سە‌بارە‌ت بە‌ هە‌ردوو حاڵەتی سێیە‌م و چوارە‌م د‌ف‌ە‌رموێت: ﴿وَلَا تَأْخُذْ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ﴾ النساء/ ١٧٦.

حاڵەتێ‌کی تر هە‌یه‌ کە هە‌م‌ئێ‌ک لە زانایان ناما‌زە‌یان پێ‌داوه‌، کە تێ‌یدا نێ‌رینه‌ دوو بە‌رامبە‌ری مێ‌یینە‌ میرات دە‌بات، ئە‌ویش حاڵەتی مێ‌رد و‌ژن. خوای گە‌وره‌ د‌ف‌ە‌رموێت: ﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُّوصِينَ بِهَا أَوْ دَرَبٍ وَلَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ إِن لَّمْ يَكُن لَّكُم وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَكُم وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمْنُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُّوصُونَ بِهَا أَوْ دَرَبٍ﴾ النساء/ ١٢. بە‌لام ئە‌م حاڵەتە‌ بە‌ر ئە‌م باسە‌ی ئێ‌مه‌ ناکە‌وێت، چونکە ئێ‌مه‌ لێ‌رە‌دا باسی گۆ‌بوونە‌وه‌ی نێ‌رینه‌ و مێ‌یینە‌ دە‌کە‌ین. بە‌لام لێ‌رە‌دا نێ‌رینه‌ و مێ‌یینە‌کە‌ بە‌یه‌گە‌وه‌ کۆ نابنە‌وه‌، چونکە ئە‌گەر ژنە‌کە‌ بە‌م‌ریت ئە‌وا مێ‌ردە‌کی ماوه‌، و ئە‌گەر مێ‌ردە‌کە‌ش بە‌م‌ریت ئە‌وا ژنە‌کی ماوه‌، و هە‌رگیز ناگونجێت کە بە‌ سیفە‌تی ژن و مێ‌ردایە‌تی بە‌یه‌گە‌وه‌ گۆ ببنە‌وه‌. بە‌لام لە هە‌مان کاتدا ئە‌و زانایانە‌ پێ‌یان وایە‌ کە هۆی ئە‌و جیاوازیە‌ لە میراتی ژن و مێ‌رددا لە هە‌ردوو حاڵەتە‌کە‌دا دە‌گ‌ە‌ڕێتە‌وه‌ بۆ ئە‌وه‌ی کە ئە‌مانە‌ نێ‌رینه‌ و مێ‌یینە‌ن و لە یە‌ک پلە‌شدان، بۆیە دە‌بێت نێ‌رینه‌کە‌ دوو بە‌رامبە‌ری مێ‌یینە‌کە‌ میرات ببات. (و‌مرگێ‌ر)

ئەو حالەتانی که مبینە و نیرینه یە کسان له میرات

بردندا

١. دایک و باوک، کاتێک که کۆری کۆریان له گه‌لدا بێت.^(١)
٢. برا و خوشکی تهنها دایکی.^(٢)
٣. چهند خوشکێک که له گه‌ل چهند برا و خوشکێکی دایکیدا کۆببنه‌وه.^(٣)
٤. کچ کاتێک که له گه‌ل مامی خۆیدا، یان له گه‌ل نزیک ترین عه‌سه‌به‌کانی باوکیدا کۆ ببێته‌وه. و که‌سیکیش نه‌بێت که مامه‌که بی به‌ش بکات.^(٤)
٥. دایکی دایک له گه‌ل باوک، و کۆری کۆردا.^(٥)

(١) هه‌روه‌ها نه‌گه‌ر کۆریشیان له گه‌لدا بێت، له‌م کاته‌دا هه‌ریه‌که له دایک و باوکه‌که شەش یه‌ک دهبەن، و پاشماومکه‌ش بۆ کۆری یان کۆری کۆره‌که دهبێت، خۆی گه‌وره دهمه‌رمووت: ﴿...وَلَا يُؤْتِي لِكُلٍّ وَّجِيراً مِنْهُمَا الشُّدُّ إِذَا كَانَ لَهُ وَلَدٌ﴾ النساء/١١. (ومرگێر)

(٢) نه‌گه‌ر که‌سێک نه‌بێت له میرات بێبه‌شیان بکات، هه‌ریه‌که‌یان شەش یه‌کی میراته‌که دهبەن، به‌ مەرجێک که به تهنها بن، خۆی گه‌وره دهمه‌رمووت: ﴿...وَإِنْ كَانَتْ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَجِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُّ﴾ النساء/١٢. هه‌روه‌ها نه‌گه‌ر ژماره‌شیان دوو بێت یان زیاتر، و هه‌ر تهنها خوشکه‌کان بن، یان تهنها براکان، یان پێکه‌ومەن، نه‌وا سێ یه‌کی میراته‌که دهبەن، به‌بی جیاوازی نیوان نیرینه و مبینه، خۆی گه‌وره دهمه‌رمووت: ﴿...إِنْ كَانُوا أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ﴾ النساء/١٣. (ومرگێر)

(٣) پێم وایه ئه‌م حاله‌ته هه‌ر دووباره بوونه‌وه‌ی به‌شی دوومه‌ی خالی دوومه‌، که باسما‌ن کرد، نه‌گینا نه‌و ده‌قه‌ی که له ئه‌صله‌که‌دا هاتووه هه‌له‌یه، که ده‌لێت: (اخوات مع الإخوة والاخوات لام). (ومرگێر)

(٤) چونکه له‌م کاته‌دا که‌مه‌که نیوه دمبات وه‌ک خاوم‌ن به‌شی دیاریکراو، و مامه‌که‌ش (یان هه‌ر عه‌سه‌به‌یه‌کی تر، یه‌ک بێت یان زیاتر) نیوه‌که‌ی تر دمبات به‌ عه‌سه‌به‌گه‌رایه‌تی. (ومرگێر)

(٥) چونکه له‌م کاته‌دا دایکی دایک شەش یه‌ک دمبات، و باوکه‌که‌ش شەش یه‌ک دمبات، و پاشماومکه‌ش کۆری کۆره‌که دهبیات به‌ عه‌سه‌به‌گه‌رایه‌تی. (ومرگێر)

٦. میڤرد ودايک و دوو خوشکی دایکی و برایهکی دایک و باوکی، به پتی قهزاویتی ئیمامی عومەر (خوای لی رازی بیت)، که لهم مهسهلهیهدا دوو خوشکه دایکیهکه وبرا دایک و باوکیهکه دمبن به هاوبهش له سنییهگدا.^(١)

(١) جا ئەم مهسهلهیه به (مشرکە) ناسراوه، که مهسهلهکەش ئەمهیه،
 ژنیک بمریت: میڤرد، ودايک یان دایره، و دوو یان زیاتر براو خوشکی دایکی، و برایهکی دایک و باوکی یان زیاتری لهپاش بهجی بمینیت، جا نیتر ئەو برا دایک و باوکیه خوشکی دایک و باوکی لهگەڵدا بیت یان نا.
 ئیستا: میڤردمکه نیوه دمبات، ودايکهکه شەش یەك دمبات، وبرا و خوشکه دایکیهکان سنی یەك دمبن، وبرا دایک و باوکیهکانیش عەصەبەن، بهمەش ئەصلی مهسهلهکه له شەشە (٦)، سنی (٢) بۆ میڤردمکه، یەك (١) بۆ دایکهکه، دوو (٢) بۆ برا و خوشکه دایکیهکان، بهمەش هیچ ئەمایهوه بۆ برا دایک و باوکیهکان.
 بهلام لیڤردا برا دایک و باوکیهکه دیتە پیڤهوه، ودهلێت: خو من بهنێ لهگەڵ برا و خوشکه دایکیهکاندا راسته که باوگمان جیاوازه، بهلام خو دایگمان یەك دایکه، نیتر بۆچی ئەوان بەش ببهن، و من هیچ نەبەم؟!
 بۆیه کاتیک که ئەم مهسهلهیه برایه خزمەتی حەزرفتی عومەر (خوای لی رازی بیت)، ویستی برا دایک و باوکیهکان بێ بەش بکات، نیتر ئەوانیش وتیان: وها دابنێ که باوگمان بەردیتکه، و فریادراوته ناو ئەو ناوهوه، یان وا دابنێ که باوگمان گەریک بوودا، خو دایگمان لهگەڵ برا، و خوشکه دایکیهکاندا یەك دایکه (نیتر بۆچی ئەوان بەشیان ههیه، و نیمة هیچ)؟! جا حەزرفتی عومەر قەسەکیانی پی جوان بوو، هەر لهبەر ئەوه به خزمایهتی دایکیان ئەمانیشی بهشدار کرد له بەشی برا و خوشکه دایکیهکان.
 نیتر به گوێرمی برپارمگی حەزرفتی عمر بوون به هاوبهشی برا و خوشکه دایکیهکان له سنی یهکهگەدا، و بهبی جیاوازی له نیوان نیر و می دا سنی یهکهکه دایهش دهرکیت به سهریاندا به پتی ژمارهی سهرمگانیان، بهمەش ژمارهی ئەو گەسانهی که سنی یهکهکهیان دهکهویت بوو به سنی کەس، و سنی یهکهکهش که دوو (٢) بوو دایهش ناکریت بهسەر سنی دا، بۆیه بۆ ساغ گردننهوی مهسهلهکه دهبیت ئەصلی مهسهلهکه لیگدان سنی (٢) بکهین، ئەو کاته ئەصلی مهسهلهکه دهبیت به ههژده (١٨)، ئەوجا لهم ههژدهیه، نو (٩) بۆ میڤردمکه، و سنی (٢) بۆ دایکهکه، و شەش (٦) بۆ دوو برا، یان دوو خوشکه دایکیهکه، به هاوبهشی لهگەڵ برا دایک و باوکیهکه، بهمەش هەر یهکهیان دوو (٢) بهشیان دهکهویت، به بی جیاوازی له نیوان نیر و می (چونکه ئەوهی که دمیان کهویت له پیگهی بەش بردننهویه، نهك له پیگهی عەصەبهگهرايهتی). ههروهها ئەم مهسهلهیه پیڤی دهوریت: الحجریة، الیمیة، الحماریة.

۷. نیرینه‌یهك یان مێیینه‌یهك به تهنه‌ها میرات بهر بن، كهواته نه‌گهر كور بوو به تهنه‌ها نه‌وا هه‌موو میراته‌كه دمبات به عه‌سه‌به‌گه‌رایه‌تی، نه‌گهر كچێك بوو به تهنه‌ها، نه‌وا نیوه‌ی میراته‌كه دمبات، وهك خاوه‌ن به‌شی دیاری كراو، نیوه‌كه‌ی تریشی بۆ رهد ده‌كرێته‌وه، هه‌روه‌ها نه‌گهر باوك به تهنه‌ها بی‌ت، نه‌وا هه‌موو میراته‌كه دمبات به عه‌سه‌به‌گه‌رایه‌تی، نه‌گهر دایكیش بی‌ت به تهنه‌ها نه‌وا سێ یه‌كی میراته‌كه دمبات وهك خاوه‌ن به‌شی دیاری كراو، پاشماوه‌كه‌شی بۆ رهد ده‌كرێته‌وه.
۸. خوشکی دایك و باوكی (یان تهنه‌ها باوكی)، نه‌گهر كۆبویه‌وه له‌گه‌ڵ می‌رد، له‌م كاته‌دا هه‌ر وهك نه‌وه وه‌هايه كه براهه‌کی دایك و باوكی له‌گه‌ڵ می‌رددا

میرات به‌ره‌كان	به‌شه‌كانیان	ئه‌صلی مه‌سه‌له	سه‌هه‌م‌كان
دایك	شه‌ش یه‌ك	۶	۱
می‌رد	نیوه		۳
برا و خوشکی تهنه‌ها دایکی	سێ یه‌ك		۲
برای باوك و دایکی	عه‌سه‌به		

جا وهك له نمونه‌كه‌دا دهرده‌كه‌وێت، له‌م مه‌سه‌له‌یه‌دا پێنج مه‌رج پێویسته:

✓ ده‌بی‌ت مه‌سه‌له‌كه‌ میرات به‌ریکی تیدا بی‌ت، كه شه‌ش یه‌ك ببات، وهك دایك، و دایره.

✓ مندانی دایکی، ده‌بی‌ت له یه‌ك زیاتر بن، جیاوازی نییه له‌وه‌دا كه نیرینه‌ بی‌ت، یان مێیینه، یان نیرینه و مێیینه به‌یه‌كه‌وه، چونكه: نه‌گهر یه‌ك كور، یان یه‌ك كچ بی‌ت، نه‌وا: خاوه‌ن به‌شه‌كان هه‌موو میراته‌كه نابهن، به‌لكو پاشماوه‌یان ئی ده‌مینێته‌وه بۆ برا دایك و باوكیه‌كان.

✓ ده‌بی‌ت منداله دایك و باوكیه‌كان، نیرینه‌یان تیدا بی‌ت، جا ئیتر مێیینه‌یان له‌گه‌ڵ دا بی‌ت، یان نا، چونكه نه‌گهر به تهنه‌ها مێیینه بن، نه‌وا: به‌شی دیاری گراوی خۆیان هه‌یه، وبێ به‌ش نابن، به‌لكو به‌شه‌كه‌ی خۆیان ده‌بن، و نه‌گهر ئه‌صلی مه‌سه‌له‌كه‌ش پێویست به زیاد كردن (عول) بكات، زیادی ده‌كه‌ین.

✓ نه‌و برا و خوشكانه‌ی كه ده‌بنه هاوبه‌ش ده‌بی‌ت برا و خوشکی دایك و باوكی بن.

✓ ده‌بی‌ت مه‌سه‌له‌كه‌ می‌ردی تیدا بی‌ت، واته ده‌بی‌ت مردوو‌ه‌كه ژن بی‌ت، و می‌ردكه‌ی مابیت. (وهرگێر)

كو بووبیتتهوه، چونكه میردمهكه نیوه دمبات وهك خاومن بهشی دیاری کراو، وبراکهش نیوهکهی تر دمبات به عهصه به گه رایه تی، نه گهر میرد خوشکه گهش بن، نهوا میردمهكه همر به هه مان شیوه نیوه دمبات، و خوشکه گهش نیوهکهی تر دمبات، نهویش وهك خاومن بهشی دیاری کراو.^(۱)

۹. خوشکیکی دایکی له گهل برایه کی دایک وباوکی، نه مهش له کاتی کدا که ژنیک بمیریت: میرد، ودایک، و خوشکیکی دایکی، وبرایه کی دایک وباوکی له پاش به جی بمینیت. نهوا: میردمهكه نیوه دمبات، ودایکه گهش شهش یهك دمبات، و خوشکه گهش شهش یهك دمبات، و پاشماوه گهش (که دهکاته: شهش یهك) براکه به عهصه به گه رایه تی دمیبات.

۱۰. خزمانی سک (ذو الارحام) به لای مه زه مبی (اهل الرحم) موه، که نه م مه زه مبه له ماده (۳۱) ی یاسای باری که سی تی (مصر) ی ژماره (۷۷) ی سالی (۱۹۴۳) کاری پی دهکریت. نه مانیش له کاتی کدا که مردووه که میرات بهری خاومن بهشی دیاری کراوی نه بیت، و عهصه بهشی نه بیت، نهوا نه م کومه له خزمه میراته که به یه کسان له نیوانیاندا دابهش دهکریت، به بی جیاوازی له نیوان نیرینه و میینه، وهك نهوی که مردووه که کچی کچیک و کوپی کچیک و خال و پووریکی له پاش به جی بمینیت، نهوا هه موویان وهك یهك میرات دمه بن.^(۲)

(۱) چونکه خوشك نه گهر یهك دانه بیت نهوا نیوه دمبات. خوی گه وه دهقه رمویت: ﴿...إِنْ أَمْرُكَ هَٰذَا فَلَيْسَ لَهُ، وَلَدٌ وَلَهُ، أُخْتُ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ﴾. النساء / ۱۷۲.

(۲) بو جونی تی میرات بردنی (ذو الارحام) زانایان بوون به سی به شهوه: هه ندیکیان پییان دموتری (مذهب اهل التنزیل)، هه ندیکیشان پییان دموتری: (مذهب اهل القرابة)، هه ندیک تریشان پییان دموتری: (مذهب اهل الرحم)، جا دریزه ی باسی هه ریهك له م سی مه زه مبه له زوریک له سه رچاوه و کتیبه فیهیه کاند باس کراوه. برپوانه: المغنی لابن قدامة / ب / ۲۳۱. (ومرگیر)

۱۱. شەش كەس ھەن كە ھەرگىز بە تەواۋىتى لە مىرات بېشەش ناكىرىن، ئەۋانىش: سى نىرىنە، وسى مېيىنەن، نىرىنەكان برىتىن لە: (مىرد و كور و باوك)، مېيىنەكانىش برىتىن لە {ژن (ۋاتە: ھاۋسەر)، و كچ و دايك} ^(۱).

ئەو حالەتەندى كە مېيىنە لە نىرىنە زىاتىر مىرات دەبات

۱. مىرد لەگەل تەنھا كچىك ^(۲).
۲. مىرد لەگەل دوو كچ ^(۳).
۳. كچىك لەگەل چەند مامىكىدا ^(۴).
۴. ئەگەر ژنىك بىرىت، و (۶۰) دۆنم زەمى ^(۵) لەپاش بەجى بىمىنىت، ونەم مىرات بەرانەشى ھەبىت: مىرد، و باوك، و دايك، و دوو كچ. ئەو مىردەكە

(۱) بېم وايە نەم خالە پەيۋەندى بەم باسەۋە نىيە، چونكە دانەر لىرەدا دىيەۋىت باسى ئەو حالەتەنە بىكەت كە مېيىنە ونىرىنە لە برى بەشە مىراتدا ۋەك يەك ويەكسانن، بەلام نەۋمى كە لەم خالەدا ھاۋوۋە باس لە حالەتى لەيەك چوۋنى مېيىنە ونىرىنە دىمكەت، لەۋەدا كە ئەو دوو كۆمەلە لە ھەردوۋە رەگەز، ھەرگىز بە تەواۋىتى لە مىرات بى بەش ناكىرىن، ئەگىنا ئەۋە شىتىكى زانراۋە كە بەشە مىراتى ئەم مېيىنە ونىرىنەنە بە شىۋەيەكى گىشتى ۋەلە زۆرىك لە حالەتەكاندا جىاۋازن. (ۋەرگىر)

(۲) مىردەكە چۈرەك دىمەت، و كچەكەش نىۋە دىمەت ۋەك خاۋەن بەشى دىيارى كراۋ، ونەۋەش كە دەمىنىتەۋە دىگەرپىنرىتەۋە بۇ كچەكە بەلەي زۆرىنە زانايانەۋە. (ۋەرگىر)

(۳) مىردەكە چۈرەك دىمەت، و دوو كچەكەش دوۋسى يەك دىمەن ۋەك خاۋەن بەشى دىيارى كراۋ، وپاشماۋەكەشيان بۇ دىگەرپىنرىتەۋە. (ۋەرگىر)

(۴) كچەكە بەتەنە نىۋە دىمەت ۋەك خاۋەن بەشى دىيارى كراۋ، ومامەكانىشى (كە برى مىردۋەكەن) بە ھەموۋىانەۋە نىۋەكە تىر دىمەن بە عەسەبەگەرايەتى. (ۋەرگىر)

(۵) بەۋ بىيەي كە مامۇستاي دانەر خەلكى ۋلاتى (مىصرە، بۇيە لىرەدا ۋشەي (ھدان)ى بەكار ھىناۋە، كە بە مەتر چۈرەگۈشە دىمكەتە (۴۰۴۶)م، بەلام تەنھا لەبەر زىادە روۋنى من ۋشەكەم گۆرپەۋە بە (دۆنم)، چونكە ئەم پىۋەرە زىاتىر لە كوردستاندا باۋە بۇ پىۋانە كىردى زەمى، ئەگىنا شىۋاز وپىسا ۋنەمانەتى كارى ۋەرگىران ۋمھا دەخۋازىت كە بە ئەمانەتەۋە ھەموۋ ۋشەكان لە نوۋسراۋەكەدا چۆن ھاۋەن، ھەر بەۋ شىۋەيە بەپىنرىتەۋە. (ۋەرگىر)

چۈارىمىك دىمىبات، وىباوك ودايىكەكەش ھەرىيەكەيان شەش يەك دىمىبەن، وىدوۋ كچەكەش دۈۋسى يەك دىمىبەن، كەۋاتە ئەمىلى مەسەلەكە بىرىتىيە لى دۈۋازدە (۱۲)، بەمەش مىردەمكە سى بەش دىمىبات، وىباوك ودايىكەكەش ھەرىيەكەيان دۈۋ بەش دىمىبەن، وىدوۋ كچەكەش ھەشت بەش دىمىبەن، كەۋاتە دىمىبىت مەسەلەكە عەۋلى تىدا بىكرىت تا دەگاتە پازدە (۱۵)، جا ئىستا ئەگەر بىيىنە سەر دابەش كىردى (۶۰) دۈنمەكە، ئەۋا ھەردوۋ كچەكە بەيەكەۋە (۲۲) دۈنم دىمىبەن (ۋاتە: يەكى (۱۶) دۈنم). بەلام ئەگەر لى جىگەلى ئەم دۈۋ كچە، مىردەمكە دۈۋ كۈرى ھەبۋايە، ئەۋا كۈرەكان عەسەبە بوون، وپاشماۋى بەشى خاۋەن بەشەكانيان دىمىبرد، ومەسەلەكەش پىۋىستى بە عەۋل نەدەكرد، ئەۋا كاتەش بە ھەردوۋ كۈرەكەۋە (۲۵) دۈنمىيان دىمىبرد، بەمەش بەشى دۈۋ كچەكە لى بەشى دۈۋ كۈرەكە زىاتىر دىمىبوۋ.

۵. ئەگەر ژنىك بىمىرىت، و (۴۸) دۈنمى لىپاش بەجى بىمىنىت، ئەم مىرات بەرەنەشى ھەبىت: مىرد، وىدوۋ خوشكى دايىك وىباوكى، ودايىك، ئەۋا مىردەكە نىۋە دىمىبات، ودايىكەكەش شەش يەك دىمىبات، وىدوۋ خوشكەكەش دۈۋسى يەك دىمىبەن، كەۋاتە ئەمىلى مەسەلەكە بىرىتىيە لى شەش (۶)، بەمەش مىردەمكە سى بەش دىمىبات، ودايىكەكەش يەك بەش دىمىبات، خوشكەكانىش چۈۋ بەش دىمىبەن، كەۋاتە دىمىبىت مەسەلەكە عەۋلى تىدا بىكرىت بۆ ھەشت (۸). ئىستا ئەگەر بىيىنە سەر دابەش كىردى (۴۸) دۈنمەكە، ئەۋا ھەردوۋ خوشكەكە بەيەكەۋە (۲۴) دۈنم دىمىبەن (ۋاتە: يەكى (۱۲) دۈنم). بەلام ئەگەر لى جىگەلى ئەم دۈۋ خوشكە مىردەمكە دۈۋ بىراى دايىك وىباوكى ھەبۋايە، ئەۋا بىراكان عەسەبە بوون، وپاشماۋى بەشى خاۋەن بەشەكانيان دىمىبرد، ومەسەلەكەش پىۋىستى بە عەۋل نەدەكرد، ئەۋا كاتەش بە ھەردوۋ بىراكەۋە (۱۶) دۈنم دىمىبەن، بەمەش بەشى دۈۋ خوشكەكە لى بەشى دۈۋ بىراكە زىاتىر دىمىبىت. ھەرومەھا لىم مەسەلەدا

ئەگەر خوشکی تەنھا باوکیش بن، ولە جیگە ی ئەوان بۆرای تەنھا باوکی دابنریت، ئەوا خوشکەکان هەر لە براکان زیاتر دەبن.

٦. هەمان مەسەلە ی پێشوو، بەلام ئەگەر دوو خوشکی باوکی لە پاش بەجی بمینیت، ئەوا ئەمانیش هەر لە برا باوکیەکان زیاتر میرات دەبن.

٧. ئەگەر ژنیک بمریت، و (١٥٦) دۆنمی لەپاش بەجی بمینیت، و ئەم میرات بەرانەشی هەبیت: میرد، و باوک، و دایک، و کچیک. ئەوا میردەکە چوارێکە دوبات، و باوک و دایکەکش هەریەکەیان شەش یەک دەبن، و کچەکش نیو دەبات. کەواتە ئەصلی مەسەلەکە بریتیه لە دوازدە (١٢)، بەمەش میردەکە سی بەش دوبات، و باوک و دایکەکش هەر یەکەیان دوو بەش دەبن، و کچەکش شەش بەش دوبات، کەواتە دەبیت مەسەلەکە عەولی تیدا بکریت تاوەکو دەگاتە سیازدە (١٣). ئیستا ئەگەر بێینه سەر دابەش کردنی (١٥٦) دۆنمەکە، ئەوا کچەکە (٧٢) دۆنم دوبات. بەلام ئەگەر لە جیگە ئەم تەنھا کچە مردووەکە کورپکی هەبوا، ئەوا ئەم کورە عەصەبە دەبوو، و پاشماوێ بەشی خاوەن بەشەکانیان دەبرد، و مەسەلەکش پێویستی بە عەول نەدەکرد، و ئەو کاتەش کورەکە (٦٥) دۆنمی دەبرد، بەمەش بەشی کچەکە لە بەشی کورەکە زیاتر دەبوو.

٨. ئەگەر ژنیک بمریت، و (٤٨) دۆنمی لەپاش بەجی بمینیت، ئەم میرات بەرانەشی هەبیت: میرد، و خوشکیکی دایک و باوکی، و دایک. ئەوا میردەکە نیو دەبات، دایکەکش شەش یەک دوبات، خوشکەکش نیو دەبات. کەواتە ئەصلی مەسەلەکە بریتیه لە شەش (٦)، بەمەش میردەکە سی بەش دوبات، دایکەکش یەک بەش دوبات، خوشکەکش سی بەش دوبات، کەواتە دەبیت مەسەلەکە عەولی تیدا بکریت بۆ حەوت (٧). ئیستا ئەگەر بێینه سەر دابەشکردنی (٤٨) دۆنمەکە، ئەوا خوشکەکە (٨) دۆنم دوبات. بەلام ئەگەر لە جیگە ئەم تەنھا خوشکە مردووەکە بۆرێکی دایک و باوکی هەبوا، ئەوا براکە عەصەبە دەبوو، و پاشماوێ بەشی خاوەن

بەشەکانیان دەبرد، و مەسەلەگەش پێویستی بە عەول نەدەکرد، و ئەو کاتەش براکە (٨) دۆنمی دەبرد، بەمەش بەشی خوشکەگە لە بەشی براکە زیاتر دەبێت. هەروەها لەم مەسەلەدا ئەگەر خوشکیکی تەنها باوکیش بێت، و لە جێگەی ئەو بڕایەکی تەنها باوکی دابنرێت، ئەوا خوشکەگە هەر لە براکە زیاتر دەبات.

٩. ئەگەر پیاویک بمرێت، و (٤٨) دۆنمی لەپاش بەجی بمینێت، و ئەم میرات بەرانەشی هەبێت: ژنیک، و دایک، و دوو خوشکی تەنها دایکی، و دوو برای دایک و باوکی، ئەوا ژنەگە چواریەك دەبات، و دایکەگەش شەش یەك دەبات، و خوشکە دایکیەکانیش سێ یەك دەبەن، و براکانیش عەصەبەن، کەواتە ئەصلی مەسەلەگە بریتییە لە دوازدە (١٢). بەمەش ژنەگە سێ بەش دەبات، و دایکەگەش دوو بەش دەبات، و خوشکەکانیش چوار بەش دەبەن، و سێ بەشیش دەمینێتەووە بۆ دوو براکە. ئیستا ئەگەر بێینە سەر دابەش کردنی (٤٨) دۆنمەگە، ئەوا دوو خوشکەگە (١٦) دۆنم دەبەن (واتە: یەکی (٨) دۆنم)، بەلام دوو براکە (١٢) دۆنم دەبەن (واتە: یەکی (٦) دۆنم)، بەمەش بەشی خوشکەکان لە بەشی براکان زیاتر دەبوو.

١٠. ئەگەر ژنیک بمرێت، و (١٢٠) دۆنمی لەپاش بەجی بمینێت، و ئەم میرات بەرانەشی هەبێت: میژد، و خوشکیکی دایکی، و دوو برای دایک و باوکی. ئەوا میژدەگە نیو دەبات، و خوشکەگەش سێ یەك دەبات، و براکانیش عەصەبەن. کەواتە ئەصلی مەسەلەگە بریتییە لە شەش (٦). بەمەش میژدەگە سێ بەش دەبات، کە دەکاتە شەست (٦٠) دۆنم، و خوشکەگەش دوو بەش دەبات، کە دەکاتە چل (٤٠) دۆنم، و یەك بەشیش دەمینێتەووە بۆ دوو براکە، کە دەکاتە بیست (٢٠) دۆنم. کەواتە بەشی یەك خوشکەگە لە بەشی

هەردوو براکە زیاترە.^(١)

١١. دایک لەگەڵ مێرددا، کاتیکیدا کە مردووەکە لقی میراتبەری نەبێت (واتە: منداڵ، یان منداڵی کۆری نەبێت) بەلای مەزھەبی ئیبنو عەباسەو. جا ئەگەر پیاویک^(٢) بمریت، و باوک و دایک و مێردی لەپاش بەجی بمینیت، ئەوا مێردەکە نیووە دمیات. دایکەکەش سێ یەک دمیات، پاشاوەکەش (کە شەش یەکە) باوکەکە دمیات، واتە بە ئەندازەی نیووی بەشی دایکەکە (کە ژنی باوکەکەیه).

١٢. ئەگەر ژنیک بمریت، و (٦٠) دۆنمی لەپاش بەجی بمینیت، و ئەم میرات بەرانەشی هەبێت: مێرد، و دایک، و خوشکیکی تەنها دایکی، و دوو برای دایک و باوکی، ئەوا مێردەکە نیووە دمیات، دایکەکەش شەش یەک دمیات، و خوشکەکەش شەش یەک دمیات، و براکانیش عەصەبەن، کەواتە ئەصلی مەسەلەکە بریتیه لە شەش (٦)، بەمەش مێردەکە سێ بەش دمیات، و

(١) بەلام لە راستیدا ئەم نموونەیه بەم شیویمە حەل ناکریت. بەلکو راستیەکی ئەمەیه: مێردەکە نیووە دمیات، و خوشکەکەش شەش یەک دمیات (چونکە بە تەنھایە) خۆی گەورەش دەفەرمویت: *وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ* [النساء/ ١٢]. و براکانیش عەصەبەن. بەمەش مێردەکە سێ بەش دمیات، و خوشکەکەش یەک بەش دمیات، و دوو بەشیش دەمینیتەووە بۆ دوو براکە. کەواتە بەشی خوشکەکە یەكسانە لەگەڵ بەشی ھەریەک لە دوو براکە. بۆیە پێم وایە کە وەك رِزیک لە توانا و پێگەی زانستی مامۆستای دانەر، ئەم نموونەیه ئەگەر بۆ ئەم باسە بگونجیت، دەبێت بەم شیویمە بیت: ژنیک مردووە: مێرد، و دوو خوشکی دایکی، و دوو برای دایک و باوکی لەپاش بەجی ماو. مێردەکە نیووە دمیات، و دوو خوشکەکەش سێ یەک دمیات، و دوو براکەش عەصەبەن، بەمەش مێردەکە سێ بەش دمیات، و خوشکەکانیش دوو بەش دمیات، و براکانیش یەک بەشیان بۆ دەمینیتەووە، کەواتە بەشی ھەریەک لە خوشکەکان بە تەنها یەكسانە بە بەشی ھەردوو براکە پێکەو. (وەرگێڕ)

(٢) دەبێت ئەم مردووە ژن بیت، ئەگینا چۆن دەبێت پیاو بمریت و مێردیش بمینیت!! (وەرگێڕ)

دايىكەكەش يەك بەش دىمبات، خوشكەكەش يەك بەش دىمبات، ويەك بەشيش دەمىننېتەوۋە بۇ دوو براكە، بەمەش ئەو تەنھا خوشكە بە ئەندازى ھەردوو براكە مىرات دىمبات جا ئىستا ئەگەر بېينە سەر دابەش كىرنى (۶۰) دۆنمەكە، ئەوا خوشكەكە خۇي بە تەنھا (۱۰) دۆنم دىمبات، بەلام ھەردوو براكە بەيەكەوۋە (۱۰) دۆنم دىمبات (واتە: يەكى (۵) دۆنم).

۱۳. ئەگەر پىاويك بىرئىت، و(۵۷۶) دۆنمى لەپاش بەجى بىئىت، وئەم مىرات بەرانەشى ھەبىت: ژن، وياوك، ودايك، وكچىك، وكچى كورپىك. ئەوا بەشى كچى كورمەكە لەو بىرە پارمىيە دىمكاتە نەوۋەد وشەش (۹۶) دۆنم، لە كاتىكدا ئەگەر لە جىگەي ئەم كچى كورە، كورپى كورپىك بوايە، ئەوا بىست وھوت (۲۷) دۆنمى دىمىرد.^(۱)

(۱) لە راستىدا ئەم نەوۋەنەش خۇي بۇ ئەم باسەي كە تىيىداين راستە، كە مېيىنە لە نىرېنە زىاتىر مىرات دىمبات، بەلام لە چۆنئىتى ھەل كىرن وديارى كىرنى بەشى كچى كورمەكە وكورپى كورمەكەدا ھەلەي تىيىدە، چۆنكە ھەل كىرنەكەي بەم شىۋمىيە: ژنەكە ھەشت يەك دىمبات، وياوكەكەش شەش يەك دىمبات، ودايكەكەش شەش يەك دىمبات، وكچەكەش نىوۋە دىمبات، وكچى كورمەكەش شەش يەك دىمبات. كەواتە ئەمەلى مەسەلەكە بىرئىتە لە بىست وچوار (۲۴). بەمەش ژنەكە سى بەش دىمبات، وياوكەكە ودايكەكە وكچى كورمەكەش ھەريەكەيان چوار بەش دىمبات، وكچەكەش دوانزە بەش دىمبات، كە سەرچەم ئەم بەشانە (۲ + ۴ + ۴ + ۱۲) دىمكاتە بىست وھوت (۲۷). بۇيە دىمبىت مەسەلەكە ەھولى تىدا بىكرىت، تاۋەكو دىمكاتە بىست وھوت، ئىتر لەۋىدا مەسەلەكە راست دىمىردەجىت. جا ئەگەر لە تەۋاۋى مىراتەكە بەشى كچى كورمەكە دىمبىنن، ئەوا بەم شىۋمىيە دىمبىت: (۵۷۶) ۲۷ = ۲۱،۲۳ ئەۋجا ئەم ژمارمىيە لىكىدانى (۴) دىمكەين، كە بەشى كچى كورمەكەيە، بەم شىۋمىيە (۲۱،۲۳ x ۴ = ۸۵،۲۲). بەلام بە ھەرچال نەوۋەكە ھەر راستە، ومەبەستەكەش دىمبىكىت، وبەشى كچى كورمەكە ھەر لە بەشى كورپى كورمەكە زىاتىرە. چۆنكە لەم نەوۋەنەدا ئەگەر لە بىرئىتى كچى كورمەكە، كورپى كورپىك دىمبىنن، ئەوا مەسەلەكە بەم شىۋمىيە لى دىت: ژنەكە ھەشت يەك دىمبات، ودايك وياوكەكەش ھەر يەكەيان شەش يەك دىمبات، وكچەكەش نىوۋە دىمبات، وكورپى كورمەكەش ەمەبەيە. بەمەش ژنەكە سى بەش دىمبات، ۋەھرىەك لە دايك وياوكەكەش بە تەنھا چوار بەش دىمبات، وكچەكەش دوانزە بەش دىمبات، بەمەش تەنھا يەك بەش دەمىننېتەوۋە بۇ كورپى كورمەكە، ومەسەلەكەش پىۋىست بە ەھولى تىدا كىرن ناكات. جا ئەگەر ئەو يەك بەشە لە بىرى (۵۷۶) دۆنمەكە دىمبىنن، ئەوا بەم

۱۴. ئەگەر كەسك بىر ئىت، و (۶۰) دۆنمى لەپاش بەجى بىننىت، وئەم مىرات بەرئەشى ھەبىت: دايك، ودايىكى دايك، ودايىكى باوك. ئەوا دايكەكە شەش يەك دىمبات، وەك خاومەن بەشى ديارى كراو، وپاشماومكەشى بۆ رەد دەكرىتەو (چونكە بە بوونى دايك، ھەريەكە لە دايكى دايك ودايىكى باوكىش بە تەواوى لە مىرات بى بەش دىمىن). بەلام ئەگەر لە جىگەي دايكەكە باوك بوايە، واتە مىرات بەرەكان بىرىتى بوونايە لە: باوك، ودايىكى باوك، ودايىكى دايك، ئەوا دايكى دايكەكەش مىراتى دىمىرد، وبە باوكەكە بى بەش نەدىمىو. واتە مەسەلەكە بەم شىومىيەي لى دىمەت: باوكەكە شەش يەك دىمبات، ودايىكى دايكەكەش شەش يەك دىمبات، ئەوجا پاشماومكەش دەدرىت بە باوكەكە بە عەسەبەگەرايەتى. كەواتە لە مەسەلەي يەكەمدا دايكەكە تەواوى (۶۰) دۆنمەكەي دىمىرد، بەلام لە مەسەلەي دوومەدا باوكەكە (۵۰) دۆنمى دىمىرد، (۱۰) دۆنمەكەي تر بۆ دايكى دايكەكە بوو.

ئەو حالەتەنەي كە مېيىنە مىرات دىمبات، بەلام ئەگەر نېرىنە لە جىگەي ئەو بىت مىرات نابات

۱. ئەگەر ژنىك بىر ئىت، و (۱۹۵) دۆنمى لەپاش بەجى بىننىت، وئەم مىرات بەرئەشى ھەبىت: مىرد، وباوك، ودايىك، وگچىك، وگچى كورپىك، ئەوا مىردەكە جوارىەك دىمبات، وھەريەكە لە باوك ودايىكەكەش شەش يەك دىمەن، وگچەكەش نىو دىمبات، وگچى كورپەكەش شەش يەك دىمبات، كەواتە ئەصلى مەسەلەكە بىرىتە لە دوازە (۱۲). مىردەكە سى بەش

دمبات، وباوک ودايکه کهش همر يه که يان دوو بهش دمبمن، وکچه کهش شمش بهش دمبات، وکچی کورپه کهش دوو بهش دمبات، بهممش کوی سهرجه بهشه کان دهگاته پانزه (١٥). بويه پيوست دمکات ئه صلی مهسه له که عهولی تيدا بکريت تاومگو دهگاته: پازده (١٥)، له بهر نه وهی که هم بهشی کچه که، وهم بهشی کچی کورپه که تهواو ببن. ولهم مهسه له يه دا کچی کورپه که (٢٦) دؤنم دمبات. بهلام نه گهر لهم مهسه له يه دا له جیگه ی نهو کچی کورپه نه گهر کوری کورپک بوايه، نهوا عه صبه دمبوو، مهسه له کهش ته نهوا عهولی تيدا دهکرا بؤ سیازده (١٢) بؤ نه وهی که بهشی کچه که تهواو ببیت، نیر هیچ نه دمه مایه وه بؤ کوری کورپه که، وله میراته کهش بی بهش دمبوو. بهلام نه دابهش کردنه به پیچه وانهی یاسای و مسیتی پیوسته وهیه (الوصية الواجبة)^(١) که یاسی (مصر) ی ژماره (٧١) ی سالی (١٩٤٦) پیی و مرگرتود، که به پیچه وانهی مهزه به کانه، ئیمهش قسه له باره ی مهزه به به متمانه داره کانه وه دهکمین، وباس له وه دهکمین که چؤن میرات دمکات به مینینه، ونایدات به نیرینه یه کی هاو وینه ی نهو مینینه.

(١) و مسیتی پیوست، بؤ نهو حالته یه که میرات بهرپک به هو ی میرات بهرپکی تر یان به هو ی چهند میرات بهرپکی ترموه له میرات بی بهش بکريت، نهو کاته وها دامنريت که مردومه و مسیتی کردووه بؤ نهو میرات بهر، که به ئه ندازه ی بهشی نهو که سه ی بدریتی که نه دمه به هو یه وه دهگات به مردومه، بهلام بهو مه رجی که له سی په کی میراته که تینه بهرپت، واته لهم نمونه یه یه دا، دمبیت کوری کورپه که به ئه ندازه ی کورپکی بدریتی. وه نه دمه جوړه و مسیت له ماده ی (٧٤) ی یاسای باری که سیتی عیراقی ژماره (١٨٨) ی سالی (١٩٥٩) دا هاتووه که نه دمه دمه که یه تی به و مرگرتوای: ((نه گهر مندال، نیر بیت یان می، بهر له مردنی باوکی یان دایکی، مرد، نهوا نهو منداله مردووه به زیندوو دامنريت له کاتی مردنی همرپک نه واند، وه به شه میراته که ی دموکاسرتیه وه بؤ منداله کانی، چی نیرینه بن یان مینینه، به پیی بریاره کانی شریعه تی ئیسلام، بهو پییه ی که به و مسیتی واجب و پیوست دامنريت، بهلام به مه رجیک که له سی په کی میراته که تی نه بهرپت)) (و مرگرت)

۲. ئەگەر ئۇنىڭ بىر ئىت، (۸۴) دۆنىمى لەپاش بەجى بىمىنىت، ئۇنىم مىرات بەرئەشى ھەبىت: مىرد، خوشكىكى دايىك وباوكى، خوشكىكى تەنھا باوكى، ئەوا خوشكە تەنھا باوكىگە شەش يەك دىمبات، كە دەكاتە: دوانزە (۱۲) دۆنىم. بەلام ئەگەر لە جىگەى ئەم خوشكە باوكىگە، براپەكى باوكى ھەبواپە، ئەوا ھىچ مىراتى نەدمىرد. چۈنكە مىردەكە نىوھى دىمىرد، خوشكە دايىك وباوكىگەش نىوھى دىمىرد، وبراكەش غەصەبە بوو، بۇيە ھىچى بۇ نەدمىمەھ.

۳. مىراتى داپىرە، داپىرە لە زۇر مەسەلەدا مىرات دىمبات، بەلام ئەگەر لەجىگەى ئەو باپىرە بواپە، ئەوا مىراتى نەدمىرد. بە ئاگادار بوون بەسەر رىساي مىرات بىردىنى باپىرە وداپىرە ئەمانەمان دەست دەكەوئىت: باپىرەى درووست وساغ (واتە: مىرات بەر) بەو باپىرەى دەمىرتىت كە لە زىجىرەى خىزمايەتپەكەى بۇ مىردەكە مىيىنەى تىدا نىيە، وەكو: باوكى باوك، يان باوكى باوكى باوك، ئىتەر بەرو ژوورتىش. بەلام باوكى دايىك، يان باوكى دايىكى دايىك (ھەروھە باوكى دايىكى باوكىش) ئەمانە بە باپىرەى پووجەل (واتە: مىرات نەبەر) ناو دىمىرتىن. داپىرەى درووست وساغىش ئەو داپىرەى كە باپىرەىكى نادرووست نىيە لە زىجىرەى خىزمايەتپەكەىدا بۇ مىردەكە، يان بەو داپىرەى دەمىرتىت كە لە زىجىرەى خىزمايەتپەكەى بۇ مىردەكەدا نىيىنەپەك نىيە لە نىوان دوو مىيىنەدا. ھەر بۇيە دايىكى باوكى دايىك بە داپىرەى نادرووست وپووجەل دادىمىرتىت، بەلام دايىكى دايىك ودايىكى دايىكى باوك بە داپىرەى درووست دادىمىرتىن، ومىراتىش دىمەن.

۴. ئەگەر كەسنىڭ بىر ئىت: باوكى دايىك (بابە گەورە يان باپىرە)، ودايىكى دايىك (داپە گەورە يان داپىرە) لەپاش بەجى بىمىنىت، ئەوا دايىكى دايىكەكە ھەموو مىراتكە دىمبات، چۈنكە شەش يەك دىمبات وەك خاومى بەش، وپاشماوگەشى بۇ رەد دەكرىتەھە. بەلام باوكى دايىكەكە مىرات نابات، چۈنكە باپىرەى نادرووستە وبە (ذوي الارحام) دادىمىرتىت.

٥. بە ھەمان شىۋە ئەگەر كەسنىڭ بىر ئۆيى: دايىكى دايىكى دايىك، وبىلىكى دايىكى دايىكى لەپاش بەجى بىر ئۆي. ئەوا دايىكى دايىكى دايىككە ھەممۇ مىراتكە دەپ، بەلام باۋىكى دايىكى دايىككە ھىچ مىرات نابات، چونكى باپىرى نادىر ووست و مىرات نەبەرە.

كەۋاتە لىرەدا زىاتىر لە سى (٣٠) ھالەت ھەيە كە تىياندە مېيىنە يان و مگو ئىرىنە مىرات دەپ، يان لەو زىاتىر، يان مېيىنە مىرات دەپ، و ئىرىنە ھەيەت مىرات نابات، ئەمەش لە بەرامبەر چوار ھالەتتى دىارى كراۋ كە مېيىنە تىياندە نىۋە ئىرىنە مىرات دەپ. ئەمەش بەرھەمى ئەو بەدۋادىچوون و گەرەن و پىشكىنەيە كە بۇ ھالەتەكان و مەسەلەكانى مىرات بىردىن كراۋە لە زانىتى (ھارائى) دا. بۇيە مىن و مەھى دىمىنە كە لەپاش ئەم پوون كىرنەوانە، ئىتر ئەو گومانە نامىنىت لەلەي كەسنىڭ كە لەگەل خۇيدا بە وىزدان و پىستىگۇ بىت.^(١) داۋا لە خۋاى گەرە دەكەين كە خۋى چاۋدىرىمان بىكات و بىمان پارىزىت، و سوپاسىش بۇ پەرۋەردىگارى ھەممۇ بوۋنە و مىران.

(١) مىنىش ئەلەيم: ئەو گومان و خىراتات و ساختەكارى و چەۋاشەكىرنە با بەس بىت. پەخنە ئەگەر بابەتتى و بونىاتنەرانە بىت، ھەممۇ كەس ھەممۇ لاپەنىڭ بىتى پازىيە. بەلام ھەلبەستىنى دىۋى بىن بىناغە، خەلەتەندىنى خەلگى سادە و نەشارەزا دىمىرت بۇ ماۋىيەك سەرىگىرت، بەلام ھەر كەس كە بىيەۋىت بىشۋىن پىستىيەكاندا بىگەرت، دىمىت بىچىتە لى خەلگەنى پىسپۇر و شارەزا، پىزىشك نەخۋى دىمىۋىتەۋە و دىرمان و چارەسەرى گونچاۋى بۇ دىبارى دىمكات. بۇيە ۋازەينان لەم بەناۋ پەخنە روۋخىنەر و ماپەپوچ و ساختەكارىيە، كارتىكى زىرانەيە، و گەرەن و گەرەنەۋىيە بۇ پىستىيەكان، جا ئەگەر كەسنىڭ چاۋى پىستى نابىنىت! يان نازانى پىستى چىيە! يان خۋى گىل دىمكات! ئەۋە خۋى بەرپىسارە، ئەگىنا ۋەك و تەم چەۋاشەكارىش تا ماۋىيەكە. (ۋەگىر)

بهشی دووهم

شایهتی دانی ئافرهتی موسوئمان و په‌رچ دانه‌وه‌ی گومانیک له باره‌یه‌وه

وشه‌ی (شهادة) له زمانه‌وانیدا به‌م چه‌ند واتایه‌ هاتووه: هه‌والی بی گومان، ناماده‌ بوون و بینین و ناشکرای، سوین خواردن، دان پیا‌نان، وشه‌ی شایه‌تومان، مردن له‌ رینگه‌ی خوا. له‌ زاراوه‌ی فیه‌قیدا، زانایانی فیه‌قی ئیسلامی ئه‌م وشه‌یان به‌کار هه‌ناوه‌ له‌ (چه‌ند مانایه‌کدا وه‌ک):

١. هه‌والدان به‌وه‌ی که مافی که‌سیکت له‌سه‌ره‌.
 ٢. کو‌ژران و مردن له‌ رینگه‌ی خوا.
 ٣. سویند خواردن، وه‌ک له‌ مه‌سه‌له‌ی (لعان)دا.^(١)
 ٤. هه‌رومها زانایان ئه‌م وشه‌یان به‌کار هه‌ناوه‌ بو: هه‌وال دان به‌ مافی که‌سیکت له‌سه‌ر که‌سیکی تر له‌ دانیه‌شته‌کانی دادگادا. که ئه‌مه‌یان بابته‌ی باسه‌که‌ی ئیمه‌یه‌.
- جا زانایان له‌ چو‌نیه‌تی پیناسه‌ کردنی ئه‌م جو‌ره‌ شایه‌تیه‌دا ناکو‌کن، به‌م شی‌ومیه‌ی خو‌ارم‌وه‌:

(١) ناما‌زمیه‌ به‌ هه‌رمووده‌ی خ‌وای که‌وره‌ له‌ هورنانی پیر‌و‌زدا که ده‌قه‌رمو‌یت: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَدُوا بِحُدُودِ اللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ﴾^(١) وَالْخَمْسَةَ أَنْ لَعْنَتُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَذِبِينَ^(٢) وَيَذَرُوا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعُ شَهَدَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَذِبِينَ^(٣) وَالْخَمْسَةَ أَنْ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿النور (٦، ٧، ٨، ٩) (ومرگنیر)

- (الکمال)^(۱) که زانایهکی حهنهفی مهزههبه، پیناسهی شایهتی بهم شیومه کردووه: ههوال دانی کهسیکی راستگوویه بۆ چهپاندنی مافیك به لهفزی شایهتی، له دانیشتنی دادگادا.
- (الدردیر)^(۲) که زانایهکی مالیکی مهزههبه، پیناسهی کردووه بهومی که: ههوال دانه به دادومر بهپیتی زانیاری، تاومکو نهویش بهپیتی نهو ههوال دانه بریاری خوی بدات.
- (الجمال)^(۳) که زانایهکی شافیعی مهزههبه، پیناسهی کردووه بهومی که: ههوال دانه به بوونی مافی کهسیك لهسر کهسیکی تر، به لهفزی شایهتی دمدم (شهید).

- (۱) ناوی تهواوی (محمد بن عبد الواحد)ه وناسراوه به (ابن الهمام). له سالی (۷۹۰)ی کۆچی لهدايك بووه، چهندين کتیبی نووسیوه، لهوانه: تحرير الأصول. وزاد الفقير. وشرح بديع النظام لابن الساعاتي. وشرح حديث كلمتان خفيفتان. وفتح القدير للعاجز الفقير. وفواتح الافكار في شرح لمعات الانوار مقدمة التسريح. والمسيرة في العقائد المنجية في الآخرة، له سالی (۸۱۱) کۆچی دوايی کردووه. بپروانه: هدية العارفين للباباني / ۱ / ۵۵۷. (ومرگيڤ)
- (۲) ناوی تهواوی (أحمد في مسنده بن محمد بن أحمد في مسنده بن أبي حامد العدوي أبو بركات المصري الأزهري المالكي)ه وناسراوه به (الدردير). له سالی (۱۱۲۷)ی کۆچی له دايك بووه، چهندين نووسراوی ههیه، لهوانه: أقرب المسالك إلى مذهب مالك في شرح مختصر الشيخ خليل، وتحفة الإخوان في آداب أهل العرفان، والتوجه الاسنى بنظم أسماء الله الحسنى، له سالی (۱۲۰۱) کۆچی دوايی کردووه. بپروانه: هدية العارفين / ۱ / ۹۷. (ومرگيڤ)
- (۳) ناوی تهواوی (سليمان بن عمر بن منصور العجلي المصري الأزهري الشافعي)ه وناسراوه به: (الجمال)، چهندين نووسراوی ههیه، لهوانه: حاشية على شرح الرملی لمنهاج النووي، وحاشية على متن الهمزية لابن حجر الهيتمي. وشرح قصيدة بانث سعاد لكعب بن زبير، والفتوحات الاحمدية بالمنح الحمديّة لشرح الهمزية، والفتوحات بتوضيح تفسير الجلالين لدقائق الخفيات، وفتوحات الوهاب بتوضيح شرح منهج الطلاب. والمنح الإلهيات بشرح دلائل الخيرات، له سالی (۱۲۰۴)ی کۆچی وهفاتی کردووه. بپروانه: هدية العارفين / ۱ / ۲۱۲. (ومرگيڤ)

• (الشیبانی)^(١) که زانییهکی هەنبەلی مەزھەبە، پێناسەی کردووە بەوێی که: هەواڵ دانە بەوێی که زانیاریت پێی هەیه بە لەفزی شایهتی دهمەم (اشهد، شهنەت)

ناوانی ئەم جۆرە هەواڵ دانە بە لەفزی (شهادة) ناماژمیه بۆ ئەوێی که ئەم جۆرە شایهتیه لە بینینی دڵنیاپهوه وەرگیراوه، چونکه ئەو کەسە که شایهتی دمدات، هەواڵ لە شتی کهوه دمدات که خۆی بینویهتی، که ئەمەش یهکیکه لەو بەلگانهی که داوای دادگایی پێ دەسەلێنرێت.

ئەوێی که پهیومندی بەم باسی شایهتی دانەوه هەیه، ئەو گومانە دوومه که کەسانی تر هەر لەسەر زمانیانە وچەند بارە دیکهنەوه، بە هەواڵی ئەوێی که شەریعهتی ئیسلام تۆمەتبار بکەن بەوێی که گوايه ئافرمەتی بە کەم تەماشای کردووه، وستمی ئی کردووه، وەك هەموو جارێك دەلێن ودمیلێنەوه: ((ئیسلا ستمی کردووه لە ئافرمەت، که شایهتی دانی ئافرمەتیکی بە نیوێی شایهتی دانی بیاویك داناه)).

سەرما دهبیت ئەوه بزانی که شایهتی دان ئەرك و بەرپر سياریتیه، کاتێك که خۆی گهوره ئەم شایهتی دانە لەسەر ئافرمەت سووك کردووه، ئەمە مانای وایه که پێزی ئی ناوه، ئەك بە پێچهوانهوه، هەروها پێویسته ئەوش بزانی که ئەو مەرجانە که دهبیت لە شایهتی دانا پەچاو بکەن، ناگه پێنەوه بۆ وەسفی نێرینهی و مێینهی کەسی شایهتی دەر، بەلکو دمه پێنەوه بۆ دوو شت:

١. دادپەر وەری وکارامهیی و بێر تیزی و لێهاتوویی شایهته که.

(١) ناوی تەواوی (عبد القادر بن عمر بن عبد القادر بن عمر ابن أبي تغلب الشیبانی الدمشقي الحنبلي)یه، لە ساڵی (١٠٥٢)ی کۆچی لە دایک بووه، یهکیکه لە نووسراوهکانی بریتیه لە (شرح دلیل الطالب) لە فیهی هەنبەلیدا، لە ساڵی (١١٣٥) کۆچی دواي کردووه.. بڕوانه: هدية العارفين / ١ / ٣٢١. (وەرگیر)

٢. بوونی په یومندیه کی ومها له نیوان شایه ته که و نهو پرووداوه کی شایه تیه که ی بۆ دمدات، که وا بکات نهم شایه ته ناگای لهو پرووداوه هه بییت وبهو پییهش نهو شایه تیه ی بۆ بدات.

نهوش شتیکی زانراوه که نه گهر دادومر زانی شایه ته که نهم جوړه سیفه تانه ی تیدایه (واته: ههست ناسکی وسۆزداری)، نهوا شایه تی دانه که ی لی وهرناگیریت، چونکه نهم سیفه تانه به لگهن له سهر نهوی که په یومندی نهو شایه ته به مهسه له تاوانیه گان، وتوانای نهو کهسه له سهر بینین وناگا لیبوونی نهو تاوانانه لاوازه یان ههر بوونی نییه، نه مهش وا دهکات که نهو کهسه لهو مهسه لانه دا نه هلیه تی شایه تی دان له دمست بدات.

نه مانه ی خواره وش هه ندیک لهو راستیانن که پیو یسته له مهسه له ی شایه تی داندای بیانزانین:

- شایه تی دانی میینه به تهنه وهرمگیریت له بینینی مانگی رهمه زاندا، بهوینه ی وهرگرتنی شه تیدانی پیاوه لهو بوارد.
- شایه تی دانی میینه به وینه ی شایه تی دانی نیرینه یه، له بابته ی مولاعمه دا.^(١)
- شایه تی دانی میینه پیی وهرگراوه لهو بابته تانه ی که تایه تمه ندن به ئافرمته تانه وه. (ابن قدامة) له (مغنی) دا دمهرمویت: ((شایه تی دانی میینه ی دادپه رومر وهرمگیریت لهو شتانه ی که پیاوان ناگایان لیی نابیت، وهک: شیرپیدان ومندال بوون، وسووری مانگانه، وماوه ی (عدة)، وبابه ته

(١) ئامازمیه بهو مهسه له یه ی که خوی گه وره لهم جهند نایه ته ی سوورمته ی نووردا باسی کردوون، که دمهرمویت: ﴿وَالَّذِينَ يَزْمُونَ اَرْوَاجَهُمْ وَلَوْ يَكُنْ لَهُمْ شَهِدَاتُہٗ اِلَّا اَنْفُسُهُمْ فَشَهَدَتْ اَحَدُهُمْ اَرْبَعُ شَہَدَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّہٗ لَمِنَ الصّٰدِقِیْنَ ۝ وَالْاٰخَرَةُ اَنْ لَعَنَ اللّٰهُ عَلَیْہِ اِنْ كَانَ مِنَ الْکٰذِبِیْنَ ۝ وَیَدْرُؤُا عَنْہَا الْعَذَابَ اَنْ تَشْہَدَ اَرْبَعُ شَہَدَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّہٗ لَمِنَ الْکٰذِبِیْنَ ۝ وَالْاٰخَرَةُ اَنْ غَضِبَ اللّٰهُ عَلَیْہَا اِنْ كَانَ مِنَ الصّٰدِقِیْنَ ۝﴾

هاوشیوهکانی تریش. پی نازانین که له نیوان زانایاندا ناکۆکی هه‌بیت له وەرگرتنی شایه‌تی نافرمتان به ته‌نها له‌م باب‌ه‌تانه‌دا))^(۱) نه‌وجا ههر له پاش نه‌م فهرموودمیه زیاتر باب‌ه‌ته‌که روون ده‌کاته‌وه، وده‌فهرمویت: شایه‌تی مێینه‌کان به ته‌نها وهرده‌گیریت له پینج شتا:

۱. مندال بوون.

۲. دمنگ لیوه هاتنی کۆرپه‌ی تازه له‌دایک بوو (الاسته‌لال).

۳. شیر پیدان.

۴. نه‌و عه‌یب ونه‌نگیانه‌ی که له‌ژێر پۆشاک داپۆشراون (واته: له

خه‌لکی شاراوه‌ن)، وه‌ک به‌ریه‌ست بوونی شوینی زاوژی وجووت

بوونیان به‌ پارچه‌ گۆشتیک (الرتق)، یان ئیسقانیك (القرن)،

مه‌سه‌له‌ی کچیتی (البکاره)، و بیومژنی (الثیوبه)، و به‌له‌کی (البرص).

۵. ته‌واو بوون وکۆتایی هاتنی ماوه‌ی (عه‌ده)

● شایه‌تی دانی ته‌نها یه‌ک مێینه‌ وهرده‌گیریت. ئیبنو قودامه‌ فهرموویه‌تی:

((ههر جیگه‌یه‌ک که ته‌نها شایه‌تی مێینه‌ی تیدا وهرگیریت، نه‌وا شایه‌تی

ته‌نها یه‌ک مێینه‌شی تیدا وهرده‌گیریت)).^(۲)

له‌ فهرموودمیه‌کی پیغه‌مبه‌ریشدا هاتوه‌ که: عوقبه‌ی کورپی حارث

پرسیاری کرد له‌ پیغه‌مبه‌ر، ووتی: من ژنیکم ماره‌ کردوه‌وه. دواتر که‌نیزه‌کیکی

رپمش پست هات ووتی: من شیرم داوه‌ به‌ هه‌ردووکیان (واته‌ عوقبه‌ش

وژنه‌که‌شی). ئیتر پیغه‌مبه‌ریش فهرمانی دا که له‌ ژنه‌که‌ی جیا بپیته‌وه.

(۱) المغنی لابن قدامة/ کتاب الشهادات/ تقبل شهادة امرأة عدل فیما لا یطلع علیه الرجال/ به‌رگی/ ۱۲/ لایه‌ره/ ۱۶. (وهرگیر)

(۲) بروانه: المغنی لابن قدامة/ کتاب الشهادات/ فیما یجوز فیه شهادة المرأة وحدها وفیما لو شهد رجل بذلك/ به‌رگی/ ۱۲/ لایه‌ره/ ۱۷. (وهرگیر)

ئەویش وتی: ئەو کەنیزە کە درۆ دەکات. پێغەمبەریش فەرمووی: ((وازی ئی
بێنە)).^(۱)

جا (ابن القیم) لەسەر ئەم فەرموودمیه وتوویهتی: ((لەم فەرموودمیه وە
دەردە کە وێت کە شایهتی دانی یەك مێینەش پێی وەردەگیریت، باوەکو
کەنیزە کیش بێت، و شایهتیه کەشی لەسەر کار و کردە و مێیه کی خۆی بێت)).^(۲)

هەر و مەها (معروف الدوالیبی)ش وتیه کی جوانی لەسەر ئەم فەرموودمیه
ههیه، کە دەئیت: ((شەریعهتی ئیسلام لە مەسەله و بابەته مائی و داراییه کاندە
بە شێومیه کی پەها بۆ ئەو دەچیت کە شایهتی دان بەهێز و بته و بێت، بەو هی
کە لە گەڵ شایهتییکی پیاو دەبیت پیاویکی تریش شایهتی بدات، تاوەکو شایهتی
دانە کە جینگە گومان نەبیت، و لە تۆمەتبار کردن دوور بێت، هیچ کەسێکیش
لەم جینگە و لەم مەسئەلانەدا وەهای دانەناو کە هیچ جۆرە بێ پزیه کی بۆ
پیاوی (شایهتی) یە کەم تیدا بێت، چونکە وەك و تمان: شایهتی پیاوی دوو م
تەنها بۆ بته و کردنی شایهتیه کەیه و زیاتریش زامنی پاراستنی مافی
کەسە کانه، سەر مەرای ئەو و ش، کە شایهتی دانی تەنها یەك پیاو و مەرنه گیراوه
هەتا وەکو باوەکو لە کەم نرخ ترین مەسەله ی مائی و دارایی بێت، بەلام ئافەریت
ئەو جیاوازیه ی ههیه لە پیاو کە گوێ لە شایهتی دانی دەگیریت، ئەگەر چی
خۆشی بە تەنها بێت، و مەسەله کەش لەو بابەتانه بێت کە زۆر ترسناک ترن لە
شتیکی کەم نرخ مائی و دارایی، بەلام پیاو و مەها نییه. وەکو زانراوه لە
شایهتی دانی ئافەریت لەسەر منداڵ بوون و پاشکۆکانی، وەك: نەزاد و میرات،
کە چی شایهتی دانی پیاویك بە تەنها و مەرنه گیریت لە کەم نرخ ترین مەسەله

(۱) البخاری/ کتاب الشهادات/ باب شهادة الإماء والعبيد/ ۲۵۱۶، وفي باب شهادة المرضعة بلفظ:
امراة سوداء/ ۴۸۱۶، وكذا في: أبي داود/ كتاب الأقضية/ باب الشهادة في الرضاع/ ۳۶۰۳، و
الترمذي/ الرضاع/ شهادة المرأة الواحدة في الرضاع/ ۱۱۵۱، و النسائي/ كتاب النكاح/ الشهادة في
الرضاع/ ۳۳۳۰، وأحمد في مسنده/ مسند المدنيين/ حديث عقبه بن الحرث/ ۱۶۱۹۳، و ۱۶۱۹۹.

(۲) بروانه: أعلام الموقعين/ ۱/ ۹۶. (وەرگیر)

مائىهكاندا، كه لىمهشدا بهرپەرچ دانىهوميىهكى بههيزى تىدايه بۇ نهو كهس ولايهنانهى كه ئىسلام تۆمەتبار دىمكىن بهوى كه له شايهتى دانداندا پياوى قەزل داوه بهسەر ئاڧرمتدا)).

• له هەندىك كاتدا دواى نهوى كه گوئى له شايهتى پياو و ئاڧرمت دىمگىرىت، بهلام شايهتى دانى ئاڧرمتكه پيش دىخىرىت بهسەر شايهتى دانى پياوهكهدا: ((هەريهكه له ژن و مىرد بۆيان هەيه كه ماره برينهكهيان هەلبوووشىننهوه، به هوى عەيبىكهوه كه له كەسى بهرامبهردا دىبىبن... بهلام نهگەر بوو به ناكۆكيان له عەيبى ژنهكهدا، نهو كاته ژنهكه پيشانى ئاڧرمتىكى متمانهدار دىمگىرىت، ووتە وشايهتى تەنها يەك ئاڧرمت و مردىمگىرىت، جا نهگەر شايهتى دا لهسەر وتەى پياوهكه (مىردكه) نهوه تهواوه، نهگىنا قسە قسەى ژنهكهيه)).^(١)

• شايهتى دان لهگەل گىرانهوى قسە وهوالدا جياوازي هەيه، خۆ دىبىبن كه گىرانهوى قسەيهك لهلايهن يەك ئاڧرمتوه پىي و مردگىراوه له هەموو شتىكدا، هەتاوهكو له قەرموودىمكاني پىغهمبەرىشدا (صلى الله عليه وسلم). نهو قەرموودىمەى پىغهمبەر كه تەنها ئاڧرمتىك بوى گىراوينهتهوه، هەمان هيزى بهبهلگهبوونى نهو قەرموودىمەى هەيه كه تەنها پياويك بوى گىراوينهتهوه، هىچ كهسكىش رەد وبەرپەرچى وتە وقسەى ئاڧرمتىكى نهداومتهوه تەنها لهبەر نهوى كه ئاڧرمتە، مەعلووميشه كه گواستنهوى دىمىكى ناينى كه برپارىكى شەرى و فىقهى ئى و مردىمگىرىت، زۆر ترسناك تره لهوى كه برپارىكى دادگايى لهسەر دىمگىرىت. (شەوكانى) قەرموويهتى: ((له هىچكام له زانايانهوه نهگىراومتهوه كه بهرپەرچى هەوالىكيان دابىتهوه، كه ئاڧرمتىك گىراوبىتتهوه، تەنها لهبەر نهوى كه

(١) بروانه: المغنى لابن قدامة/ كتاب النكاح/ مسألة حكم ما لو عقد المحرم نكاحا/ ٧/ ٥٧٩. (ومرگىر)

ئافرمته، زۆریك له سونهت و فهرمودهكانی پێغه مبه ریش هه ن كه گه یشتوه به م ئومه ته له یه كێك له و ئافرمته نه ی كه هاوه ئی پێغه مبه ر بوون، ئه مه ش ه یج كه سیك ئینكاری ناكات كه كه مترین شارمزیی وزانیاری له باره ی فهرمودهكانی پێغه مبه رموه هه بیته)).^(١) (ابن القیم) دمفه رمویت: پێغه مبه ر (صلی الله علیه وسلم) هه رگیز هه وائی ته نها كه سیكی دادپه رومری رمد نه كردۆته وه، نه له گیرانه وندا ونه له شایه تی داند، به لكو هه وائی كه سیكی دادپه رومری قبوول كردوو له هه ر جێگه یه كدا كه هه وائی پێ درابیت.. شایه تیدانی كه نیزه كێكی رمشى به ته نها له بابه تی شیرپێداندا قبوول كردوو.

ئه وجا له پاش ئه م راستیانه، ده بینین كه سه رچاوه ی ئه و گومانه ی كه ئه و كه سانه ی ده یور و وژین، و وه های دادمنین كه ئیسلام له كه سایه تی ئافرمته ی كه م كردوو مه ته وه هیناویه ته خوارموه، به وه ی كه شایه تی دانی ئه وى به نیوه ی شایه تی دانی پیاویك داناوه، بریتیه له (ئه م ئایه ته ی قورئانی پیرۆز كه دمفه رمویت): ﴿وَأَسْشَهِدُوا شَهِدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ رَضَوْنَ مِنَ الشَّهَادَةِ أَنْ تَضَلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرْ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى﴾ البقرة / ٢٨٢. ((واته: جگه له نووسینه كه، دوو پیاویش له خۆتان ـ له و كه سانه ی كه موسولمانن وله شایه تیداندا راستگوون وله حق لاندان ـ بكه نه شایه ت، ئه گه ر دوو پیاو ده ست نه كه وت، با پیاویك و دوو ئافرمته بیت له و كه سانه ی كه خۆتان به شایه تیدانیان رازین، تا ئه گه ر شتیکیان سه باره ت به چه ند وچۆنی قه رزمه كه له بیر چوو یه وه، به بیر یه كتری به یهنه وه، وچۆنی تی قه رزمه كه وهك خۆی بخره نه روو)).

(١) بېروانه: نیل الأوطار / كتاب العدد / باب ما جاء في نفقة المبتوتة وسكناها / ٧ / ٦٢. (ومرگیز)

نهمهش تیکهَل کردنه له نیوان شایهتی دان (الشهادة)، شایهتی گرتن (الإشهاد) که نهم نایهته پیرۆزه باسی لیوه دمکات، چونکه شایهتی دان که دادگا پشتی پی دهبهستیت له دهرخستنی راستیهکان و دادپهرومريدا، که لهسهر بهلگه راومستاره، وله ناوجهرگهی داوی لایهنه ناگۆکهگانهوه به پوختی و مردمگیریت، نهو شایهتی دانه نیرینهیی و میینهیی ناکریت به پیومر بو راستی و دروویی، تاوهکو دواتر قهبوول بکریت یان پمفر بکریتهوه، بهلگو پیومری و مرگرتنی نهو شایهتی بریتیه له: دل نارامی و دلنیاوونی دادومر بو راستیتی شایهتی که، نیت ب گۆیدانه نهوهی که کهسی شایهت چی رهگهزیکه، نیرینه یان میینه، ب گۆیدانه ژمارهی شایهتهکان.

کهواته دادومر نهگهر دلنیاوو و ویزدانی ئاسووده بوو بهوهی که بهلگه وشایهتی که دروسته وله جیی خویدایه، نهو کاته بۆی ههیه که پشت به شایهتی دانی دوو پیاو، یان دوو ژن، یان پیاویک و ژنیک، یان پیاویک و دوو ژن، یان ژنیک و دوو پیاو، یان تهنها یهک پیاو، یان تهنها یهک ژن ببهستیت.. نیت نیرینهیی و میینهیی کهسی شایهتی دهر هیچ کاریگهری لهسهر شایهتیدانه که نابیت، که دادگا برپاری پیدمدات بهپی نهو زانیاری و پروونکردنهوانه که دهیخاته پروو.

سهبارمت به نایهته کهش، - وهک ئاماژهمان پيدا - باس له شتیکی تر دهکات له بهردهم دادومردا، نهوهک شایهتی دان، چونکه باس له شایهتی گرتن (یان شایهت لهسهر هینان) دهکات، که کهسیکی خاومن قهرز دمیهنیت بو دلنیاووون له پاراستنی قهرزمکهی، نهوهک باس له شایهتی دان، که دادومر پشتی پی دهبهستیت له برپاردانه کهیدا له نیوان دوو لایهنه ناگۆکه کهدا.. کهواته نهو نایهته پروو له کهسی خاومن قهرز دهکات، نهوهک دادومر که برپار له ناگۆکیه که دمدات.. بهلگو نهم نایهته پروو له ههموو خاومن قهرز و مافیك ناکات، نهو مهرجانهشی تیدا نییه که له تهواوی حالتهکانی قهرزازی بهمهرج

گىراون سەبارەت بە پەلەكانى شايەتى گىرتن وژمارەى شايەتەكان. بەلگە تەنھا ئامۇزگارى وړېنموويى خاۋەن قەرزىكى تايبەتى دەكات، لە ھەندىك حالەتى تايبەتى قەرزى، كە (ملايسات) تايبەتى ھەيە، ۋەك لە ئايەتەكەدا ھاتوۋە.. كە قەرزىكە بۇ كاتىكى دىارى كراۋ.. پىۋىستە بنووسرىتەۋە.. دىبىت شايەتەكانىش دادپەرۋەر بن.

ھەندىك لە زانايان بە راستى لەم ئايەتە تىگەشتوون كە باس لە شايەت گىرتن دەكات لە قەرزىكى تايبەتدا، نەۋەك باس لە شايەتى دان.. ھەرومەھا ئەم ئايەتە ئامۇزگارى وړېنموويى بۇ خاۋەن قەرز و ماھەكە تىدايە، كە لە حالەتىكى تايبەتدايە، نەۋەك ياسايەك بىت ورووى پى كرابىتە دادومر بۇ بىرىاردان ويەكلایى كىرەنەۋەى ناكۇكىەكان.

جا ھەندىك لەو زانا شەرى زانانەى كە گەشتوونەتە ئەم راستى، ۋەم شىۋمىيە لە ئايەتەكە تىگەشتوون، ۋە دىزى باسيان لىۋە كىرەۋە، بىرىتىن لە: (ابن تيمية وتلميذه ابن القيم) لە زانايانى سەدەكانى پىشوو، (محمد عبده و محمود شلتوت) لە زانا نويىيە ھاۋچەرخەكان.

ئەۋجا سەبارەت بە بەلگە ھىنانەۋە (البينة) كە دادومر بىرىارى پى دىمىرەكات، ۋە ھەرومەدەكى پىغەمبەر بناغەى شەرى ۋە فېقھى بۇ دانائە، ۋەك دىمەرموئىت: ((البينة على المدعي واليمين على المدعى عليه))^(۱) (ۋاتە: بەلگە ھىنانەۋە لەسەر كەسى داۋاكارە، سۈيىندىش لەسەر كەسى داۋا لەسەر كراۋ)، (ابن القيم) ھەرومەتە: ((بەلگە (البينة) لە شەرىدا بە شىك دىموتىت كە راستى روون بىكەتەۋە ۋە ئاشكرى بىكات، كە ئەۋىش جارى ۋا ھەيە كە چوار شايەتە، جارى ۋاش ھەيە كە سيانە، ۋەك لە شايەتەداندا لەسەر كەسى

(۱) الترمذى/ الأحكام/ أن البينة على المدعي واليمين على المدعى عليه/ ۱۲۴۱، والدار فطنى/ كتاب الوصايا/ باب خبر الواحد يوجب العمل، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب الدعوى والبيانات/ باب البينة على المدعى واليمين على المدعى عليه/ ۲۰۹۹۲.

(مُفلس)دا هاتوو، جاری واش ههیه که دوو شایهته، یان یهك شایهت، یان یهك نافرمت، دمشکریت نهو بهلگهیه (البینه) سویند نهخواردن بیټ، دمشکریت که سویند خواردن بیټ، دمشکریت که پهنجا سویند بیټ، یان چوار سویند، دمشکریت که کهسیکی شایهتی ناماده وشارمزا بیټ که خوی رووداوکهی به چاوی خوی بینی بیټ. کهواته نهو فهرموودمیهی پیغه مبهیر (صلی الله علیه وسلم) که فهرمووی: (البینه علی المدعی) نهو دهگهیه نیټ که شتیک بهینیټ که نهو دمریخت که نهو کهسی داوا بهرزکه رموه له داواکهیدا راست دمکات، جا نهگهر به همر ږیگهیهك دمرکهوت که راست دمکات، نهو کاته بریار دمریټ له بهرژموندی نهو)).^(۱)

نهو جا وهك چۆن بهلگه دمریټ به شایهتی دانی یهك پیاو یان زیاتر بیټ، همروا دمشکریت که به شایهتی دانی یهك نافرمت بیټ یان زیاتر، نهویش بهپی نهو پیومرهی که دلنیاپی وئارامی دمدات به ویژدان ودلی دادومر.

نهو جا (ابن القیم) خوی کهمیک^(۲) لهپاش نهو وتهیهی (ابن تیمیه) دمفهرمویت: ((منیش دهلیم: له هورئاندا نههاتوو که وا بخوازیټ که بریار نادریت مهگهر به دوو شایهتی پیاو، یان به پیاویك ودوو نافرمت نهبیټ، بهلکو خوی گهوره فهرمانی کردوو به خاومن مافهکان که مافهکانی خو یان بهم ژماره (دوو پیاو، یان پیاویك ودوو نافرمت) بپاریزن، فهرمانی نهکردوو به دادومر مگان که بهو ژماریه بریار دمریکهن، چ جای نهوهی که نهمری پی کردبن که نابیت بهو ژماریه نهبیټ بریار دمریکهن. همر بویه دادومر دمتوانیت بریار دمریکات بههوی سویند نهخواردنهوه، یان سویندی بهرامبهیر

(۱) الطرق الحکمیة فی السیاسة الشرعیة/ ص ۲۴/ ابن القیم/ مطبعة المدني - القاهرة/ تحقیق: د. محمد جمیل غازي/ عدد الأجزاء: ۱.

(۲) وشعی کهمیک لیژمدا له جیگهی خویدا نییه، چونکه نهو وتهیهی (ابن القیم) له لاپهره/ ۱۹۸ دایه. بویه نهگهر نهو وشهیهی همر نههینایه، یان بیوتایه همر له هه مان سمرچاوه وباسدا وتوویهتی... نهوا باشر بوو. (ومرگپر)

بدات لە بریتیدا، یان بریار بدات بە شایەتى دانى یەك ئافرىتە، یان تەنها بە شایەتى دانى ئافرىتە، كە پیاویان لەگەڵ نەبیت^(۱)..

(ابن تیمیة) ھۆکار و حیکمەتى ئەودى كە (شایەتى دانى دوو ئافرىتە لە بەرامبەر شایەتى دانى یەك پیاودایە) گەراندوویمتیهو بە ئەودى كە ئافرىتە بە پى عادەت پشوو درێژ نییە و بەرگەى ئەم دانىشتانە و ئەم جوړە مامەلانە ناگریت، بەلام ئەگەر شارمزاىی ولیھاتووپی و عادات و تواناگانى خۆى پەرمپی بدات ئەو كاتە شایەتى دانى ئەمیش ھاوتا و یەكسان دىبیت لەگەڵ شایەتى دانى پیاوان، باوەكو لە مەسەلەى پاراستنى ماف و قەرزەمکانیشدا بىت.. دىمەر مویت: ((گومانى تیدا نییە كە حیکمەتى ئەم دوو شایەتیه لە ئافرىتە دىمەرپیتەو بە توانا و بەرگە گرتن و پشوو درێژى ئافرىتە خۆى، بەلام ئەگەر ئافرىتەكە خۆى رابگریت و بتوانیت زانیاریەكان بە باشى لای خۆى بپاریزیت و بەیلتیهو، لەو ئافرىتانەش بىت كە متمانە بە دینداریان دىكریت، ئەوا ئەودى كە مەبەستە بە شایەتى دان و قەسەى ئەو دیتەجى، ھەر بۆیە لە چەند جىگەیه كدا شایەتى دانى تەنها ئافرىتەك قەبوول دىكریت، بەلای راست ترینى دوو بۆچوونەكەشەو دىكریت كە بریار دەر بكریت بە شایەتى دانى دوو ئافرىتە لەگەڵ سویند خواردنى كەسى داواكار، كە ئەمە قەرموودەى ئىمامى مالىكە و یەكێكیشە لە دوو بۆچوونەكە لە مەزھەبى ئىمامى ئەحمەددا.))^(۲)

ھەروەھا (محمەد عىدە)ش ھەمان ئەم واتایەى باس كردوو، كاتێك كە ئەم قەزل دانەى شایەتى دانى پیاوى بەسەر شایەتى دانى ئافرىتە _ كە لە نایەتەكەدا ھاتبوو _ دىمەرپیتەو بە ئەودى كە ئافرىتان لەو مێژوودا دوور بوون لە نامادە بوون لەو جىگانەى كە مامەلەى بازرگانیان تیدا دىكرا، ھەر

(۱) الطرق الحكمية في السياسة الشرعية/ ص ۱۹۸.

(۲) اعلام الموقعين عن رب العالمين. ابن القيم/ ۱ / ۹۵ / تحقيق: طه عبد الرؤوف سعد/ دار الجيل - بيروت - ۱۹۷۲.

بۆيە دوورۇش بوون لە تەھمەمۇل كىردن وېشوو گىرتن لەو بوارانەدا، كە ئەمەش واقىيىكى مېژوويىيە، ومىل كەچ دىمبىت بۇ بەرمۇ پېتىش چوون وگۇران، وبەشېك نىيە لە سىروشت وتەبىيەتتى رەگەزى ئافرىمتان، وبە دىرئايى مېژووش ھەر لەگەلىاندا بىمىنىتەو^(۱)، وتوويەتتى: ((زانايانى تەفسىرى قورئان باسيان لەم مەسەلەيە كىردووه، ھۆكارمەكەشيان گەراندىمەتەو بۇ مەزاج وتواناي كەسەكە، وفەرموويانە: مەزاجى ئافرىم ساردى پرووى تى دەمكەت، ئەمەش لە بىر چوونەو دىت بە شوپىندا، كە ئەمەش ھەموو كات نايەتە دى وومەش نابىت. بۆيە (دىمبىت بوتىت كە) ھۆى درووست وراستەقىنە ئەومىيە كە: ئىشى ئافرىم نىيە كە خۆى بە مامەلەى مالى وھاووپنەكانى وەك شت بە شت دان خەرىك بىكەت، ھەر بۆيە بىرى لاوازە وشتى كەم لە بىردا دىمىنىت (لەم مەسەلەلەندا)، بەلام لە كاروبارى ناو مالىدا كە ئىشى خۆيەتتى، ومەش نىيە، بەلگە بىرى لە بىرى پىاو بەھىز تىرە، ئەمەش ئەو دىمەيەنىت كە: سىروشتى ھەموو مەروۇشېك، نىرىنە بىت يان مېيىنە، ئەومىيە كە زىاتىر بىرى بە ھىزە بۇ ئەو كار

(۱) ئەم بۇچوونەى (مەھمەد عەبەد) ۋا دىمەيەنىت كە ئەگەر داب ونەرىتى خەلەك گۇرا، بە جۇرئەك كە ئافرىمتان زىاتىر خەرىك دىمىوون بە كاروبارى بازىرگا نىيەو، ئەمە ۋا دەمكەت كە شايتەتى دانى ئافرىم لەم مەسەلەلەندا ھاوتا وپەكسان بىت بە شايتەتى دانى پىاو!! بەلام دىكتۇر (مەھمەد سەئىد رەمضان البوئى) لە كىتەبىكىدا بە ناوئىشانى (المرأة بين طغيان النظام الغربى ولطائف التشريع الرىبانى/ ۱۵۲) لە تەھقىقىتىكى ورد ودرىوستىدا دىمەرمۇنىت: گۇران وبەرمۇپېتىش چوونى داب ونەرىتى كۆمەلەيتى كاتىك دىمبىت بە ھۆى گۇرانى بىرپارى شەرىعى، كە لەسەر بىنەمايەكى درووست وگۇنجاو بىت لەگەل رېساكانى شەرىيەتتى ئىسلامىدا، ئەگىنا درووست نىيە ونابىت، ۋە لەم مەسەلەشدا كە ئىمە باسى لىوۋ دەكەين، دىمبىت رەمۇا بىت كە ئافرىمتان بە گشتى خەرىك بىن بە كاروبارى بازىرگانى ومامەلەى مالى ودارايىيەو، بەلام ئەم گارە خرايەى زۆرى ئى پەيدا دىمبىت، يەكەك لەوانە ئەومىيە كە مەترسى زۆرى ئى دىمەوئىتەو بۇ سەر ئافرىمتان بە گشتى، ۋە ھەم بۇ پىاوانىش زىانى ھەيە، چۈنكە مەھرووم دىمىن لەو وىست وئارمەزوئەى كە چاومروانى دىمەكەن لە ھاوسەر وخىزانەكانىيان. بۆيە پىيى ۋاپە كە لەم مەسەلەيدا گۇرپىنى داب ونەرىت كارىگەرى لەسەر گۇرپىنى ھۆكەم شەرىيەكە نابىت. (ۋەزگىر)

نادات، چۈنكه نەوپەرى نەومى كه دادگا داواى دەكات برىتٲه له هٲنانى بەلگه (البىنة).

زانای شارمزا (ابن القيم) تەحقىقى نەومى كردووە كه وشەى بەلگه (البىنة) له شەرعدا ماناكەى گشتى تره له مانای شایهتى دان، هەموو نەو شتانەى كه راستىهكانىيان پٲى ٲوون ببٲتەووە وناشكرا ببن، نەووە بە بەلگه دادەنرٲن و دادومرٲش بە هوٲانەووە برٲيارى خوٲى دمردمكات. جا يەكٲك لەو بەلگانە نەومىه كه: دادومر برٲيار دەمات بە نەو قەرىنانەى كه ٲاستن وبى گومانن (القرائن القطعية)، هەرومها برٲيار دەمات بە شایهتى دانى كەسى ناموسوئمانٲش، هەركاتٲك كه متمانەى پٲى هەبوو، دٲى لەسەرى ٲازى ونارام بوو. هەرومها دانانى شایهتى دانى دوو ئافرمٲ بە شایهتى دانى يەك ٲياو بوٲ دٲنٲا بوون، لەبەر نەووە نٲىه كه بٲر وهوٲشى لاوازە، كه ئەگەر ومها بٲٲ، نەوا دەبٲتە هوٲى نەومى كه له كەسايەتٲشدا هەر نوقسان بٲٲ، كه نەمٲش يەكٲكه له شوٲنەوارەكانى لاوازى هزر وبٲرى كەسەكان، بەلكو لەبەر نەومىه كه ئافرمٲ، وهك (محمەد عبده) دەٲٲٲ: ((خەرىك بوون بە مامەلە كردن وكاروبارى بازىرگانى ئٲشى ئافرمٲ نٲىه، بوٲه دەكرٲٲ كه بٲر وهوٲشى لەبارمٲانەووە لاواز وبٲى هٲز بٲٲ، بەلام له كاروبارى مالمەودا كه ئٲشى خوٲهتى، ومها نٲىه، بەلكو لەو كارانەدا بٲر وههستى زوٲر له ٲياوان بەهٲز تره، بەشٲومىهكى گشتى سرووشتى مروقەكان ومهايه كه بٲر وهوٲشان بەهٲزتره لەو كاروبارانەى كه ٲٲٲانەووە خەرىكن ومەبەستٲانە، وزٲاتر سەرقالى كردوون)).

بوٲه ئايەتەكەش هەر بەو شٲومىه هاوووە كه له ئٲش وكارى ئافرمٲاندا باوہ، كه تاومكو ئٲستاش زوٲرٲنەى ئافرمٲان هەر بەو شٲومىهەن، ناچنە نەو جٲگەپانەى كه مامەلەى قەرزىان تٲدا ئەنجام دەدرٲٲ، خوٲشان بە بازارەكانى كرٲن وفروشتنەووە خەرىك ناكەن، بەلكو خەرىك بوونى هەندٲك ئافرمٲٲش

بەو جۆرە كارانەو پېچەوانەى ئەم رېسا گىشتىە نىيە كە سىرووشتى ژيانى
ئافرىتى خۆى وا دىخوازىت.))^(۱)

ئەوجا تا ئەم سىنوورە لە ھىنانى وتە وبۇچوونى زانايان وليكۆلىنەوھى
خۆمان دىكرىت توانىيىتەمان كە بەرپەرج ورمەدى ئەو كەسانەمان دابىتەوھە كە
ويستوووانە تۆمەت بلىكىنن بەم شەرىعتە ھەكىمەوھە، ئىمە وھەا دىبىنن كە
لەم تۆمەتبارگردانەى مەسەلە وباسەكانى ئەم شەرىعتە راستەى ئىمە،
كەسانى بەرامبەر لىيان تىك چووھە وشەكان تىكەل دىكەن ودىسيان لى
وشىنراوھە، بە جۇرئىكى وھەا كە دىبىتە بەلگە بۇ دووپات گردنەوھى ئەوھى كە
ئەم شەرىعتە زۆر بەھىز وتەوھە، لە لايەن خوايەكى شارمزا وكاربەجىوھە
ھاتووھە. وسووپاس بۇ پەروەردىگارى بوونەوھەران.

(۱) الإسلام عقيدة وشريعة / ۲۳۹ - ۲۴۱. طبعة القاهرة، سنة (۱۴۰۰) هجرية. سنة (۱۹۸۰) ميلادية. وه زانای پایە بەرز دىكتور (محمەد سەئىد رىمضان البوطى) لە پەراوێزى باسى شایەتى داندا دىفەرموئىت: يەكێك لە گەورە ترين بەلگەكانى ئەم قەسەپە ئەومىپە كە: من خۆم نزیكەى سى سالىك لەمەوېەر سەردانى بۆرسەى شارى نىيوركەم كرد.. وه لە كاتى تىفكرىنەم لەو زاومزاو وقەربالغى ودىمار گرژىە زۆردى كە ھەبوو، ھەر وەك نارمزوويەك گەرام بە شوین تەنھا ئافرىتىكى ھىلاك لەو كاروبارى كە ئەو پیاوانەى ماندوو وشەگەت گردووھە، بەلام چاوم يەك ئافرىتىشى نەبىنى.. بۆیە ئەمە بەلگەى ئەو قەسانەپە كە كردمان. بىروانە: المرأة بين طغيان النظام الغربي ولطائف التشريع الرباني / ۱۴۹. (ومرگېر)

بەشى سىيەم

چەند ژنى وحەقىقەتەكەى

وہك راست كىرنەۋەى مانا وچەمكەكان، ودمرخستىن وراۋەستاندىنى راستىيەكان، پىۋىستە لەسەرمان كە بزانىن: ئىسلام ھاتوۋە سنوورى بۇ فرە ژنى داناو، نەۋەك فرە ژنى ھىنا بىت، وەك كەسانى تر وا گومان دىمەن. نەۋەتا لە سالىمەۋە نەۋىش لە باۋكىيەۋە بۆمان دەگىرپىتەۋە كە غەيەلانى كورى سەلەمەى ھۆزى تەقىف موسولمان بوو، ولەو كاتەدا دە ژنى ھەبوو، و پىغەمبەرىش (صلی اللہ علیہ وسلم) پىى فەرموو: ((اختر منهن اربعاً))^(۱) واتە: چوار لەو ژنانەت ھەلبىزىرە.

لەم فەرموۋدەيەۋە بۆمان دەرەكەۋىت كە ئىسلام سنوورى بۇ فرەژنى داناو، لە بەرامبەرىشدا ھىچ فەرمانىك نەھاتوۋە بۇ كەسىك كە يەك ژنى ھەيە باۋەكو ژنىكى تر بەھىنىت، ھۆى نەمەش دەگەرپىتەۋە بۇ نەۋەى كە فرەژنى خۆى لە خۆيدا مەبەست نىيە، بەلكو ھىنانى ژنىكى تر لە لايەن پىاۋەۋە لەبەر چەندىن ھۆكار و بەرژموندى گشتىيە.

لە قورئانى پىرۋزدا باسى فرەژنى نەكرارە بە جۆرىك كە باسى ھۆكارەكانى نەكرىت، نەۋەتە خۋاى گەۋرە دەفەرموۋىت: ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَمَنِ فَإِنَّكُمْ مَطَابَ لَكُمْ مِنَ الْإِسَاءِ مَثْنَىٰ وَتِلْكَ وَرُبَّ قَانٍ خِفْتُمْ أَلَّا تُعَدِلُوا فَوَجِدَ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾ النساء/ ۳. ((واتە: . نەگەر مافى سەرىپەرشتىارى كچىكتان ھەبوو .

(۱) أحمد في مسنده/ مسند المكثرين من الصحابة/ مسند عبد الله بن عمر بن الخطاب/ ۴۶۰۹، وابن حبان/ كتاب النكاح/ باب نكاح الكفار/ ۴۱۵۶، والطبراني في المعجم الكبير/ باب العين/ عبد الله بن عمر بن الخطاب/ ۱۳۳۱.

ترسی ئەومتان ھەبوو کە مەرمیی تەواوی بۆ بېریار نەدەن، ئەو ھە نابییت مەرمی بکەن لە خۆتان و، واز لەو کچە بێنن و بچن ئافەرمیتیکی تر پەیدا بکەن، و دەتوانن ژنیکی تا چوار ژن مەره بکەن، بەو مەرجەیی بە عەدالەتەو ھە لێگە ئیاندا بجوئینەو ھە و ھەک یەک تەماشایان بکەن. بەلام ئەگەر ترسی ئەومتان ھەبوو کە نەتوانن بە عەدالەتەو ھە لێگە ئیاندا بجوئینەو، لەلایەنی رابواردن و گوزمەریانەو، لەو کاتەدا نابییت لە ژنیکی زیاتر بھێنن، بەلام دەتوانن لەو کەنیزەکانەیی بە کۆیلا یەتی دەکەو ھە بەر دەستان، پەیموندیتان ھەبێت، جا یەکیکی بێت یان زیاتر، ئەمە نزیکترین و باشتەین رێگایە بۆ ئەو ھە کە خۆتان لە ستم دوور بھەنەو، و دوو چاری خرایە و ناخۆشی نەین).

جا نهوانه‌ی که تفسیری نهم نایه‌ته پیرۆزمیان کردووه یان لیکۆلینه‌ومیان
له‌سه‌ر کردووه وه‌کو نیزامیکی مرقۆی کۆمه‌لایه‌تی، ته‌فسیریان کردووه دوور
له‌و هۆکاره سه‌رمکیه‌ی که نایه‌ته‌که‌ی بۆ دابه‌زیوه، که نه‌ویش بوونی هه‌تیبو
وبیۆمه‌ژنانه، چونکه له نایه‌ته‌که‌دا باسی فره ژنی له‌گه‌ڵ هه‌تیواندا هاتووه،
نه‌وانه هه‌ستاوێ به ته‌نها نه‌و به‌شه‌ی نایه‌ته‌که‌یان هیناوه که دمفه‌رمویت:
﴿فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنً وَثُلَّةً وَرُبْعَ﴾، نیت به‌بێ به‌شی پێشووی، که
به شیوه‌ی مه‌رج دارپێژراوه وه‌اتووه، وه‌ک دمفه‌رمویت: ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي
النِّسَاءِ﴾، هه‌روهما به‌بێ به‌شی دواتریش، که کۆتییکی داناوه بۆ په‌وایی و
درووستی فره‌ژنی، که دمبیت پیاوه‌که دادپه‌روهر بیت له نیوانیاندا، وه‌ک
دمفه‌رمویت: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَدِلُّوا فَوَاحِدَةً﴾.

نهوجا همر كهسيك كه ږوو له هورثاني پيروز بكات، نابينيټ كه بانگهشهيهكي كراوهي راشكاوي تيدا بيت بو فرمژني، بهبي نهو كوټانهي كه نامازدهمان پيدان. همر كهسيكيش كه ږوو له همرموودهكاني پيغهمبريش بكات، نهپينيټ كه ثاني نيسلام فره ژني له چوار ژن زياتري ياساغ وچهرام

كردوۋە، جىاۋازىيەكى زۆر ھەيە لى نىۋان ئەۋەدى كە ئىسلام فەرمىنى دابىتت بە فرمۇنى تاۋمىكو دىمگاتە چۈر، لى نىۋان ئەۋەدى كە فرمۇنى لى سەروۋى چۈرۈمە ياساغ ۋەدەدەگە كردوۋە.

ئەم نىزامى فرمۇنىيە بەر لى ھاتنى ئىسلامىش ھەر باۋ بوۋە لى كۆمەلگەي غەرمىدىدا، ھەرومەھا لى نىۋان جوۋلەكە ۋەفارسەكانىشدا، مىژۋوۋىش كە باسى پاشا ۋەدەسەلەتدارمەكانەن بۆ دىمگىرپەتەۋە، كە خانوۋ ۋەمالى ۋەھا فراۋانىيان دروۋست كردوۋە كە ھەندىك جارى جىگەي زىاد لى ھەزار كەسى تىدا بوۋمەتەۋە، بۆ ئەۋەدى كە ژن ۋەكەنيزەكەكانىيانى تىدا بىت، ھەندىك جارىش ئەم ژن ۋەكەنيزەكەكانەيان ۋەك بەخشى ۋەدىارىيەك دىنارد بۆ پاشاكانى تر، ۋژنى تازمەيان دىمەتتا، ۋەك چۆن لى شەرىيەتتى جوۋلەكەكان ۋەياساكانىيان _ تاۋمىكو ئىستاش _ فرمۇنىيان ھەر پى رەۋايە، ۋ كەچى ھىچ كەسىكىش ناۋىرئىت بە بى ترس باس لى بىروباۋمى ۋەئەن ۋەشەرىيەتەكەيان بىكات.

ئەۋەدى كە نامۇيە ئەۋەدە كە: ئەۋانەي كە شەپ دىمگىرپ بە ئاپىنى ئىسلام لەۋەدا كە رىگەي داۋە بە پىاۋىك كە لى باروۋدۇخىكى دىارى كراۋدا دىمەتائىت زىاتر لى ژنىك بەتئىت، ئەۋانە خۇيان دىمەتائىن بە دىمەت گىرەتتى لىك ھەلۋەشەنى خىزانى ۋەللاۋ بوۋنەۋەدى خراپەكارى ۋەداۋىن پىسى، ۋ دروۋستى ۋ رەۋايى فرە ھاۋەللى ۋەفرە دۇستى (العشيقات ۋ الخليلات) بە بى ژمارە ۋەبە بى سنوۋر. جا ئەۋ دۇست ۋەاۋرپىيەنە ئەۋ مافانەي كە ژن ۋەاۋسەر ھەيەتتى، ئەۋان نىيەنە، سەرمەراي ئەۋەدى كە ناپاكىيە بەرامبەر بە ھاۋسەر ۋەخىزان، ۋپىشەل كىردىنى مافەكانى، ۋپشت گوى خىستىن ۋەحىساب نەكەردنە بۆ خۇي ۋەندالەكانى. جا ئەۋ ھاۋرپى ۋەدۇستەنە خۇيان دىمەت شەن بىدەنە ژىر پارە ۋەكرى لىبار بىردىنى سەكە نەشەرىيەكانىيان، يان ھەر دىمەتت بە بى مىرد (ۋەك دىكىكى شوۋ نەكەردوۋ) بىمىنەۋە ۋەخىزەمت ۋەچاۋدپىرى مەنلە نەشەرىيەكەيان بىكەن. جا ئەگەر بىزانن: كام لەۋ دوۋ كۆمەلە زىاتر ھەست بە ئاسايش

وناسوودمىي دىمىكەن؟! ﴿فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (الأنعام/۸۱).
(زىنىك كە مىردىمىكەي چەند زىنىكى ترى ھەبىت، يان ئافرىمىتىك كە تەنھا دۆست
و ھاوپىي ھەبىت).

ئەو فرەزىيەي كە لە رۇژئاۋادا ھەيە، ھىچ چوار چىۋىمىيەكى نىيە، چۈنكى
فرە زىيەكە كە ئافرىمىت ھىچ مافىكى بۇ دەستەبەر ناكىرىت، بەلگە پىاۋان ۋەكو
كەنيزەك مامەلەيان لەگەلدا دىمىكەن، ۋەيۋىمىندىيەكى ئافرىمىيان لەگەلدا
درووست دىمىكەن، ۋەگۈلى تەمەن ۋەگەنجىتىيان دادىمىرنى، پاشان لە دل ۋىيانىيان
دىمىانكەنە دىمىرۋە، كە زۇر چار ئەم پەيۋىمىندىيە ئاشەرىيە دىمىتە ھۈي پەيدا
بوۋى چەندەھا نەخۈشى ترىسناك، سەرمىراي لىكەۋتەنەۋەي چەندىن مىندالى
ئاشەرىي كە زۇر چار ھىچ كەسىك ھەر دانىشىيان پىدا نانىت، ئەۋجا لەبەر
زۇرى ژمارە ۋەزۇرى سەرمىرىيەكان، ئىمە تەنھا يەك ۋەلات ۋەكو نىۋىنەيەك
لە ۋەلاتانى رۇژئاۋا دىمىنىن ۋەس، كە ئەۋىش با ئەمەرىكا بىت، ئەۋجا باۋەكو
ژمارەكان خۈيان بدوۋىن ۋەسە بىكەن:

- لە سالى (۱۹۸۰)ى زايىنى (۱,۵۵۳,۰۰۰) ھالەتى سك لەبار بىردىن ھەبوۋە، كە
(۳۰%) لەۋ ھالەتەنە لە لايەن ئەۋ ئافرىمىتەنەۋە بوۋى كە تەمەنىيان لە
بىست سالى تىنەپەرىبوۋ، پۇلىسىش ۋەتەنەۋىيان: ژمارە پاستىيەكە سى
بەرامبەرى ئەۋمىيە كە باس كراۋە.
- لە سالى (۱۹۸۲)ى زايىنى (۸۰%) ئەۋ ئافرىمىتەنەي كە ماۋەي پانزە سال بوۋ
مىردىيان ھەبوۋ، تەلاق دران.
- لە سالى (۱۹۸۴)ى زايىنى (۸,۰۰۰,۰۰۰) ھەشت مىلۇن ئافرىمىت لەگەل
مىندالەكانىيان دىمىن، بەبى ھىچ يارمەتىيەكى دىمىكى.
- لە سالى (۱۹۸۶)ى زايىنى (۲۷%) دىمىشتۋان لەسەر چىسابى ئافرىمىتان
دىمىيان.

- لە سالى (۱۹۸۶)ى زايىنى (۶۵) حالەتى دەست درېژى كىرنە سەر ئافرىمىتان ھەببۇو، لە ھەمۇو (۱۰،۰۰۰) ھەزار ئافرىمىتىك.
- لە سالى (۱۹۹۵)ى زايىنى (۸۲،۰۰۰) ھەزار تاۋانى دەست درېژى كىرنە سەر ئافرىمىتان ھەببۇو، كە (۸۰٪)ى ئەو ژمارىيە لە دىمورۇبەرى خىزان ۋىھوۋل ۋىھوۋرىكاندا بوو، لە كاتىكىدا كە پۇلىس دەلىن: ژمارە راستىيەكە (۲۵) ئەۋەندەى ئەۋمىيە كە باس كراۋە.
- لە سالى (۱۹۹۷)ى زايىنى بە پىتى ۋەتى ئەو كۆمەلانىيە كە پارىزگارى ۋىداكۇكى لە مافى ئافرىمىت دەكەن: ھەمۇو (۲) چىركەيەك دەست درېژى دەكرىتە سەر ئافرىمىتىك، لە كاتىكىدا كە لايەنە فەرمىيەكان بەرپەرجى ئەم ۋەتەن دايەۋە بەۋەى كە: ئەو ژمارىيە زىادەپەۋى تىدا كراۋە، چۈنكە ژمارە راستىيەكە ئەۋمىيە كە لە ھەمۇو (۶) چىركەيەكدا حالەتىكى دەست درېژى كىرنە سەر ئافرىمىتىك ھەببۇو.
- (۷۴٪)ى بەسالاجۇۋە ھەژارەكان ئافرىمىتن، ۋ (۸۵٪)ى ئەو ئافرىمىتانەش بە تەنھا ژيان بەسەر دىمەن، ۋىھىچ كەسكىش كۆمەكى ۋىھوۋكارىيان ناكات.
- لە سالى (۱۹۷۹ – ۱۹۸۵): نەشتەرگەرى نەزۇك كىرنى ئافرىمىتان كراۋە بۇ ئەۋ ئافرىمىتانەى كە لە ئەمەرىكاى لاتى نىيەۋە ھاتوون بۇ ۋىلايەكگىرتوۋەكانى ئەمەرىكا، بۇ ئەۋ ئافرىمىتانەى كە لە پەمگەز ۋەئەسلدا لە ھىندىيە سوۋرەكانن، ئەۋىش بەبى زانىيارى ۋىئاگادار بوۋنى خۇيان.
- لە سالى (۱۹۸۰ _ ۱۹۹۰)ى زايىنى: لە ئەمەرىكاىدا نىزىكەى (۱،۰۰۰،۰۰۰) يەك مىليۇن ئافرىمىت كارى لەش فرۇشيان دەكرد.
- لە سالى (۱۹۹۵): دىمىھاتى دامەزراۋەكانى بەدەپەۋىشتى ۋىلەش فرۇشى، ۋىدەزگاكانى پەگەياندىن پەگەيشە (۲۵۰۰) مىليۇن دۇلار.^(۱)

(۱) پاپۇرتى سالانە بە ناۋى (قاموس المرأة) كە لە پەمىمانگاى تۋىزىنەۋەى نىۋەدەۋلەتى لەمبارى ئافرىمىتەۋە دىمەدەچىت، كە بارەگاگەى لە شارى مەدىرىدە.

تەۋاۋى ئەم ژمارانە دەرئەنجامىكى سىروۋستىن بۇ ئەۋەدى كە ئىمە ياسا
 ونىزامى ھاۋسەرگىرى ورپىزى ئافرىمىت لە شەرىعتى ئىسلامدا بىگۇرپىنەۋە بە
 نىزامى لەبەرەك ترازان وفرە ھاۋەلى وفرە دۇستى ئەۋ كەسانەى كە ھىرش
 دەكەنە سەر شەرىعتى ئىسلام.

با تەماشايەكى بۇچوۋنى كەسە بە وىژدانەكانى رۇژئاۋا

بەكەين لەم بابەتەدا

يەككە لە ئافرىمىتەكانىان دەئىت: ((بەرستى ژمارەى كچە سەرگەردان
 ۋەدەربەدەردەكانمان زۇر بوۋە، ۋەمەنەتەكەش بە گشت لايەكدا بلاۋ بوۋەتەۋە،
 توۋىژمەۋەدەكانىش دەزانن كە ھۆكەردەكانى چىيە، جا ئەگەر مەن ئافرىمىتەكە كە
 دەمبىنىت دەروانمە ئەۋ كچانە، دىم لەم لەم دەمبىت بە ھۆى بەزمى
 ۋخۇشەۋىستىم بۇيان، بەلام ئەم دىتەنگى ۋئازار ۋواۋمىلاى مەنە چى
 سوۋدىكىان پى دەگەيەنەت؟! باۋەكو تەۋاۋى خەلگىش ھاۋخەم ھاۋا نازارم بىن،
 چۈنكە ھىچ سوۋدىكى نىيە، مەگەر كار بىكرىت بۇ رىگە گرتن لەم حالەتە
 پىسە. زانايەكىان بە ناۋى (تۇس) ۋاى دەمبىنىت كە دەرمان ۋچارمەسەرى ئەم
 بەتا ۋنەخۇشە ئەۋمەيە كە رەۋا بىكرىت بۇ پىاۋ كە زىاد لە ژنىك بەئىنىت، كە
 گومانى تىدا نىيە بەم ھۆكەر ئەم نەخۇشە نامبىنىت، ئەۋجا كچەكانمان دەبنە
 خاۋەن مال، بەلا ۋەمەنەتەكەى زۇر گەۋرەيە كە پىاۋى ئەۋروۋىي ئىجبار
 بىكرىت لەسەر ئەۋەدى كە تەنھا يەك ژنى ھەبىت، چۈنكە ئەم سىۋور دانانە ۋاى
 لە كچەكانمان كىردوۋە كە سەرگەردان بىن، وفرەى داۋنەتە ناۋ كاروبارى
 پىاۋانەۋە، كە گومانى تىدا نىيە كىشە ۋگرفتەكە ھەر رۋو لە زىاد بوۋن
 ۋلەدەست دەرچوۋن دەكات ئەگەر رىگە نەدرىت بە پىاۋ كە زىاد لە ژنىك
 بەئىنىت، ئەبىت چى گومانىك ۋچى كىردەۋمەيەكى باش لەۋ پىاۋانە چاۋمىر
 بىكرىت كە ژنىان ھىناۋە ۋچەندىن مىندالى ئاشەرىيان ھەيە، كە بوۋن بە
 بارگرانى ۋمەشخۇر ۋشۋورىمى لە كۆمەلگەى مەۋفائەتەدا، بۇيە ئەگەر فرەژنى

رەموا بىۋايى، ئەمما ئەمما ھەممۇ ئازار وسىزا وسىرگىزىيە رەمما لىمما مىندالانىمما
 ۋىدىكىگەكانىيان نەدىمكىر، ۋىلىرەمما ھەردەۋىلايشىيان سەلامەت دەمىۋى. ئەمما
 بەر بەرەمماكانى ئافرىمىتان لىسەر پىۋا ۋىرانى ۋىكولىكارىمان بۇ دەمىنىيىتى، باشە
 نىبىنن كە سىروۋىتى ئافرىمىتان ۋامان پى دەلىتى كە ئەمما لىسەر ئەمما لىسەر
 پىۋا نىيە، ئەمماش كە لىسەر پىۋا لىسەر ئەمما نىيە. بە پىگەدان بە فرمىنى،
 ھەممۇ ئافرىمىتىكى دەمىتى بە خاۋمىن مالى ۋىمىندالى شەرىعى خۇي^(۱).

دانەرىكى تىرى ئافرىمىت دەلىتى: ((ئەگەر كچەكانىمان لى مالىدا كارەمەرى بىكەن،
 يان ۋەك كارەمەر ۋىھابىن، باشىر ۋىناسان ترە لىمما كە لى كارەگەكانىدا كار بىكەن،
 كە ئەمما كچە چەپەل دەمىتى بە چىلكى كەسانىكى كە بۇ ھەمما ھەتايە رەمما ھەقىقەت
 ۋىشەۋى زىيانى نەمىنىيىتى، ئالى خۇزگە ۋىلەتەكانى ئىمەش ۋىمما ۋىلەتە
 ئىسلامىيەكان دەمىۋى، كە شەرم ۋىرەمىش بەررى ۋىۋىن پاكى ۋىخاۋىنى تىدەيە،
 كە كارەمەر ۋىخەمەتكارەكانىش لىۋىپەرى خۇش گوزمەنىدا دەمىن، ۋىھەمان
 مەمەلە مىندالەكانىيان لىگەلدا دەمىتى، ۋىھەرىگىز نامىۋىس ۋىخەمەتىشىيان بى
 رىزى پى ناكىرىتى. بەلى ئەمما نەمىگەكى زۇر گەۋرىيە بۇ ۋىلەتى نىنگىلىز كە
 كچەكانى بىكەتە نەمىۋى پىۋا ۋىسۋا ۋىسەرشۋىرى، بەمما زۇر تىكەل كىردىيان
 لىگەل پىۋان، ئەمما ئىمە بۇچى بۇ ئەمما ھەل نەمىن كە كچ بەم شىۋە كار
 بىكەت كە لىگەل سىروۋىتى خۇيدا گونجاۋ بىتى، ۋىلە مەلەۋە بىتى، ۋىكارى
 پىۋانىش ۋاز لى بىنەرىتى بۇ پىۋان، تاۋمما رىز ۋىشەرمە ئافرىمىتان بە
 سەلامەتى بىمىنىيەتە^(۲))).

(۱) تەفسىرى مەنار / ۴ / ۴۸۵، كە ئەمماش لى رۇزنامە (لندن شىۋى) ۋىمىرگىتەۋە، لى
 پىنۋىسى يەككىل لى دانەرمەكانەۋە، كە ئەمما سەرمە دەمەكەيەتى بە كورتى ۋىبە
 ۋىمىرگىپاۋى.

(۲) تەفسىرى مەنار / ۴ / ۳۶۲، كە ئەمماش لى رۇزنامە (لندن شىۋى) ۋىمىرگىتەۋە، لى
 پىنۋىسى يەككىل لى دانەرمەكانەۋە، كە ئەمما دەمەكەيەتى بە كورتى ۋىبە ۋىمىرگىپاۋى.

ئەمۇتا ھەيلەسۈۋى بەناۋبانگى ئەلمانى (شوبنھور) دەلىت: ((بەراستى ياساكانى ژن ھىنان وشوۋ كىردن لە ئەوروپا بە پوۋجەلى داپژىراون، بەۋەى كە ئافرىمتيان لەگەل پياۋدا يەكسان كىردوۋە، كە ئەمە ۋەھى لى كىردوۋىن كە تەنھا يەك ژن بەينىن، كە ئەمەش نىۋەى مافەكانمانى لەدەست دەر كىردوۋىن، ۋەركەكانىشى دوۋقات كىردۋە... ھەتا دەگاتە ئەۋەى كە دەلىت: لەو گەل ۋەتەۋانەى كە رېگە بە فرمژنى دەمدن، ئافرىمتىك نىيە كە مىردى نەبىت ۋېيۋىستى ۋىكاروۋبارەكانى بۇ راپەرىننىت، بەلام لاي نىمە ئافرىمتى شوۋ كىردوۋ كەمن، كەچى ئەۋانى تر ھەر لە ژمارە نايەن، كە دىيانىبىنىت كەسىك نىيە داژپارىيان بىت (دوۋ كۆمەلن): كچىكى شوۋ نەكىردوۋى بەسالا چوۋ لە خىزانە پاىەبەرز ۋەدەسەلاتدارەكان، كە سەرگەردانە ۋىھو ۋاۋمىلايەتى، يان ئافرىمتانىكى بى ھىز لە پلە نزمەكاندا، كە ئازارە سەختەكان دەچىژن ۋىخۇيان داۋمەتە بەر نارەحەتتەكانى كارە گران ۋەقۇرسەكان، لەۋانەشە زۆر بە رساۋىي ۋەسەركىزى ۋەدە بەختى بىزىن كە ھەموۋ بى رېزى ۋەسەرشۇرپەكى تىدا بىت، ئەمۇتا تەنھا لە شارى لەندەن (۸۰،۰۰۰) ھەشتا ھەزار كچ ھەيە كە خويىنى شەرمىفان رېژىنراۋە، ۋېۋونەتە قۇربانى كورت ھەلھىنان لەسەر يەك ژن، ۋەك دەرئەنجامىك بۇ پىداگىرى ۋەملنەدانى ئافرىمتى ئەۋروپى، ۋنەۋ درۋ ۋەقسە پىروپوۋچانەى كە بۇ خۇى باسپان لىۋە دەكات. باشە كاتى ئەۋە نەھاتوۋە كە نىمەش فرمژنى ۋەك راستىەك بىينىن بۇ تەۋاۋى ئافرىمتان بە تىكرا؟))^(۱)

(انى بىزانىت) سەركىردەى (ثىۋوفىە)ى^(۲) جىھانى لە كىتبەكەيدا بە ناۋى (الأديان المنتشرة في الهند) دا دەلىت: ((ھەر كاتىك نىمە بە تەرازوۋىەكى

(۱) الإسلام روح الدنيا / مصطفى الغلاييني / ۲۲۴. ۋە ئەۋ ژمارمەش كە (شوبنھور) باسى كىردوۋە لەۋ كاتەى ژيانى ئەۋدا بوۋە، كە ئەۋ لە سالى (۱۸۶۰) كۆچى دوايى كىردوۋە.

(۲) ۋەشەيكى لىكدرائى يۇنا نىيە، پىك ھاتوۋە لە ھەردوۋ ۋەشەى: (theos) كە بە ماناى خودا دىت، ۋە (Sophia) كە بە ماناى ھىكمەت دىت. نىستا ۋەكو رىكخراۋ ھەن، كە بە زۆرى لە ئەمەرىكا ۋەبەرىتانيا دامەزراون، وزۆرىنەى ئەندامەكانىشپان ئافرىمتان. بۇ زانىپارى

دادومرى وراست كارمگان گيشانه بكهين، بۆمان دمردمكهويت كه رېنگهدان به فرمژنى له نيسلامدا _ كه هم پاريژگارى وهم خوراك وهم پۇشاكى نافرمانى تېدايه _ دمكهويته تا هورسهكهى، وكيشى زور زياتره لهو داوين بيسى وخرابه كاريهى رۇژئاوا، كه رېنگه دمдат به بياوان كه نافرمانيان لابييت، تهنه بۇ تيركردنى ئارموزمكانيان، پاشان نهگهر ئارموزويان تير بوو، نيت فرميان بدمنه سهر شهقام ورېنگهكان)).

(غوستاف لوبون) ده‌ئیت: ((نیزامی فرمونی نیزامی‌کی چاکه، وناستی رموشتی نهو نه‌ته‌وانه به‌رز ده‌کاته‌وه که له ناویاندا په‌پرمو ده‌کریټ، وخیزانه‌کانیشیان زیاتر به‌یه‌که‌وه په‌یومست ده‌کات، ریز وبه‌خته‌ومرپه‌کی ومها دمبه‌خشیت به‌ نافرمتان که له نه‌ورویادا دمست ناکه‌وټ)).

نهوجا نهوهی که رابوورد، نهوه‌مان بو دووپات دمکاتهوه که نیزامی فرمزی، یان ریگه‌دان به هینانی زیاد له یهک ژن، له‌بهر نهو بارودوخ و حاله‌تانه‌ی که شم‌ریعه‌تی ئیسلامی باسی لیوه کردوون، له لایهن ههموو بیرمه‌نده رۆژئاواییه‌کانه‌وه هه‌لنه‌وشینراوته‌وه و به‌رپه‌رج نه‌دراوته‌وه، وهک بینیمان که بیرمه‌نده به وێژدانه‌کانیان شایه‌تیان له‌سه‌ر دابوو.

له گۆتاییدا ئەو دووپات دمکینهوه که: ئایینی نیسلام به رموای داناوه که پیاویک زیاد له زینک بهیئیت، له بهر ئەو سوودانهی که باسمان کردن، به لام ئەم ریگه پیدانهش کۆتی بو دانراوه له قورئاندا، وهک خوای گهوره دمفرمویت: ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَنَىٰ فَاَنكِحُوا مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاءِ مَثًىٰ وَثَلَاثَ وَرُبْعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۚ﴾ النساء/۳. له جیگهیهکی تردا خوای گهوره ئاماژهی داوه بهوهی که دادیهروماری له نیوان ژنهکاندا زۆر

گرانە، وەك دەفەر مویت: ﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ﴾
النساء / ۱۲۹. ((واتە: ئىوھ ھەرچەندە ھەول بەدن وىتەنە ویت، ھەرگىز ناتوان بە
يەك چاۋ تەماشای خىزانەكانتان بکەن، وبە دادبەر و مریەکی تواۋ لەگە ئیاندا
بجولئینەو)).

ھەر وھا بىنيمان کە لە ھەر موودە درەوشاۋەکانى پىغەمبەرىشدا کە
پىغەمبەر لە ھىچ ھەر موودمىھەگدا ھەرمانى نەکردوۋە بە پىاوئىكى خاۋمەن ژن
کە ژنىكى تر بھيئەت، بەلکو بە پىچەوانەو، ھەرمانى کردوۋە بەو کەسەى کە
ژنىكى زۆرى ھەبوۋە، کە دەبىت ئەومەندىيان تەلاق بەدات تاۋەکو دەگەنە
ژمارمىھەكى ديارى کراۋ، وەك باسماں کرد لە ھەر موودەكەى سالىم کە لە
باۋكىھەو گىراۋىھەتەو لە غەيەلانى كورپى سەلەمەى (ئەقىي) ھەو کە كاتىك
موسولماں بوو، دە ژنى ھەبوو، پىغەمبەرىش پىي ھەرموو: چوار لەوانە
ھەلبرە.

مەن وھا دەبىنم کە مەسەلەكە روون بوۋىھەو، وگومانەكەش لاچوو، دەرىش
كەوت كە رىگەدان بە ھىنانى ژنىك زياتر، كە لە شەرىعەتى ئىسلامىدا ھاتوۋە،
لە راستىدا رىزىكە بو ئافرىمتان، چونكە مەروۇف دەبىت بە تەواۋمەتى تى بىفكرىت
ولىكى بەداتەو، لەبەر ئەو كە ھىچ وىژدانىكى تىدا نىيە كە تەنھا برۋانرەتە
نەو ژنەى كە مەردمەكەى ژنىكى تى ھىناۋە بەسەرىدا، چونكە ئەو ھەو تىرىش
كە مەردمەكە مەرى دەكات و دەبھيئەت، ئەویش ھەر ئافرىمتە، وشەرىعەش رىزى
لى ناۋە بەھەو كە رىگەى داۋە بە پىاو كە مەرى بەكات و بېھيئەت، وەك
چارمەرىك بو ئەو كىشە كۆمەلەيەتى و ئابوورىانەى كە بە دەستیانەو
دەنالىئەت و پىيانەو گىرۆدەيە.

داۋاكارىن لە خۋاى گەورمەش كە لە كاروبارى دونيا و دىنماندا
بەرجاۋرۆشمان بەكات، خۆشى ئەزانىت كە مەبەستمان چىيە.

بەشى چوارەم

مافى ئافرىتى لە ھەلېزاردىنى مىردەكەيدا

ئاينى ئىسلام پىياو وژنى يەكسان كىردوو ھە مافى ھەلېزاردىنى ھەريەكەيان بۆ ئەوى ترىان، ودمسەلاتى نەداو ھە باوك ودايك كە ئىجباريان بکەن، چونكە رۆلى باوك ودايك لە ژن بۆ ھىنان وبەشوودانى مندالەكانيان خوى لە نامۇزگارى ورېنمووييدا دمىنىتەو، بۆيە بۆيان نىيە كە مندالەكانيان _ چى نىر بن ياخود مى _ ئىجبار بکەن لەسەر ھاوسەرگىرەك كە پىنى رازى نىن، بەلگە وىست وئارەزوو ھەلېزاردن لە كۆتايىدا ھەر بە دەستى مندالەكانە.

ھاوسەرگىرى يەككە لە تايبەتمەندىەكانى مروڤە، بۆيە ئىجبار كىردى كچىك لەلایەن يەككە لە باوك ودايكەو ھە لەسەر ئەو ھى كە شوو بکات بە كەسك كە نايەوئىت، لە شەرعدا ھەرامە، چونكە ستەمە وبە دەستدرىژى دادمىرئىت لەسەر مافى كەسانى تر، ئافرىتىش لە ئاينى ئىسلامدا ئازادى وسەر بەستىەكى تەواوى ھەيە لە رازى بوون ورازى نەبوون بەو كەسە كە دىتە خوازبىنى كىردى، باوكى ئەو كچە يان سەرپەرشتىارمەكى مافى ئەو ھىان نىيە كە بە زۆر بىدەن بەو كەسە كە نايەوئىت، چونكە ژيانى ھاوسەرگىرى ناگونجىت كە لەسەر بناغەى زۆرلىكەردن وناچار كىردن دابمەزىت، لەبەر ئەو ھى كە زۆرلىكەردن وناچار كىردن دژى ئەو خۆشەوئىستى وسۆزمە كە خواى گەورە خستووئىتە نىوان ژن ومىردەو.

ئەم بىرپارمىش كە باسما كىرد دەقكى زۆرى شەرىعەتە خاوينەكەمانى لەسەر ھاتوو، ھەرومە ھەندىن راستى ورووداوى واقىيەى عەمەلىش ھەن كە بۆ تەواوى جىھانى رپوون كىردوومتەو ھە ئەم پىغەمبەرەى (صلى الله عليه وسلم)

کە پێشەوای هەموو مەروفاپەتە، خەلات و سۆزی خوایی بوو لەگەڵ ئافرمەتان و سەرپەرشتیارانیسیان، لە ڕووبەر و ڕووبوونە و مەیهکی ئاشکرای هەموو ئەو نیزامانە کە لە سەر دەمی ئەفامیدا سەمیان لە ئافرمەت دەکرد، و مافی ئەوێ دا بە ئافرمەت کە خۆی هاوسەری خۆی هەڵبژێرت، ئەو جۆرە بەشوودانە هەلۆمشان دەوێ کە بە هەول دراوێ بە ناچار کردن ئەنجام بدرێت، ئەگەرچی لەلایەن باوکیشەوێ بێت، ئاشکراشە کە ئەمە پێچەوانەی داب و نەهێتی عەرەبەکان بوو لەو کاتەدا، وەک تاقی کردنە و مەیهک و مەها بوو بۆ دڵی ئیماندارەکان، کە دەبێت ڕازی بن بەو شەریعەتە کە بەم شیوێ ڕیزی لە ئافرمەت گرتوێ، و حیسابی بۆ ویست و ئارمژوو و هەڵبژاردنی کردووی، دەبێت خۆیان دوور بخەنەوێ و خاویێ بکەنەوێ لە هەموو ئەو نیزامانە کە بێ ڕیزی و سەمیان لە ئافرمەتان کردووی، و بە چاوی سووک تەماشایان کردووی.

تەواوی فەرموودەکانی پێغەمبەریش (صلی الله علیه وسلم) لەم باسەدا جەخت لەسەر بوونی ئەم مافە دەکەنەوێ:

- یەکیک لەوانە، ئەو فەرموودەیهی پێغەمبەرە کە دەفەرمویت: ((لا تنکح الیم حتی تستأمر، ولا تنکح البکر حتی تستأذن. قالوا یا رسول الله، وکیف إنهن؟ قال: ان تسکت))^(۱) واتە: ئافرمەتی بۆمژن بەشووی نادریت، تاوێکو پرسی بێ نەکریت و خۆی بڕیار نەدات، کچیش بە شووی نادریت، تاوێکو داوای ڕینگەپێدانی ئی نەکریت. ئەوجا پرسیان لە پێغەمبەر: ئەو

(۱) البخاری/ کتاب النکاح/ باب لا ینکح الاب و غیره البکر و الثیب إلا برضاها/ ۴۸۴۲، و مسلم/ کتاب النکاح/ باب استئذان الثیب فی النکاح بالنطق و البکر بالسکوت/ ۱۴۱۹، و النسائي/ کتاب النکاح/ إذن البکر/ ۳۲۶۷، و أحمد فی مسنده/ مسند المکثرین من الصحابة/ مسند أبي هريرة/ ۹۶۰۲، و البیهقی فی السنن الکبری/ کتاب النکاح/ باب إذن البکر الصمت، و إذن الثیب الکلام/ ۱۳۴۷۸.

پېغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم)، رېگە پېدانی كچ چۆن دەپىت؟
ئەویش فەرمووى: بەو دەپىت كە بى دىنگ بىت وەسە نەكات.

• ھەروەھا جارىك كچىك ھاتە خزمەتى وگلهيى لەو دەکرد كە باوكى بە ناچار كۆردن داوئەتى بە شوو، ئەویش پىي ناخۆش بوو، پېغەمبەرىش (صلى الله عليه وسلم) سەرپشكى كۆرد.^(۱)

• دەگىرنەو كە پىاويك كچىكى خۆى بە زۆر بەشوو دابوو، كچەگەش ھاتە خزمەتى پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)، ووتى: باوكم بە زۆر بە شووى داوم، وپىشتىش كۆرە مامىكم خوازبىنى كۆرەبووم. پېغەمبەرىش فەرمووى: ((لا نكاح له، انكحي من شئت))^(۲) واتە: بۆ ئەو نىكاھەكمەت پىويست نابىت، بەلكو بۆت ھەيە كە پاش ھەلۆشاندىنەو شوو بىكەيت بەو كەسەى كە خۆت دەتەوئىت.

• دەگىرنەو كە خەنسائى كچى خۆددامەو كە وتوويەتى: كچ بووم و باوكم بەشووى دام ومنىش پىم ناخۆش بوو، بۆيە گلهيىم بۆدەخزمەتى پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)، ئەویش فەرمووى: ((لاتكحها وهي كارهة))^(۳) واتە: نابىت بەشووى بىدەيت، لەكاتىكدا پىي ناخۆش بىت.

• دەگىرنەو كە ئافرىمىكى ئەنصارى ژنى پىاويكى ئەنصارى بوو، جا پىاومكە لە رۆزى ئوھوددا شەھىد كرا، وگۆرپكىشى لەو پىاوە ھەبوو، پاشان (دوو پىاو) مامى كۆرەمكەى لەگەل پىاويكى تىرى خزمى باوكى ژنەكە

(۱) أبو داود في السنن/ كتاب النكاح/ باب في البكر يزوجه أبوها ولا يستأمرها/ ۲۰۹۶، وابن ماجه/ باب من زوج ابنته وهي كارهة/ ۱۸۷۵، وأحمد في مسنده/ مسند بني هاشم/ مسند عبد الله بن العباس/ ۲۴۶۹.

(۲) النسائي في السنن الكبرى/ كتاب النكاح/ النهي عن أن تنكح البكر حتى تستأذن والشيخ حتى تستأمر/ ۵۳۷۹.

(۳) الطبراني في المعجم الكبير/ مسند النساء باب الخاء/ خنساء بنت خدام بن خالد الأنصارية/ ۶۴۱، والنسائي في السنن الكبرى/ كتاب النكاح/ باب البكر يزوجه أبوها وهي كارهة/ ۵۳۸۲.

خوازبئیان کرد، ئه‌ویش درا به پیاومکه‌ی خزمی باوکی، ونه‌درا به مامی منداله‌که‌ی، بۆیه هاته خزمه‌تی پیغه‌مبهر (صلی الله علیه وسلم)، ووتی: باوگم داومی به پیاویک که خۆم نامه‌وئیت، ونه‌یداوم به مامی منداله‌که‌م، منیش دمزانم که منداله‌که‌م ئی دمه‌نرئته‌وه. ئه‌وجا پیغه‌مبهر (صلی الله علیه وسلم) بانگی باوکی ژنه‌که‌ی کرد، و(به شیوه‌ی پرسیار) فهرمووی: کچه‌گمت داوه به فلانه پیاو؟ نه‌ویش وتی: به‌ئێ. پیغه‌مبهریش (صلی الله علیه وسلم) فهرمووی: ماره کردنه‌گمت بۆ ئه‌و پیاوه چه‌سپاو نابئیت، به‌لکو دمکریت هه‌لی بوومشینیته‌وه، وپرۆ شوو بکه‌رموه به مامی منداله‌گمت.^(۱)

• فهرموودمیه‌کی پیغه‌مبهر (صلی الله علیه وسلم) هه‌یه: که دایکه عائشه (خوای ئی رازی بیت) پرسیار ی ئی کرد له‌باردی ئه‌و کچه‌ی که که‌سوکاری دمیدن به شوو، نایا پرس ی پی دمکریت، یان نا؟ پیغه‌مبهریش (صلی الله علیه وسلم) فهرمووی: به‌ئێ پرس ی پی دمکریت. جا دایکه عائشه فهرمووی: ئه‌ی ئه‌و شهرم دمکات، پیغه‌مبهریش فهرمووی: نه‌گهر بی دمگ بوو، وهیچی نه‌وت، نه‌وه رازی بووه. **والبکر تستاذن فی نفسها واذنھا صماتھا**)). له جینگه‌یه‌کی تر دا به‌م شیوه‌یه هاتوو: **((والبکر یستأذنن اباھما فی نفسھا واذنھا صماتھا))**. له هه‌ردوو سه‌حیحی بوخاری وموسلیمدا هاتوو که پیغه‌مبهر فهرموویه‌تی: **((ولا تنکح البکر حتی تستأذن قالوا یا رسول الله وکیف اذنھا؟ قال ان تسکت))**. کچیکیش پرسیار کرد له پیغه‌مبهر که باوکی به‌شووی داوه وئهمیش پیی ناخۆشه، پیغه‌مبهریش (صلی الله علیه وسلم) سه‌رپشکی کرد. فهرمانی داوه به‌وه‌ی که پرس وپرزامه‌ندی کچ وهر بگیریت، ونه‌هی کردوو له‌وه‌ی که به بی ریگه‌پیدان وپرزامه‌ندی خو‌ی

(۱) عبد الرزاق فی مصنفه/ کتاب النکاح/ باب ما یکره علیه من النکاح فلا یجوز/ ۱۰۳۰۴، وکذا بتعبیر آخر ذکره: سعید بن منصور فی سننه/ باب ما جاء فی استثمار البکر والثیب/ ۵۶۸، وابن أبی شیبه فی مصنفه/ کتاب النکاح/ من أجاز به بغير ولي ولم یفرق/ ۱۵۹۵۳.

بىرلىت بە شوو، ئەو ئافرىمىتى سىرپىشك كىرەوۋە كە بىمى پىر سى كىردىن
بە شوو دراۋە، بۇيە چۆن دىمىت كە لەم ھەموو ھەرموودىيە لادىرلىت وبە
پىچەوانەوۋە پىھتار بىرلىت!!^(۱)

ئەوجا گىرنگى دانى ئىسلام بە مەسەلە ھەلىباردىن لە نىۋان ژن ومىردىدا
پاستىيەكە ھە ھەمىيە كە ئەم ئاينە گىرنگى دىمات بە ناۋكى سەركى درووست
بوۋنى خىزان، چۈنكە سەركى خىزان بە پىاۋ وژن دىمىت پى دىمات كە بە
پىي ھەنەمەت وتىگەپىشتىنى ھەردوۋكىان گەپىشتوۋن بەيەك، كە ئەمەش
كارىگەرى دىمىت لەسەر خىزان، كاتىك كە گەورە دىمىت ولق ولايەنەكانى زىاد
دىمات، خىزانىش خىشتى سەركى وبناغە پىكەپىنانى كۆمەلگايە، ھەر لەسەر
ئەو بناغەيە ساغەش شارسىتائىتى درووست دىمىت وبەھا بەرزەكانىش گەشە
دەكەن.

بەلگە گىرنگى بوۋنى ئافرىمىت بۇ پىكەپىنانى كۆمەلگايەكى موسولمان،
وتەيەكى (امىر الشعراء احمد شوقى) يە كە دىلىت:

الأم مدرسة إذا أعددتها • أعددت شعباً طيب الأعراق

واتە:

دايك ھوتابخانەيە، گەر باش ئامادە بىكە
گەلىكى پىشە خاۋىن بۇ خۇت دىمىتەبەر ئەكە
ھەرومەھا ۋەك چۆن ئىسلام مافى ھەلىباردىن مىردى داۋە بە ئافرىمىت، بە
ھەمان شىۋە مافى ئەۋمىشى پىداۋە كە سەركىشك بىت لە مانەۋە وپىكەۋە ژيان
يان جىبابوۋنەۋە، لەكاتىكىدا كە ژيان وپىكەۋە بوۋنىيان خىراپ دىمىت،
ۋەشەدەگونجا كە پىك بىكەۋن وپىك بىھىرنەۋە، ھەر بۇيە مەسەلە تەلاھى
دانەۋە، ئەۋىش لە پىناۋ بەرزەۋەندى ژن ومىردەكە بە يەكسانى.

(۱) اعلام الموقعين/ ابن القيم/ ۴/ ۳۶۰ - ۳۶۱/ دار الكتب العلمية.

يەككە لەو چەمكە باوانەى كە لەبارەى ئىسلام و نىزامى خىزا نىيەو
 ھەيە، ئەوھەيە كە: تەنھا پىاو مافى ئەوھى ھەيە كە پەيوماندى ھاوسەرئىتى
 كۆتايى پى بھىنئىت، تەنھا ئەوئىش خاوەن بىرپارە لە تەلەقدا، و ئافرىتى ئەم
 مافەى نىيە، بەلام راستىيەكەى و مەھى نىيە.

چونكە شەرىعتى ئىسلامى بەو نىزامە پى و ئىنەيەو وەك چۆن مافى
 كۆتايى ھىنانى پەيوماندى ھاوسەرئىتى داو بە پىاو، ھەروا ئەو مافەشى داو بە
 ئافرىتى، كە ئەم كۆتايى پى ھىنانە لەلەين ئافرىتەو خۆى لە چەند
 شىوھەكدا دەبىنئىتەو:

- ئەموت ئافرىتى بۆى ھەيە بەمەرجى بگىرت لەسەر مېردەكەى، كە
 مەسەلەى تەلەق بەدەستى خۆى بىت، بەو مانايەى كە ھەر كاتىك
 بىەوئىت، خۆى تەلەق بەدات، كە لەم حالەتەدا ئافرىتەكە خۆى تەلەقى
 خۆى دەدات، و ھەموو مافەكانىشى دەكەوئىت، و ھەروەكو ئەو و مەھايە كە
 مېردەكەى تەلەقى دابىت، بۆيە ھىچ لە مافەكانى كەم نابىتەو.
- ھەرومەھى بۆى ھەيە كە داواى جىابوونەو بەكات لە مېردەكەى، بە ھۆى
 زىان لىكەوتنەو، ئەگەر زىانىكى كاريگەرى لە مېردەكەيەو پى گەشت،
 ئەوكاتە دادومر لەيەكەيان جىا دەكاتەو، و لەم كاتەشدا ھەموو مافەكانى
 دەكەوئىت بە پى كەمو كورتى.
- ھەرومەھى بۆى ھەيە كە (خلع) بەكات، كە لەم حالەتەياندا دەتوانىت لە
 مېردەكەى جىا بىتەو، بەلام دەبىت دەسبەردارى ھەندىك لە مافەكانى
 بىت، چونكە ھۆيەكى و مەھى نىيە بۆ كۆتايى پى ھىنانى پەيوماندى
 ھاوسەرگىرەكە، بۆيە ھىچ دادپەرورى تىدا نىيە كە مافەكانى ئەم ژنە
 بە مېردەكەى بىرئىرت، كە ئەو ھەر مەبەستىتى و داواى ئەوئىش دەكات
 كە پىكەو ژيانەكەيان ھەر بەردەوام بىت.

بەلگەش زۆرن بۆ ئەۋەدى كە ئافرىمىت سەرپىشكە لە

بىريارى جىابوونەۋەدا، لەۋانە:

- ئىبنو عەبباس (خودا لە خۆى وياۋىشى رازى بىت) بۇمان دەگىرپىتەۋە: كە مىردەكەى (بىرەرە) كۆيلەيەك بوو، پىيان دەۋت: (مغىث): ئىستاش ۋەك بلىت ھەر لەبەر چاۋمە كە بەشۋىنىدا دەۋىشت ۋەدەگىريا ۋەفرمىسك بە رىشىدا دەھاتە خوارەۋە، جا پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ھەرموۋى بە عەبباسى مامى: ئەى عەباس، سەرت سوور نامىنىت لە خۆشەۋىستى (مغىث) بۆ (بىرەرە)، ۋە رىق لىبوۋنى (بىرەرە) بۆ (مغىث)؟ ئەۋجا پىغەمبەر ھەرموۋى: ئەگەر بىرىت بگىرپىتەۋە بۆ لاي؟ (لە گىرپانەۋەيەكدا دەفەرموۋىت: چۈنكە باۋكى مىندالەكەتە) (بىرەرە)ش ۋتى: ئەى پىغەمبەرى خوا، ھەرماتم بى دەكەيت؟ ئەۋىش ھەرموۋى: تەنھا تىكا دەكەم. ئەۋىش ۋتى: دەى من ھىچ پىۋىستىم بەئەۋ نىيە. ^(۱) ئەمەش لە كاتىكدا كە زانى ھەرموۋەدەكەى پىغەمبەر ھەرماتم نىيە، بەلگو تەنھا راپۋىزىكە ۋ ئەم سەرپىشكە لەۋەدا كە نەيكات، چۈنكە ئەۋ ژنە مافى خۆى بوو كە نەچىتەۋە لاي مىردەكەى، لەبەر ئەۋە كە خۆى نازاد بوۋە (مەعلۇوم پىشتىر ژنەكە خۆشى كەنىزەك بوۋە).
- ژنەكەى (ثابت)ى كورى قەيس ھاتە خزمەتى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)، ۋتى: ئەى پىغەمبەرى خوا، من رەقم لە دىن ۋرەۋىستى (ثابت)

(۱) البخارى/ كتاب الطلاق/ باب شفاعۃ النبي صلى الله عليه وسلم على زوج بريرة/ ۴۹۷۹. والنسائي/ كتاب آداب القضاة/ شفاعۃ الحاكم للخصوم قبل فصل الحكم/ ۵۴۱۷. وابن ماجه/ كتاب الطلاق/ باب خيار الامة اذا اعتقت/ ۲۰۷۵. والدارمي/ كتاب الطلاق/ باب في تخيير الامة تكون تحت العبد فتعتق/ ۲۹۲. وابن حبان/ كتاب الطلاق/ ۴۲۷۲. والدار قطني/ كتاب زكاة الفطر/ باب في اوامر النبي/ ۱. والطبراني في المعجم الكبير/ باب العين/ احاديث عبد الله بن العباس/ ۱۱۹۶۲. والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب النكاح/ باب الامة تعتق وزوجها عبد/ ۱۴۰۴۵.

نىيە، بەلام ئەومىندە ھەمىيە كە خۆشەم ناوئىت (لە گىرپانەومىيەكى تردا
وتووئەتە: پىم ناخۆشە كە موسولمانەم كارىك بىكەم كە خراپ بىت لەگەل
مىردەكەم، و لە كاھىر بوون نەزىكەم بىكاتەو)، پىغەمبەرىش ھەرمووى:
باخچەكەى بۆ دىگەرپىنئىتەو؟ ئەوئىش وتى: بەئى. ئىتەر باخچەكەى بۆ
گەراندەو، و پىغەمبەرىش ھەرمانى پى كەرد (كە باخچەكە وەربىگىرئەو
تەلەئىكى بدات)، وپاشان لە يەگەر جىابوونەو.^(۱)

ئەمە وەكو روونكەردنەومىيەكى كورت بۆ مەسەلەى ھەلپەزاردنى ژن بۆ
مىردى خۆى، وپىز گرتەن لە وئىست وئارەزووى ئەو ژنە، ئەگەر وئىستى لە
مىردەكەى جىا بىپىتەو. ھەر بۆيە نە باوك و نە ھىچ كەسىكى تىرىش بۆيان
نىيە كە كورپان كچ ناچار بىكەن بە ھاوسەر بوونىان لەگەل كەسىك كە پىيان
ناخۆشە وھەزىان ئىتى نىيە، ھەروەھا ئافرىتە بۆى ھەيە كە كۆتايى بە
پەيوەندى ھاوسەرئىتى بەئىنئىت بەو شىوانەى كە باس كران، وخواى گەورەش لە
ھەموان بالادەست تر وزانا ترد.

(۱) البخارى/ كتاب الطلاق/ باب الخلع وكيفية الطلاق فيه / ۴۹۷۱، والنسائي/ باب ما جاء في
الخلع / ۲۴۶۲، وابن ماجه/ باب المختلفه تأخذ ما أعطاهما / ۲۰۵۶، والدارقطني/ باب المهر / ۳۸،
والطبراني في المعجم الكبير/ باب السين/ سهل بن الحنظلية الأنصاري / ۱۱۹۶۹، والبيهقي في
السنن الكبرى/ كتاب الخلع والطلاق/ باب الوجه الذي تحل به الفدية/ ۱۴۶۱۵.

بەشى پىنچەم

پىش نوپۇزى كىردى ئافرىتى

نوپۇز عىبادەتتىكى كە خۇاى گەورە چۆنىتى وشىۋازى بۇ داناۋە، ۋەھۋى
ھىچ كەسىكى تىدا نىيە. ھەر خۇشى چەند مەرجىكى بۇ داناۋە، تاۋەكو
دروست بىت. نىرىنەبى كەسى پىش نوپۇزى كىردوۋە بە يەككە لە مەرجەكانى
كىردى نوپۇز بە كۆمەل، كە ئەمەش نە مافە بۇ پىاۋ، ونە كەمكىردنەۋە پەلە و
پاىە ئافرىتىشە، بەلكو بەر لە ھەموو شتىك ئەمە مەسەلەپەكى
(تەبىدى) يە.^(۱)

موسولمانانىش لە رىز گىرتى ئافرىتىا يەككىنگىن، پىشيان واىە كە رىگە
نەدان بە پىش نوپۇزى ئافرىتى رىزى تىدايە بۇى، نەۋەك بى رىزى وسووك
سەير كىردى.

يەككىش لە ھەرمانە ئىسلامىيەكان بۇ ئەم مەبەستە نەۋەپە كە خۇاى
گەورە ھەرمانى كىردوۋە بە ئافرىتان كە لە پىشتەۋە رىزى پىاۋانەۋە بوۋەستىن،
چونكە نوپۇز كىردى موسولمانان سوچىدە وكرىنوۋش بىردى لەخۇ دىگىرىت، كە
ئەمە ۋەك ئەۋ ۋتە غەربىيە ۋەھايە كە دەلىت: (لما احرك لىھىنك). ۋاتە،
بۇيە دۋاى خىستى، تاۋەكو پىشت بىخات. بەۋاتاپەكى تر: ئەۋ دۋاخىستىنە خۇى
بۇخۇى پىشخىستىنە. بۇيە خىستىنە دۋاۋە ئافرىتان لە رىزەكانى نوپۇزدا جۇرىك
نىيە لە جۇرمەكانى دابەزاندنى رىز ۋەلەى ئافرىتان، بەلكو لەبەر بەرز كىردنەۋە

(۱) مەسەلەى (تەبىدى) بەۋ مەسەلەيە دەۋىرىت كە ئىمە ۋەكو موسولمان دەبىت پىنچەۋە
پابەند بىن، ئەگەرچى نەزىرانىن جى حىكمەتتىكى تىدايە. (ۋەركىز)

و پىزگرتن و پەچاۋ كىردنى پەرۋەردە و شەرم و ئەدەبە بەرزىمىگە، ھەرۋەھا ھاۋكارىيە كىشە لە نىۋان پىۋان و ئافرىتاندا لە گۆپرايەلى كىردن و جىيەجى كىردنى ھەرمانى شەرىق سەبارمەت بە گىرتنى چاۋەكان و نەزەر نەكردن.

لە راستىدا مەسەلەى پىشنىۋىزى ئافرمەت بۆ پىۋا لە دوو گۆشەۋە تەماشىا دەكرىت:

گۆشەى يەكەم: برىتتە لە واقىعى كار و ھەلىسووكەۋتى موسولمانان بە درىزى مېزۋو.

گۆشەى دوۋم: سامان و بەرھەمە فىقھىيەكان، و كىتب و نووسراۋە مەمانەدارەكان، بەلەى موسولمانانەۋە.

سەبارمەت بە واقىعى كارى موسولمانان: ئەبىنە كە
موسولمانان لە رۆژ ھەلات و رۆژ ئاۋا، و ئەۋانەى پىشنىيە و پاشىنەش ھەموو بە كىردار كۆدەنگەن لەسەر ئەۋەى كە ئافرمەت نابىت بانگ بەدات، و نابىت پىشنى نوۋىزى بۆ پىۋان بەكات و، نابىت پىشنى نوۋىزى ھەينى بەكات. چۈنكە مېزۋى ئىسلامى بە درىزى چۈۋارە سەدە بەخۆيەۋە نەبىنىۋە كە: ئافرىتىك و تارى ھەينى خۆندىبىت، و پىشنىۋىزى بۆ پىۋان كىردىبىت، ھەتاۋمگە لەو سەردەمانەشدا كە ئافرمەت ھەرمەن رەۋا بوۋە، وەكو (شجرة الدن)^(۱) لە مېسر لە كاتى پاشايەتتە، لەو سەردەمانەشدا ئافرمەت و تارى ھەينى نەخۆندىۋتەۋە، و پىشنىۋىزىشى بۆ پىۋان نەكردۋە.

(۱) زنى يەكەنك لە پاشا نەبىۋىيەكان بوۋە لە مېسر و پاشان خۆشى بوۋە بە دەسەلاتدارى نەۋە ۋلاتە، ۋە سالى (۱۲۵۷) ى زانىنى كۆچى دۋاى كىردۋە (كۆزراۋە) ۋەھەر لەۋىش بە خاك سېرراۋە، دۋاترىش لە باسى ئەۋە ئافرىتانەى كە ھەرمەنرۋاىيان كىردۋە، بە درىزى باس دىكرىت. (ۋەركىز)

سەبارەت بە سامان وبەرھەمە شەرىعیەکانیش: کاتىك که تەماشای دەقى نوسراو وکتىبە فىقھىيەکان دەکەین، دەبینین که: زانایانى فىقھى ئىسلامى پیناسەى پيشنويزيان بهو کردووہ که: بریتىه له بەستەنەوہى نويزى کہسک بە نويزى کہسکى ترەوہ بهو مەرجانەى که شەرع بە ڤوونى دایناون. کہوابوو پيشنويز نابيت بە پيشنويز مەگەر کہسک بيت و نويزەکەى خوۋى بە نويزى ئەوہوہ بەستىتەوہ، که ئەم پیکەوہ بەستەنش خوۋى له خویدا پيشنويزیەکەىه وەر ئەویش مەبەست وئامانجى ئىقتىدا وشوین کەوتنەکەىه.

سەبارەت بەو دەقە شەرىعیە ڤیروزانەش که لەم مەسەلەیدەدا ھاتوون، دوو ڤەرموودەى پيغەمبەرن:

یەكەم: ڤەرموودمىەكە که وەردەقى كچى عەبدولای كورى (حارث) دەگيریتەوہ که پيغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) بانگبیزیكى بو دانا که بانگی بو بدات، و ڤەرمانیشى پى دا که خوۋى پيشنويزى بو کەسەکانى ناو خیزانەکەى بکات.^(١)

دووہم: ڤەرموودمىەكە که جابیری كورى عەبدولای، لە گيرانەوہیدەکیدە بو یەكک له وتارەکانى پيغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم)، بو مان دەگيریتەوہ،

(١) أبو داود في السنن/ كتاب الصلاة/ باب إمامة النساء/ ٥٩٢، وأحمد في مسند/ مسند القبائل/ حديث ورقة بنت عبد الله بن الحارث الأنصاري/ ٢٧٢٢٤، والدار قطني/ كتاب الصلاة/ باب صلاة النساء جماعة وموقف امامهن/ ١، والطبراني في المعجم الكبير/ باب من يعرف من النساء بالكنى لمن لم ينته إلينا أسماؤهن ممن لهن صحبة/ أم ورقة بنت عبد الله بن الحارث الأنصارية، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب الحيض/ باب إثبات إمامة المرأة/ ٥١٢٦. وه له ريوایه تيكي تردا بهم شيوه هاتووہ که حەزەرت ڤەرموویەتى: ((انطلقوا بنا نزور الشهيدة وأذن لها أن تؤذن لها وإن تؤم أهل دارها في الفريضة (القراض))) / ابن خزيمة/ كتاب الصلاة/ باب إمامة المرأة النساء في الفريضة/ ١٦٧٦، والحاكم في المستدرک/ كتاب الصلاة/ باب فضل الصلوات الخمسة/ ٧٣٠، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب الحيض/ باب إثبات إمامة المرأة/ ٥١٢٧.

ودمفەرمووت: پىغەمبەرى خوا وتارى بۇ دايىن... تاومكو گەشتە ئەوۋى كە
فەرموۋى: ئاگادار بن كە نابىت ھىچ ئافرىمتىك پىشنىۋىزى بۇ ھىچ پىاۋىك
بكات، با عەرمبى دىشتەكىش پىشنىۋىزى بۇ كۆچبەر (مەھاجر) نەكات، با
كەسى خراپەكارىش پىشنىۋىزى بۇ كەسى ئىماندار نەكات، مەگەر بە زۆرى
شمشیر وھامچى خۇى سەپاندبىت، ولىي بترىن.^(۱)

ھەندىك لە فەرموودەناسان ئەو فەرموودەى يەكەمىيان بە فەرموودمىيەكى
لاواز داناو، وەك شىخى ئىبنو حەجەرى عەسقىلانى، كە فەرموۋىيەتى: لە
زنجىرى گىرەنەوگەيدا عەبدولرەھمانى كورى خەلاد ھەيە كە ئەو
كەسايەتەش (فەيە جەالە). واتە: يان كەسىكى نەناسراو، يان كەسىكە تەواۋى
سەفەتەكانى زانراو نىيە.^(۲)

فەرموودەى دوۋەمىش زۆرىك لە فەرموودەناسان بە لاوازيان داناو،
كەواۋو لە فەرموودەى يەكەم زۆر لاواز ترە، چونكە شىخى عەسقىلانى
فەرموۋىيەتى: لە زنجىرى گىرەنەوگەيدا عەبدولائى كورى موخەمەدى عەدەۋى
ھەيە، كە وەكىي بەصرى تاوانبارى كرىوۋە بەۋەى كە فەرموودە دادمىت،
مامۇستاكەشى كە عەلى كورى جەدعانە ئەۋىش كەسىكى لاواز وىي ھىزە.^(۳)

سەبارەت بە سامان وبەرھەم وكتىبە فىقھىيەكانى موسولمانان
لەم مەسەلەيەدا: _ كە ئەۋىش تىگەشىتنىكى دروۋستى رىسا گشتىيەكانى
شەرىعەتە، بە تايىبەتى كاتىك كە كۆدەنگى لەسەر ھاتبىت _ ئەۋمەتا تەۋاۋى

(۱) ابن ماجه / كتاب اقامة الصلاة والسنة فيها/ باب في فرض الجمعة / ۱۰۸۱، والطبراني في
الاوسط / ۲ / ۶۴ / ۱۲۶۱، وأبو يعلى في مسند / مسند جابر / ۸۵۶، والبيهقي في السنن الكبرى /
كتاب الجمعة / ۵۲۵۹، والأصبهاني في حلية الأولياء / سباع الموصلي / ۸ / ۲۹۶.

(۲) تلخيص الحبير / ۲ / ۲۶ - ۲۷ / أحمد في مسند بن علي بن حجر أبو الفضل العسقلاني /
المدنية المنورة. ۱۲۸۴ - ۱۹۶۴ / تحقيق: السيد عبدالله هاشم اليماني المدني.

(۳) تلخيص الحبير / ۲ / ۲۲.

زانايانى ھەر چوار مەزھەبەكە، بەلكو ھەر ھەشت مەزھەبەكە^(۱)، وھوت زانا وشارمزاكانى شارى مەدىنە پىرۆزىش^(۲) كۆدەنگەن لەسەر ئەوھى كە نابىت ئافرىتى پىشنىوئىزى - بۇ پىاو- بىكات لە نوئىزە فەرزەكاندا، ھەر پىاويكىش نوئىز لە دوايەوھ بىكات نوئىزەكەى درووست نىيە. بەلام ھەندىك لە زانايانى وھك: (ابو ثور ومزنى وابن جرير) بە شىومىەكى تاك رەوى وبەدەر لەو كۆدەنگىيە پىيان وايە كە نوئىزى پىاوان لە پىشت ئافرىتەوھ لە نوئىزە فەرزەكانىشدا درووستە^(۳)، ھەروھما موخىدىنى ئىبنو عەرمبىش، كە زاهىرى مەزھەبە، ھەر ھەمان بۇچوونى ھەمىيە.

سەبارەت بە نوئىزە سونەتەكان ونوئىزى تەراوىحىش، ئەوھ زۆرىنەى زانايان ھەر پىيان وايە كە نابىت، بەلام ھەندىك لە پەيپەروانى نىمامى ئەحمەد بە پىچەوانەى ئەوانەوھ، وتوويانە: درووستە ئافرىتى پىشنىوئىزى بىكات بۇ پىاوان لە نوئىزى سونەت وتەراوىحدا، يەككە لەوانە (ابن مفلح) كە لەسەر پىشنىوئىزى ئافرىتى باسى كىردووه، ووتوويەتى: ((لە نوئىزى سونەتدا درووستە، لە تەراوىحىشدا درووستە، وتراوھ: درووستە ئەگەر لە خوئىندى قورئاندا باشتر بىت، وتراوھ: ئەگەر ژنەكە قورئان خوئىن بىت، بەلام نوئىزەكەرە شوئىن كەوتومەكان قورئان خوئىن نەبن، وتراوھ: درووستە ئەگەر خىزم بن، وتراوھ: درووستە ئەگەر ئافرىتەكە پىر وبەسالاچوو بىت، بەلام لە دواى پىاودەكانەوھ

(۱) واتە: (مالكى وحنفى وشافعى وحنبلى وجعفرى وزيدى وظاهرى واباضى).

(۲) واتە: (سعيد بن المسيب والقاسم بن محمد وعروة بن الزبير وخارجة بن زيد وابو سلمة بن عبد الرحمن وعبد الله بن عتبة بن مسعود وسليمان بن يسار).

بىروانە: الجامع لأحكام القرآن للقرطبي / ۸ / ۲۱۵. وحلية الاولياء لأبي نعيم الاصفهاني / ۲ / ۱۶۱. نصب الراية للزيلعي / ۲ / ۷۲. وعمدة القاري للبدر العيني / ۱ / ۲۸. والمهذب لأبي اسحاق الشيرازي / ۲ / ۴۴۹. والسيوطي شرح تقريب النووي / ۲ / ۲۴۰. ومقدمة ابن الصلاح / ۱ / ۷۰ - ۷۱. (ومرگير) ۱۷۹ / ۱.

(۳) الموسوعة الفقهية: حرف الذال: ذكورة / ۲۱ / ۲۲۶.

رابووستىت، چونكه وا باشره كه نهيبين، وتراوه: ئافرمتكه شوينى نهوان دمكهويت وئىقتيدا بهوانهوه دمكات له تهواوى نويزهكهدا، بيجگه له خویندنى قورئانهكه، جا يهكك له بپاومگان نيبهتي پيشنويزى دههينيت، زوريكيش له زانايان نهوميان ههلبزاردوه كه پيشنويزى ئافرمت له ههنيك كاتدا درووسته، به بهلگه ئهوه فهرموودميهي كه وهرمه خوى گيراويهتیهوه، يان نهوهي كه هاوهلان لهسهر ئوم وهرمه گيراويانهتهوه)).^(١)

ههر بويه ئيمهش نهوه يهكدمنگيهي زانايانى پيشينه وپاشينه مان له وته وكردياندا پى درووست وپهسهند تره، وفهتواش ههر به ئهمه دهمين، چونكه بهلگهكانيان بههيز تره، وبير وروانيهكهشيان هوول تره. وتهي ئهم زانايانهشمان (كه ساز بوو) بويه هينا تهنها لهبهر ئهمانهتي زانستى، نهك لهبهر نهوهي كه كاري پى بكرىت. ههر بانگهشه كردنيكيش بو نهوهي كه كار بهم وته سازه بكرىت نهوه توهمهتباركردنى زانايانى پيشينه وپاشينه تيدييه، ههرگيز نهتهوهي ئىسلاميش لهسهر گومرايى كوئابنهوه، كهواته كوئدمنگي بهلگه وحووجهته، وههر بهو كوئدمنگيهش زوريك له مهسهله فيقيههكانى ئهم شهريعهتهپيروزه (ضبط) كراون.

ئهوجا حيكمهتيش له دوور خستنهوهي ئافرمت له مهسهلهي پيشنويزى كردن، ئهومييه كه: زياتر گونجاو بيت لهگهڵ نهوه فهرمانهيه كه ئهم ئاينه پيروزه كر دوويهتي بو داوين پاكي وخوپاريزى، گونجاو تر بيت لهگهڵ نهوه فهرمانهيه كه كراوه بو ئيمانداران به پياو وژنهوه به يهكسانى كه چاوى

(١) الفروع لابن مفلح المقدسي/ كتاب الصلاة/ باب الإمامة/ فصل: من لا تصح إمامته/ إمامة امرأة غير نساء/ ج٢/ ص١٦. جا بو زياتر تيگهيشتن پيم باشه كه دمقي وتهكهي (ابن مفلح) وهك خوى بهينين، كه بهم شيومييه: ((وعنه تصح في النفل، وعنه في التراويح، وقيل: إن كانت أفرا، وقيل: قارئة دونهم، وقيل: ذا رحم، وقيل: أو عجوزا، وتقف خلفهم لأنه أستر، وعنه: تقتدي بهم في غير القراءة، فينوي الإمامة أحدهم، واختار الأكثر الصحة في الجملة لخبر أم ورقة العام والخاص)). (ومرگير)

خۇيان بىگرن وبپارىزن، ئەمىريان پى كراوه بەۋەدى كە عەۋرەتى خۇيان داپۇشن، ئاشكرايشە كە عەۋرەتى ئافرىمىت تەۋاۋى گيان ولاشەيەتى بىجگە لە دەم وچاۋ ودمستەكانى، ھەر بۇيە خۋاى گەۋرەش فەرمانى بە ئافرىمىت كىردۈۋە كە لە پىشتى رىزى پىاۋەكانەۋە راۋەستىن، چونكە لە نوپۇزى موسولماناندا كىرپنوۋش بىردىنى تىدەيە، كە دەكرىت لاشەى ئافرىمىتى تىيدا دىمىكەۋىت وئاشكرا بىيىت.

سەبارمىت بەۋەدى كە ئىستا لە جىھاندا دىمىبىنن ۋەھەموو كەسىكىش دىمىبىننىت، لەۋەدى كە تىكەل كىردىنىك ھەيە لە نىۋان ھەردوۋ مەسەلەى: پىشنىۋىزى، ووتارخوئىندى رۇزى جومعە، ئەمەى دوۋەمىيان ھىچ كەسىك بە دروۋستى نازانىت وپىگەى پى نادات، ئەو تىكەل كەرانەش لەۋانەن كە سەر بە قوتابخانەى جىابوۋەدەكانن، كە چەند تەۋزىمىك لەخۇ دەگرىت: ھەندىكىيان ئىنكارى فەرموۋەدى پىغەمبەر وگۇدەنگى زانىيان دەكەن. ھەندىكىشان يارى وگاتتە بە مانا وچەمكەكانى وشە وپستەكانى زمانى عەرمىبى دەكەن، ھەندىكىشان بانگەشە بۇ رىگەپىدانى مارەكىردى رەگەزى ھاۋۋىنە لەيەكتر (الشذوذ الجنسي) وزىنا وعارەق ولەبار بىردىنى كۆرپە وگۆرپىنى بەشە مىراتەكان ۋھاۋۋىنەى ئەمانە دەكەن، كە لە ھەموو سەردەمانىكدا ئەم جۆرە بانگەشانە ھەر ھەن ودمىدەكەۋەن، بەلام دواتر كىپ دىمىنەۋە ودىار نامىنن، موسولمانانىش ھەر لەسەر ئەو رىگە وبەرنامە دىمۇن وبەردەۋامىن كە خۋاى گەۋرە فەرمانى پى كىردوۋن، وبە كۆلى خۇشان نامەى كامەرانى وبەختەۋمىيان بۇ ھەردوۋ دۇنيانى خەلكى ھىناۋە. چونكە ئەۋەدى كە چىك وگەفى سەر ئاۋ ودمىياكانە ھەروا بە بى سوۋد دىمۇۋات، بەلام ئەۋەدى كە جىگەى سوۋدەمەندى خەلگە ھەر دىمىننىتەۋە، (ۋەك خۋاى گەۋرە دىمىفەرمۇيىت): ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهُ﴾ (ۋاتە: ھەرچى كەفوكۆلە جىادەبىتەۋە ودمىۋات يىزىت ئەلەلەمۇل ۋالزىل ۱۷). (ۋاتە: ھەرچى كەفوكۆلە جىادەبىتەۋە ودمىۋات ۋەفرى دىمىرئىت، بەلام ئەۋەدى كە مەيەى سوۋدە بۇ ئادەمىزاد لە زەۋىدا

دەمینێتەوه، خودا بو جیاگەردنەوهی حەق و ناحەق نموونەی ئاوا
دەمینێتەوه)).

بەلکو ئەم کورتە باسەش لەم مەسەلەیەدا بڕیاری شەڕعی پوون
کردبێتەوه، وخوای گەورەش لە هەموان بالادەست وزانائەره.

بەشى شەشەم

خەتەنە كىردى مېيىنەكان

بەر لە ھەموو شتەك دەپت ئەو بىزانىن كە، مەسەلەى خەتەنە كىردى مېيىنە، لە ئەسلىدا مەسەلەىگە (تەبىدى) نىيە، (كە پىوست بىت بىرىت، وئىمەش بۆمان نەبىت كە بېرسىن: بۆچى وھايە؟) بەلكو مەسەلەىگە پىزىشى ئاسايىھ _ واتە: لەو داب و نەرىتانەى كە لە پىشىنانەو ماونەتەو، وزىاترىش بە پىشت بەستىن بوو بە وتە و ئامۆزگارى پىزىشكەكان _، ئەم عادەتەش ھەروا لە كۆنەو لە ولتانى ھەوزى نىلدا بلاو بووتەو. ئەوتا مىصرىە كۆنەكان وگەلانى تر كە لەسەر پووبارى نىل بوون، ھەم مېيىنە ھەم نىرىنەشيان خەتەنە دەكرد، وپاشان ئەم عادەتە گوازرايەو بۆلای ھەندىك لە ھەمبەكان، وەكو ئەوانەى شارى مەدىنەى پىرۆز، بەلام لە شارى مەكەى پىرۆز ئەم عادەتە بلاو نەبوو، ھەر بۆيە كاتىك كە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) رۆشت بۆ مەدىنە، وپىنى كە ئەو عادەتە لەوئ ھەيە وپاويشە، يەكسەر ھەستا بە ئامۆزگارى كىردى ئەو كەسانەى كە كارى خەتەنە كىردى مېيىنەيان ئەنجام دەدا، بەوئ كە زىادەروى نەكەن لە كارەكەياندا، وەكو لە ھەرموودەىگدا ھاتوو كە ئومو عەتىە بۆمان دەگىرپتەو كە: ئافرىمىتىك لە شارى مەدىنە كارى خەتەنە كىردى دەكرد، پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) پىنى ھەرموو: زىادەروى تىدا مەكە وزۆرى ئى مەبەر، چونكە بۆ چىزى ئافرىمەكە وھەا باشترە، و مېردەكەشى واى پى خوش ترە.^(١)

(١) أبو داود في السنن/ كتاب الأدب/ باب ما جاء في الختان/ ٥٢٧١، والحاكم في المستدرک/ كتاب معرفة الصحابة/ ذكر الضحاك بن قيس الأكبر/ ٦٢٣٦، والطبراني في المعجم الكبير/ باب الضاد/ ما أسند الضحاك بن قيس/ ٨١٣٧، والبيهقي في شعب الإيمان/ الستون من

خەتەنە كىرىش ۋەكۈ پىزىشكەكانى ئەم سەردەمە تازەى خۇمان ۋەسفى دەكەن لە چوار قۇناغى ھەيە:

يەكەمىيان: جۇرىكە لە جۇرەكانى نەشتەرگەرى جوانكردن (عملیات التجمیل)، كە زۇرىك لە پىزىشكەكان نامۇزگارى پى دەكەن لە كاتى پىۋىستىدا. كە خەتەنە كىرىش بە مانا ئىسلامىيەكەى ئەم جۇرمىيانە ۋەبەم شىۋىمە.

بەلام قۇناغەكانى تر: ئەگەر چى لای پىزىشكەكان ۋا باۋە كە ھەر بە خەتەنە كىرىش ناۋ دەپىرىن، بەلام لە راستىدا ھەموۋىيان بە گۈپىرى ئەم شەرىيەتە بەپىز ۋەگەورمىيە بە دەست دىرىژكارى دادەنرىن، چونكە تاۋانى بۇ سەر ئەندامىكى لاشە تىداپە كە لە ھەموۋ ئەندامەكانى تر ھەستىار ترە، ھەتا رادەمىك كە ئەم دەست دىرىژىيە پىۋىست دەكات سزای لەسەر بىت ۋەخوۋىنى لە تۆلەدا ۋەمىگىرىت (ۋەك خوۋىنى كۈشتىنى كەسىك) ئەگەر بوۋ بە ھۆى خىراپ كىرىنى ئەم ئەندامە، ۋەكۈ لە بىرىدەكانى ئەم شەرىيەتە درەۋشاۋەدا ھاتوۋە.

لەگەل ئەۋەى كە باسما كىرىش، نەھاتوۋە لە پىغەمبەرۋە (صلى الله عليه وسلم) كە كچەكانى خۇى خەتەنە كىرىش، ۋەخەتەنەشى نەكىرىۋون، لەگەل ئەۋەى كە ئەم عادەتە تەۋاۋا بىلاۋ بوۋبوۋىيەۋە لە مەدىنەدا، كە ئەۋىش پىشەنگى ئىمەيە لەۋ رىگە راستەدا. ھەروەھا ھىچ دەقىكى شەرىى درۋوست ۋەپاشكاۋىش نەھاتوۋە، كە فەرمان بىكات بە موسولمانان كە كچەكانىيان خەتەنە بىكەن، ھەتەۋەكۈ بەم ماناىيە قۇناغى يەكەمىش كە پىزىشكەكان لە ھەندىك ھالەتدا نامۇزگارى پى دەكەن، ھەر بۆيە بەردەۋامى ئەم عادەت ۋەدەپ ۋەنەرىتە دەخىرىتە ئەم بابەۋە كە رەۋايە ۋەھالە ئەگەر زىيانى لى نەكەۋىتەۋە. بەلام لەگەل دەركەۋتىنى ئەم زىيان ۋەزەرمە زۇرەنەى كە ھەندىك چار سەردەكىش بۇ

= شعب الإيمان وهو باب في حقوق الأولاد والأهلين / ۸۶۴۵. وفي السنن الكبرى / كتاب الأشربة والحد فيها / باب السلطان يكره على الاختتان أو الصبي وسيد الملوك يأمران به / ۱۷۳۳۷.

خەتەنە كۆرۈشۈش ۋەكىل پىزىشكەكانى ئەم سەردەمە تازەى خۇمان ۋەسفى دەكەن لە جۋار قۇناغى ھەيە:

يەكەمىيان: جۇرئىكە لە جۇرەكانى نەشتەرگەرى جۋانكردن (عملييات التجميل)، كە زۇرئىك لە پىزىشكەكان نامۇزگارى پى دەكەن لە كاتى پىۋىستىدا. كە خەتەنە كۆرۈشۈش بە مانا ئىسلامىيەكەى ئەم جۇرمىيانە ۋەبەم شىۋمىيە.

بەلام قۇناغەكانى تر: ئەگەر جى لاي پىزىشكەكان ۋا باۋە كە ھەر بە خەتەنە كۆرۈشۈش ناۋ دەمىرئىن، بەلام لە راستىدا ھەمۋىيان بە گۈيرەى ئەم شەرىيەتە بەرپىز ۋەگەورمىيە بە دەست درىژكارى دادەنرئىن، چۈنكە تاۋانى بۇ سەر ئەندامىكى لاشە تىدايە كە لە ھەمۋە ئەندامەكانى تر ھەستىار ترە، ھەتا رادىمىيەك كە ئەم دەست درىژىيە پىۋىست دەكات سزاي لەسەر بىت ۋەخوئىنى لە تۆلەدا ۋەمىرگىرئىت (ۋەك خوئىنى كۆشتىنى كەسئىك) ئەگەر بوۋ بە ھۈى خراب كۆردىنى ئەۋ ئەندامە، ۋەكىل لە بىرپارەكانى ئەم شەرىيەتە درەۋشاۋەدا ھاتۋە.

لەگەل ئەۋەى كە باسمان كۆرد، نەھاتۋە لە پىغەمبەرۋە (صلى الله عليه وسلم) كە كچەكانى خۇى خەتەنە كۆرۈشۈش، ۋەخەتەنەشى نەكۆرۈشۈش، لەگەل ئەۋەى كە ئەم عادەتە تەۋاۋى بىلەن ۋەبەۋىيەۋە لە مەدىنەدا، كە ئەۋىش پىشەنگى ئىمەيە لەۋ رىگە راستەدا. ھەروەھا ھىچ دەقىكى شەرىى درۋوست ۋەراشكاۋىش نەھاتۋە، كە فەرمان بىكات بە مۇسۇلمانان كە كچەكانىيان خەتەنە بىكەن، ھەتەۋەكىل بەۋ مانايەى قۇناغى يەكەمىش كە پىزىشكەكان لە ھەندىك ھالەتدا نامۇزگارى پى دەكەن، ھەر بۇيە بەردەۋامى ئەۋ عادەت ۋەدەب ۋەنەرىتە دەخىرئىتە ئەۋ بابەۋە كە رەۋايە ۋەھالە ئەگەر زىيانى ئى نەكەۋىتەۋە. بەلام لەگەل دەرگەۋتىنى ئەۋ زىيان ۋەزەرمە زۇرئەى كە ھەندىك جار سەردەمىش بۇ

= شعب الايمان وهو باب في حقوق الاولاد والاهلين / ۸۶۴۵، وفي السنن الكبرى / كتاب الاشربة والحد فيها/ باب السلطان يكره على الاختتان أو الصبي وسيد الملوك يأمران به / ۱۷۳۲۷.

ئەۋىش لەبەر چەند ھۆكاريكى تەندرووستى وگۆمەلەيتى ودمروونى.

• رېگە نادىت بە ئەو مامانانەى كە ئىجازەى ياسايان ھەيە كە ھەستى بە ھىچ كاريكى نەشتەرگەريانە، كە يەككە لەو كارانە برىتەيە لە خەتەنە كەردنى مېيىنەكان.

• خەتەنەكەردن بەورېگەيەى كە ئىستا پەپرەو دەكرىت زيانى تەندرووستى و نەفسى بۇ مېيىنەكان ھەيە، بەر لە شوو كەردن يان پاش شوو كەردن.

ئەوجا كاتىك كە حالەتەكانى خەتەنە كەردن زۆر بوو، وئەو زيانە زۆرانەشى بە تەندرووستى مېيىنەكان گەيانە، ئىتر و مزىرى تەندرووستى مىصر برپارىكى و مزارى دەر كەرد، لە بەروارى: ۸ / ۷ / ۱۹۹۶، بە ژمارەى (۲۶۱) سالى (۱۹۹۶) ز كە دەلىت: نەشتەرگەرى خەتەنە كەردن بۇ مېيىنەكان قەدەغەيە، ئىتر ئايا لە خەستەخانەكاندا بىت يان لە بىنكە ويەكە تەندرووستىە گەشتەكان، يان تايبەتەيەكان. رېگەش بە ئەنجام دانى ئەو نەشتەرگەريە نادىت مەگەر تەنھا لە حالەتەكانى نەخۇشىدا، كە ئەو حالەتەنەش دەبىت لەلەيەن سەرۆكى بەشى نەخۇشىەكانى ئافرىتان و منداڭ بوون دىارى بىكرىن، كە ئەۋىش بەپىي پىشنيار وراسپاردەى پزىشكى چارسەرگەر دەبىت.

جا ھەندىك موسولمان كە ئاسۆى برپاردانىان ھراوان نەبوو، تواناى زانستيان بەو رادەيە نەبوو، واپان گوومان دەبىر كە ئەو برپارە پىچەوانەى شەرىعەتى ئىسلامىيە، كەوابوو پىچەوانەى دەستوورى مىصرىشە، ھەر بۆيە ھەستان بە بەرز كەردنەۋەى داۋايەكى دادگايى لەلەى دادگاي كارگىرى (القضاء الإداري)، ئەو دادگايەش لەو برپارەى كە دەرى كەرد باسى لە چەند ھەيسياتىك كەردوۋە بۇ دەركەردنى برپارەكە، كە ئەمە دەقەكەيەتى:

((دادگاي كارگىرى گەيشتە ئەو راستىيەى كە بەپىي رىز كەردن ھەينانى ئەو بۆچوونە ھىقھانەى پىشتر كە ھەبوون: شەرىعەتى ئىسلامى برپارىكى يەكلەيى كەرموۋە دەقەكى قەتەى تىدا نىيە كە بلىت: ئافرىتە دەبىت خەتەنە بىكرىن،

يان نابىت خەتەنە بىكرىت، ھەر بۆيە تەواۋى ئەمىر بىرپارائەش كە لەم مەسەلەمەدا ھاتوون، ھەموويان (ظنى الدلالة)ن، واتە: چەند مانايەك ھەلەمگرن، بەم بۆيە كە زانستى پزىشكىش يەك دەنگ نىيە لەسەر ئەم مەسەلەمە، بەلكو ھەندىك واى بۆ چوون كە خەتەنە كەردنى مېيىنەكان لە رپوى پزىشكىھە بەرژمەندى تىدايە، ھەندىكى تىش پىيان وايە كە خراپ تىر زىانى دەروونى وتەندرووستىيان پى دەگەيەنەت، بەم بۆيە كە كاربەدەستى ولات بۆي ھەيە ئەم كاروبارائە رىك بخت، كە دەقىكى شەرى قەتەيان لەسەر نەھاتووە نە لە قورئان ونە لە سونەتى پىغەمبەرىشدا، زانايانىش يەك دەنگ نىن، ھەرومەھە بەم بۆيە كە كاربەدەستى ولات بۆي ھەيە ئەم مەسەلەنەش رىك بخت كە زانايان تىياندە ناگۇكن، ويەك بۆچوونيان نىيە. بە شىۋمەكى گشتى (دەتوانىت) ھەموو ئەم مەسەلەنەش رىك بخت كە دروستە نىجىيەھادىيان تىدا بىكرىت، ئەم رىگەيەش كە كاربەدەستى ولات دەيگىرەتە بەر ھەروا رەھە نىيە، بەلكو پىۋىستە بەم كارەي كە دەمىكات مەبەستى ھىنانەدى بەرژمەندى گشتى خەلك بىت، يان مەبەستى لادانى زىيانىك بىت لىيان، بەلام بەمەرجىك كە ئەم كارەي كە دەمىكات (و ئەم بىرپارەي كە دەمىكات) دى دەقىكى شەرى يان بىرپارىكى قەتەنى نەمەستىتەھە)).

ھەرومەھە لە بىرپارى دادگەي گارگىرەش لە سالى (۱۹۹۷ز)دا ھاتبۇو كە:

((ناكرىت ئەم بىرپارەي كە ۋەزىر دەرى كەردوۋە بە پىچەوانەي دەستوور دابىرەت. بەم بۆيە كە خەتەنە كەردن كارىكى نەشتەرگەريە، وشەرىيەتەش ھىچ بىرپارىكى ۋەھەي تىدا نىيە كە بە واجىبى دابىت، بۆيە ئەھل ۋەھەيە كە نەنجام نەدرىت، مەگەر بە مەبەستى چارمەركەردن)).

((نەشتەرگەرىش _ ھەرچۇنىڭ بىت وچەندە گەورە بىت _ نەگەر ھۆيەكى وھا نەبوو بۇ ئەنجام دانى بە تەواۋى مەرجەكا نىيەۋە، ئەۋا بە كارىكى قەدەغە وھەرام دادەنرىت لە شەرىع ولە ياساشدا، نەمەش ۋەك پابەند بوونىڭ بەۋ بىنەما گىشتىيە كە باس لە مافى مەرۋف دەكات لەرۋوى سەلامەتى لاشەيەۋە، دەبىت ھەموو كەردومىيەكىش كە شەرىع بە رەۋاى دانەنابىت، نەگەر مەترسى ھەبوو لەسەر سەلامەتى لاشە، ئەۋە دەبىت ئەۋ كەردومىيەش بە تاۋان دابىرىت)).

ئەمەي كە باسما كەرد سەبارت بە ولاتى مىصر بوو، سەبارت بە ولاتە ئىسلامىيەكانى تەرىش، ئەۋمىيە كە ئەۋانىش مەيىنە خەتەنە ناگەن، ۋەك شانشىنى سەۋدىيە بۇ نەۋنە.

بەلگە ئەم پەرجدانەۋە كورتە لەسەر ئەم گومانەش ۋا بىكات كە جى تر لەمەۋلا كەس لىي تىك نەجىت، ۋەۋ تىگەيشتەنەش راست بىكاتەۋە كە زىاتەر بۇ پەروپاگەندە بەكار دەھىترىت، ۋەيچ ۋىزدانىكىشى تىدا نىيە.

جا ھەرچۇنىڭ بىت، پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) كچە بەرپىزەكانى خۇي خەتەنە نەكەردوۋە.^(۱)

(۱) ئەۋەي كە لىرەدا جىگەي سەرنجە ئەۋمىيە كە مامۇستاي دانەر باسى بۇچوۋنى ھىچكام لە زاناپانى نەكەردوۋە، بەلگە مەسەلەكەشى بەۋ جۆرە باس كەردوۋە كە تەنھا عادەتلىك بوۋە ۋەيچى ترا، بەلام نەگەر بگەرىپىنەۋە سەر كىتىب ۋەسەرچاۋە بىرواپىكراۋ ۋەمتەنەدارمەكانى ھىقەي ئىسلامى لە ھەر چوار مەزھەبەكە، ئەۋا دەبىنىن كە زاناپان لەم مەسەلەيەدا راۋ بۇچوۋنى خۇيان ھەيە، كە سەرچاۋى لە قورئان ۋەھەر مۇۋەدەكانى ھەزەرتەۋە (صلی اللہ علیہ وسلم) ۋەمرگرتوۋە، بۇيە بە پىۋىستى ئەزانم كە بۇچوۋنى ھەندىكىيان لىرەدا باس بىكەم، بۇ ئەۋەي كە مەسەلەكە زىاتەر روۋن بىت، ۋەۋارى پەرسىيە تەرىش نەمىنىت:

* زۆرىنەي زاناپانى مەزھەبى شافىيى ۋەھەندىك لە ھەنبەلىيەكان دەفەرموۋن: خەتەنە كەردن ۋاجىبە بۇ نىرىنە ۋەمىيىنەش.

* زۆرىنەي زاناپانى مەزھەبى ھەنبەلى ۋەھەندىك لە شافىيەيەكان دەفەرموۋن: خەتەنە كەردن بۇ نىرىنە ۋاجىبە، ۋەۋ مىيىنەش پەز لىگرتن ۋچاكە لەگەل كەردنە.

• * زانايانى ھەردوو مەزھەبى مالىكى وھەنەفى دىمفەرموون: خەتەنە كىردىن سۈنەتە بۇ نىرىنە ومىيىنەش.

• ھەندىكىش لى زانايان ھەرموويانە: بۇ نىرىنە سۈنەتە، وبۇ مىيىنەش رېز گىرتىن وخزمەت كىردىن، چونكى ھەزرىت (درودى خۇاى لەسەر بىت) ھەرموويەتى: (الختان سنة للرجال مكرمة للنساء) بەلام زانايان ھەرموويانە: ئەم ھەرموودمىيە بى ھىزە. (پروانە: تلخيص الحبير / ٤ / ٨٢)

زانايانى كۆمەلەي يەكەم بەلگەيان بۇ بۇچوونەكەي خۇيان ھىناومتەو بە پىشت بەستىن بە ھەرموودمىيەكى صەحىحى ھەزرىت (درودى خۇاى لەسەر بىت) كە ئىمامى بوخارى وموسلىم گىراويانەتەو، كە دىمفەرمووت: ((ھەزرىتى ئىبراھىم (پېغەمبەر) لى تەمەنى ھەشتا سالىدا خەتەنەي كىردو)).. وە خۇاى گەورمىش لى قورئانى پىرۇزدا ھەرماتمان پى دىمكات كە بىكەوينە شوپن ئاينەكەي ھەزرىتى ئىبراھىم ﷺ فاتىبوا مىلە ابراھىم حنىفا ﷺ، كە ئەم ئاينەتە دەبىت بە بەلگە لەسەر ئەوۋى كە ھەر شىك كە لەسەر ئەو واجىب بووبىت ئەو لەسەر ئىمەش ھەر واجىبە، مەگەر بەلگەيەكى وھا ھاتىبىت كە كىردىتى بە سۈنەت، وەكو سىواك، وە ئىمامى خەطابى دىمفەرمووت ئەو سىفەتەنەي كە لى ھىترمى مەروۋەكانن (ومكو: كورت كىردنەوۋى سىمىل، وتاشىنى موۋى بەر، ونىۋك كىردىن، وموۋى بن ھەنگل دىمكىشان، وخەتەنە كىردىن)، ھەموويان واجىب بوون لەسەر ھەزرىتى ئىبراھىم. (پروانە: كىتەبى: (الجموع شرح المذهب) ئىمامى نەوۋى / ١ / ٢٤٨)

ھەرومھا ھەرموودمىيەكى تىرى ھەزرىتىيان ھىناوۋە كە باسى خۇ شۇردىن دىمكات لى كاتى بەمىەك گەپىشتىنى دوو ئەندامە خەتەنە كىراومكە (إذا التقى الختانان وجب الغسل)، كە ئەمەش بەلگەيە لەسەر ئەوۋى كە ھەردوو رەگەز ھەر خەتەنە كىراون.

ئەوچا لى باسكىردىن وتاوتوتى كىردىنى بەلگەي تەوۋى زاناياندا ھەسەوباس زۆرە. بۇيە لىرمدى ھەر ئەمەندە بەسە، ھەر كەسىكىش زىياتىرى بوپت دىموانىت بگەپىتەوۋە لى سەرچاۋە ھىقەيىيەكان.

بەلام بىرپارى شەرىع لەم بارمىەوۋە ھەرچۇنىك بىت (واجب، يان سەنە، يان مكرمة)، كومانى تىدا نىيە وبەپى بۇچوونى زۆرىك لى زانايان: كىردىنى خەتەنە بۇ ئافرىمىت بەو شىۋمىيە كە شەرىع دىمفەرمووت، وبەپى رېنمووييە پىزىشكىەكان، سوود وھازانجى ھەم بۇ ئافرىمەكە خۇى وھەم بۇ كۆمەلگەش تىدايە. (بۇ زىياتىر شارمايى پروانە: الإعجاز الطبي في القرآن/ د. السيد الجميلي/ ٢٥٤ - ٢٥٥، وبناء الأسرة المسلمة/ خالد عبد الرحمن العك/ ٤٥٩، وحقوق الإنسان في القرآن والسنة/ د. محمد الصالح/ ٢١٢ - ٢١٤) (ومرگىز)

بەشى ھەوتەم

ماقە سىياسىيەكانى ئافرىمەت

موسولمانان لە مېزووى خۆياندا، نە لەكاتى ئەوپەرى شىكۆياندا ونە لەكاتى ئەوپەرى لاوازى و بېھىزىشىياندا، مەسەلە و بابەتتىكىيان نەناسىو بە ناوى؛ (باس و كېشەى ئافرىمەت)، نە لە رووى كار كەردنەو، ونە لە رووى بەشدارى سىياسىانە ونە لە ھىچ لايەننىكى تەرشەو، بەلام لە كاتىكدا كە رۆژئاوا نەخۆشى و كېشەكانى خۆيان گواستەو بۆ ھەموو دونيا _ بە موسولمانانىشەو _ ئەو كاتە شتىك دەرگەوت بە ناوى (كېشە و بابەت و دۆسىيە ئافرىمەت)، چونكە تاو مكو ئەو كاتەش بابەتتىكى لەو جۆرە بوونى نەبوو. ئەوجا دەست كرا بە بانگەواز و داواى ئازاد كەردنى ئافرىمەت _ كە خۆى بۆ خۆى ھەر ئازاد بوو _ كرا لە زۆرىك لە كۆمەلگەى موسولمانەكاندا، وىستيان ئەو جەمكە تازە رۆژئاواييانە بۆ ئىمەش بگوازنەو _ كە ئەو جەمكەنە بەرپەرچە كەردارىك بوون بۆ سەردەماننىكى تارىك كە ئەورووپاى تىدا دەريا _ دەيانەوئىت ئىمەى لەسەر دادگايى بىكەن، و جەمكى ئازاد كەردن بەلاى ەما نىيەتى رۆژئاواو بەسەپىنن بەسەرماندا.

جا كۆدەنگىيەك ھەيە لە نىوان زانايانى ئۇسول و تەفسىر و فىقھ و ھەدىس لەسەر ئەوھى كە نىرىنە و مېيىنە ھەردوو كيان وەكو يەك موكەلەھن و بەرپەرسىيائىتى زوويان تىدەكەت، بەلكو ھەرمووشىيانە: ھەموو ئەو دەقە شەرىعيانەى كە روو لە پياوان دەكەن، لە ھەمان كاتىشدا روو لە ئافرىمەتانىش دەكەن، لە تەواوى بېيار و ئەرەك و پەند (و ئامۇزگارىيەكاندا)، بەلام بە مەرجىك كە ئەو خىتابە كۆت (تەقىيد) نەكرابىت بەو تايبەتمەنديانەى كە پەيوەنديان بە بىكەتەى پياو يان ئافرىمەتەو ھەيە، بە مەرجىكىش كە لە خىتابەكە خۆيدا

بە راشكاوى نەھاتىبىت كە ئەو خىتابە تايىبەتە بە پىاوان نەھەك ئافرىمەت، يان بە پىنچەوانەھە.

پى دەچىت (ام سلمە) پوون ترين نموونە بىت بو ئەم جوړە تىگەشتە. نەھەمەتە بەدولای كورپى رافىع دەفەر مویت: (ام سلمە) گىراپەھە كە (كەنیزەكك) قزى (بو) شانە دەگرد، لەو كاتەدا گوپى لە پىنچەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) بوو كە لەسەر مینبەرەكە دەیفەر موو: ئەى خەلكىنە. ئەمىش فەر مووى بە كەنیزەكەكەى: جارى لىم گەپى، ئەویش پىى وت: خو بانگى پىاوانى كرد، نەك ئافرىمەت. (ام سلمە) یش فەر مووى: منىش ھەر خەلكم (واتە ھۆ خەلكىنە منىش دەگرتەھە)

جا سەبارەت بە ياساى ولاتى (مصر) _ وەكو نموونەيەك بو ياساى ولاتە ئىسلامىەكان _ مافە سياسىيەكان بەو مافانە دادەنيت كە لە ياسادا ھاتوون، ودانىان پىدا نراوہ بو ئەو كەسەى كە سەر بەو ولات ونىشتمانەيە، زۆر جار ياسادانەر ھەبوون وخاونداریتى ئەم مافانە دەبەستىتەھە بە مەرجى (بوونى) رەگەزنامەھە. بەو واتايەى كە ئەم مافانە نادريت بە كەسك، مەگەر خەلكى ئەو ولاتە بىت، بۆيە بىگانە ئەم مافانەى نىيە.

نموونەى ئەو ياسايانەى كە باسى ئەم مافانەيان كردووە، وەكو دەقى مادەى يەكەمى ياساى (مباشرة الحقوق السياسية في مصر)ى ژمارە (۷۳)ى سالى (۱۹۵۷ز) كە ئەمە دەقەكەيەتى: ((ھەموو ھاوولاتىيەكى مىصرى، نيرىنە بىت يان ميبىنە، تەمەنى گەشتبىتە ھەژدە سالى زاینى، دەتوانىت مافە سياسىيەكانى خوێ بەكار بەيئىت)).

ھەرومەھا لە مادەى پىنچەمى ياساى ئەنجوومەنى گەلى ژمارە (۲۸)ى سالى (۱۹۷۲)ى ھەموار كراو بە ياساى ژمارە (۱۰۹)ى سالى (۱۹۷۶)، مادەى شەشەمى ياساى ئەنجوومەنى راپۆژكارى ژمارە (۱۲۰)ى سالى (۱۹۸۰)، مادەى (۷۵)ى ياساى فەرمان رەوايى خوێجیى (الحكم المحلي) ژمارە (۴۳)ى سالى (۱۹۷۹) دا ھاتووە

كه: ((به مەرج گىراوه بۆ خۇپالۇتن، يان دامەزراندىن لەو ئەنجوومەنانە، كه
 كەسەكه رەگەزنامەى مىصرى ھەيىت)). ھەروەك لە دەستوورى ئىستاشدا لە
 مادەى ھەفتا وپىنچ (۷۵) دا ھاتووە كه: ((بە مەرج گىراوه بۆ ئەو كەسەى كه
 ھەلدەمبىزىرەيت بۆ سەرۆكى كۆمار، كه دەيىت دايك و باوكى رەگەز نامەى
 مىصرىان ھەيىت)).^(۱)

۱. هه‌لبژاردن وپازی بوون به فهرمانرہوا. که نه‌مه له به‌رهم وکتیبه فیهیه‌کاندا پیی دهوتریت: به‌یعت کردن (البیعة).

۲. به‌شداری کردنی گشتی لهو مه‌سه‌له وبابه‌تانه‌ی که تایبتمه‌ندن به ته‌واوی گهل ومیلله‌ته‌وه. که نه‌مه‌ش نهو بنه‌مای راویژکاریه‌یه که ئیسلام زۆر (سووره له‌سمری و) هانمان دهدات له سهری.

۳. گرته دهستی پله وپۆسته سیاسیه‌کانی حکوومهت ودمزگا ودامه‌زراوه‌کانی ده‌ولمت.

۴. نامۆزگاری کردنی فهرمان ر‌ه‌وا، وفهرمان پیی کردنی به چاکه، وناگادار کردنه‌وه ونه‌هی ئی کردنی له خراپه.

وه ئایینی ئیسلام جیاوازی نه‌کردووه له نیوان پیاو ونافره‌تدا له ته‌واوی نه‌م مافانه‌دا که باسمان کردن، وه‌کو له‌م باسانه‌دا زیاتر روون ده‌بیته‌وه:

یه‌که‌م: هه‌لبژاردن وپازی بوون به فهرمانر‌ه‌وا. که له به‌رهم وکتیبه فیهیه‌کاندا پیی دهوتریت (البیعة).

خوای گه‌وره له زیاد له شوینیکدا به شیومه‌یه‌کی گشتی وپی تایبعت کردن

به پیاوان یان ژنان، باسی له به‌یعت کردووه. وه‌ک دمفه‌رموینت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ

يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾ (الفتح/ ۱۰). ((واته: به‌راستی نه‌و

که‌سانه‌ی که په‌یمانی مردنیان پیدایت - که نه‌گهر پیی باومرانی مه‌که‌که

عوسمانیان شه‌هید کردییت، نه‌وه بۆ تۆله ومرگرته‌وه هیرش بکه‌نه سهریان -

نه‌وانه به‌و په‌یمان به‌ستنه‌یان له‌گهل تۆدا، په‌یمانیان له‌گهل خودا به‌ستووه،

دهستی خودا له سه‌رووی دهستی نه‌وانه‌وه‌یه))

هه‌روه‌ها باسی به‌یعت کردنی ئا‌فرمه‌تانیشی کردووه، وه‌ک دمفه‌رموینت:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ

وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي

مَعْرُوفٍ فَبَايَعَهُنَّ وَأَسْتَغْفِرُ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾ (واته: ئه‌ی پیغه‌مبهر، ئه‌گهر ئه‌و ئافرمته‌یه‌ی که ئیهمانیان هیناوه هاتن به‌یعه‌تت بدمنی، له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که ته‌ن‌ها خودا به‌هرستن وویته وهاوه‌لی بۆ بریار نه‌ده‌ن، ده‌ست پاك بن و‌دزی نه‌که‌ن و‌خۆیان له‌ داوین پیسی و‌به‌دره‌وستی بیاریزن، و‌من‌داله‌کانیان نه‌کوژن - و‌ه‌ک پێش هاتنی ئاینی ئیسلام هه‌ندیک که‌س کچی خۆیان زین‌دبه‌چال ده‌کرد، یان هه‌ر و‌ه‌کو ئه‌وه‌ی هه‌ندیک ئافرمته که‌س سکیان پ‌دبوو سکه‌که‌یان له‌بار ده‌برد - هه‌روه‌ها پ‌هیمانت بدمنی له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ من‌دالی که‌سیکی تر به‌ درۆ به‌ من‌دالی خۆیان دانه‌نین و‌بلین: ئه‌م من‌داله له‌ من بووه، هه‌روه‌ها به‌لینت بدمنی که‌ له‌ جیبه‌جی کردنی هه‌موو فه‌رمانیکی خیرت دوانه‌که‌ون و‌به‌ جوانی ئه‌نجامی بدمن، ئه‌وه - ئه‌ی پیغه‌مبهر - تۆیش له‌سه‌ر ئه‌و شتانه به‌یعه‌تیان ئی و‌مر‌بگه‌ر و‌داوای لیخۆشبوونیان له‌ خودا بۆ بکه، بێ گومان خودا زۆر لیخۆشبوو خاوم‌ن به‌زه‌میه‌)).

که‌واته‌ هه‌رئانی پ‌یروۆز ئه‌وه‌ی سه‌لاندوه که‌ ئافرمته‌یش و‌ه‌کو پ‌یاو به‌ ته‌واومتی مافی ئه‌وه‌ی هه‌یه که‌ به‌یعه‌ت بکات به‌ فه‌رمان پ‌ه‌وا، ده‌نگیشی هه‌ر هه‌مان ده‌نگی پ‌یاوانه، به‌ بێ جیاوازی.

دووهم: به‌شداری کردنی گشتی له‌و مه‌سه‌له و‌بابه‌تانه‌ی که‌ تایبه‌تن به‌ ته‌واوای گه‌ل و‌میلله‌ته‌وه. که‌ ئه‌مه‌ش پ‌یی ده‌وتریت: بنه‌مای راویژکاری (مبدأ الشوری).

ئاینی ئیسلام زۆر هانی ئه‌وه‌ی داوه که‌ ئه‌م بنه‌مایه له‌ نیوان کاربه‌ده‌ست و‌ژێرده‌سته‌کاندا به‌پ‌ه‌ره و‌بک‌ریت، و‌هیچ جیاوازی‌شی نه‌کردوه له‌ نیوان پ‌یاو و‌ئافرمته‌دا له‌م مه‌سه‌له‌یه، له‌ زیاد له‌ جیگه‌یه‌کی هه‌رئانی پ‌یروۆزدا به‌رومر‌دگارمان ئی‌مه‌ی پ‌ینمووی کردوه بۆ ئه‌م کاره، و‌ه‌کو له‌ باسی سیفه‌ته‌ باشه‌کانی موسوڵماناندا ده‌فه‌رمویت: ﴿وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ

شُرَى يَنْهَمُ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُفْقُونَ ﴿ الشورى / ۳۸.)) (واته: ھەروھە نەوانە ئەو كەسانەن كە له ناستى ھەرمان و بېرىارەكانى خودای پەرورمردگار ياندا ملكەچن، وبە دايكى بېدارەوھە وبە رېكوبېكى نوپژمەكانيان بە ئەنجام دەگەيەنن، تەنھا بەپيى نارەزووى خويان كاروبارى ولات و ميللەت بەرپۆھە نابەن، ولە خويانەوھە بېرىارى لەسەر نادەن، بەلكو پەرس وراويز دەكەن، وراو تەدبىرى خاوەن رايان و مردمگرن، لەو مال و سامانەى كە بەشمان داوون، بەشى ھەزار و دەستكورتانى لى دەدەن، ولە كۆمەلگادا كەسانى چاكەكار وبە كەلگن)).

خوای گەورە ھەرمان دەكات بە پېغەمبەرەكەى، كە لەو سەردەمەدا كار بە دەست و ھەرمان رەواى موسوئەمانان بوو، وەك دەفەر مويت: ﴿فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ آل عمران / ۱۵۹.)) (واته: تۆ لە ھەلەكانيان ببووورە، وچاوپۆشى بكە، ولە خودا داواى لىخۆشبوونيان بۆ بكە، بۆ ھەر كاروبارىك پەرس وراويز بە ھاوئەكەنت بكە)).

پېغەمبەرىش راويزى كرد بە (ام سلمة) ى خيزانى، لە مەوقىف و بارودۆخىكى زۆر دژواردا، لە رېكەوتن نامەى خودەيبىيە، پاش ئەوھى كە پەيمان نامەى رېكەوتنەكە لەگەڵ موشرىكەكاندا نوسراپەوھە، پېغەمبەر ھەرمانى دا بە موسوئەمانان كە ھەستەن بە سەربېرىنى ھەيوان و ھەزى خوشيان كورت بكەنەوھە، چونكە ئەم سال ناچن بۆ شارى (مكە). كەچى يەك كەسيان ھەلئەسان.

جا ئىمامى عومەر ئەمەمان بۆ دەگىرپتەوھە، و دەفەر مويت: ((كَاتِيكَ كە پېغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) لە نووسىنەوھى نوسراوھە بوو، ھەر مووى بە ھاوئەكەنى: (ھەستەن ھەيوان سەر بېرن، وپاشان ھەزىستان بتاشن). جا دەفەر مويت: سوپند بە خوا يەك پياو ھەلئەسا. ھەتا پېغەمبەر سى بارەى كەردەوھە. ئەوجا كە كەس ھەلئەسا، پېغەمبەرىش چوھ ژوورەوھە بۆ لای (ام سلمة) و باسى ئەوھى بۆ كرد كە لەو خەلكە بىنى. (ام سلمة) ش پيى ھەرموو:

ئەي پىغەمبەرى خوا، ئەوتت پى خۇشە؟ بىچۆرە دىرمۇە وىەك وشە قسە لەگەل كەسدا مەگە، تاوەكو حوشترەكەي خۆت سەردىمىرەيت، وئەوجار بانگ بىكە باسەرتاشەگەت سەرت چاك بىكات. ئىتەر پىغەمبەرىش چوۋە دىرمۇە، وقسەشى لەگەل كەسدا نەكرد، ھەتا كارمەكەي ئەنجامدا: حوشترەكەي سەربىرى وىبانگى سەرتاشەگەشى كەرد، وئەویش سەرى بۆ چاك كەرد. جا كاتىك كە ھاۋەلان ئەمەيان بىنى، ھەستانەۋە ئەوانىش ھەيوانى خۆيان سەربىرى ودىستىان كەرد بە سەرجاك كەردنى يەكترى (لە ھەندىك لە رىۋايەتەكاندا دىمەرمۇيت: لە غەمبارى وى تاقەتدا خەرىك بوو يەكترى سەربىرى).^(۱)

لەم سەردەمە تازەي ئىمەشدا زانايانى ئىسلام رىگىريان نەكردوۋە لە ھەلئىزادنى ئافرىتى بۆ ئەنجوۋمەنى نوپنەرايەتى، ونوپنەرايەتى كەردنى چىن وتويزىكى فراۋانى گەل، وىەشدارى كەردن لە دانان ودارشتنى ئەو ياسايانەي كە بۆ رىكخستنى كاروبارى خەلك دادەنرىن. ئەوتتا خانەي ھەتۋادانى ولاتى (مىصر) ھەتۋاى ژمارە (۸۵۲)ى سالى (۱۹۹۷ز) دىر كەرد سەبارەت بە برىاردان لەسەر دروۋستى بە ئەندام بوۋنى ئافرىتى لە ئەنجوۋمەنى نوپنەران، يان گەل، كە پوۋختەي ھەتۋاكە ئەمەيە: ھىچ رىگىرىكى شەرىى نىيە بۆ بە ئەندام بوۋنى ئافرىتى لە ئەنجوۋمەنەكانى نوپنەران وگەلدا، ئەگەر خەلك رازى بن بەۋەي كە ئافرىتى نوپنەرايەتەيان بىكات لەو ئەنجوۋمەنەكاندا، بەمەرجىكىش كە مواسەفەتى ئەو ئەنجوۋمەنەكانە گونجاۋ بىت لەگەل ئەو سىروۋشتە تايبەتەي ئافرىتى كە خوا پىي داۋە، دىمىت ئەو ئافرىتە لەو جىگايانەدا پابەند بىت بە سىنۋورەكانى شەرىى خواۋە، بەو جۆرەي كە خۋاى گەۋرە لە شەرىعەتى ئىسلامدا دىارى كەردوۋە ۋەھىرمانى پى داۋە.

(۱) البخارى/ كتاب الشروط/ باب الشروط في الجهاد والمصالحة مع أهل الحرب وكتابة الشروط/ ۲۵۸۱، والطبراني في المعجم الكبير/ باب الميم/ من اسمه مسور/ ۱۲، وعبد الرزاق في مصنفه/ كتاب المغازي/ غزوة الحديبية/ ۹۷۲۰، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب الجزية/ باب المهانة على النظر للمسلمين/ ۱۸۵۸۷.

سییەم: گرتنە دەستی پلە و پۆستە گرنەکانی حکومەت و دەزگا و دامەزراوەکانی دەوڵەت.

گیرانە و هیەکی زۆر هاتوووە لەبارەى گرتنە دەستی دەسلاتی جێبەجێ کردن
یان پۆلیسی یان ئەوێی کە لە کتێبە فێقهیەکاندا پێی دەوترێت: (الحسبة)، لە
لایەن ئافرمەتەو، ئەویش لە سەدەى یەكەمى كۆچیدا.

جا هەر لەسەر ئەو گیرانە و انەش هەندێك لە زانایانی ئیسلام بە
درووستیان دانائە کە ئافرمەت ئەم پۆست و پایە هەستیارەى دەسلات و پێشەنگی
لە ولاتی ئیسلامیدا بگرتە دەست. ئەوێتا لە کتێبى (الموسوعة الفقهية) دا
هاتوو: ((کەسانىكى تر پێگەیان بەم کارە داو، چونکە ئەگیرنەووە کە
سەمرانی کچی شوهەىكى ئەسەدى^(١) کاتى خوێ بە بازاردا تێدەپەری،
وفەرمانى دەکرد بە چاکە و نەهێ دەکرد لە خراپە، بەو قامچییەى کە بە
دەستیهووە بوو.))^(٢)

ئەم هەوالەى سەمرانیش یەحیای کورێ ئەبو سولەیم گیراویەتیەو، کە
دەفەر مویت: ((سەمرانی کچی نوهەیکم بینى، کە بە خزمەتى پێغەمبەر
گەشتبوو (واتە: لە ریزی هاوێلان دەژمێرا)، جل و بەرگیكى ئەستووری پۆشی
بوو، پەچەیهکی ئەستووریشی کردبوو، قامچیەکیشى پێی بوو کە خەلکانى پێی
تەربیت ئەدا، وفەرمانى دەکرد بە چاکە و نەهێ دەکرد لە خراپە.))^(٣)

هەر و هەا لەسەر وتەى هەندێك لە زانایانی متمانەداریش، درووستە کە
ئافرمەت کارى دادومری بگرتە دەست، ئەوێتا نیمامى ئەبو حەنیفە و

(١) راستیهكەى ئەوێهە کە (سەمرانی کچی نوهەیکە).

(٢) الموسوعة الفقهية الكويتية / ١٧ / ٢٤١ / حرف الحاء / حسبة.

(٣) الطبراني في المعجم الكبير / مسند النساء / باب السين / سمراء بنت نهيك / ٧٨٥، وذكرد ابن
عبد البر في الاستيعاب / ٤ / ٨٦٢، والهيثمي / في مجمع الزوائد / ٩ / ٢٦٤، وعزاد إلى الطبراني، ثم
قال: رجاله ثقات.

هاوڵەکانیشی پێیان وایه: ئافەرت درووسته کاری دادومری بگرێته دەست له هه‌موو نه‌و کارانه‌ی که ده‌گریت تیا‌ندا ببیت به‌ شایه‌ت، ئیتر به‌ ته‌نها، یان له‌گه‌ڵ پیاواندا. چونکه‌ شایه‌تی دانیش هه‌ر مانای ویلایه‌ت و سه‌ره‌پرستیاری تێدا‌یه. شیخی ئیبنو حه‌جهر نه‌مه‌ی باس کردوو، وه‌ك ده‌فه‌رمووت: ((رێگه‌ نه‌دان به‌وه‌ی که ئافەرت کاربه‌ده‌ستی و دادومری بگرێته دەست، نه‌وه‌ وته‌ی زۆرینه‌ی زانایانه‌، به‌لام (طیری) رێگه‌ی پێداوه‌، که نه‌مه‌ش یه‌کیکه‌ له‌و ریا‌یه‌تانه‌ی که له‌ ئیمامی مالیکه‌وه‌ گیراویانه‌ته‌وه‌، به‌لای ئیمامی نه‌بو حه‌نیفه‌شه‌وه‌: ئافەرت فه‌رمان ر‌موا‌یی (و دادومری) ده‌گریت ده‌ست له‌و کارانه‌ی که درووسته‌ ببیت به‌ شایه‌ت تیا‌ندا))^(١)

ئه‌وجا ئه‌وه‌ی که باس‌مان کرد ئه‌وه‌مان بۆ روون ده‌کاته‌وه‌ که چۆن ئافەرت هه‌م له‌ واقعی عه‌مه‌لی موسو‌لماناندا وه‌م له‌ کتیب و به‌ره‌مه‌ فیقه‌یه‌کانیشدا هاتوو که بۆست و ده‌سه‌لاته‌ گرنگه‌ حکوومه‌یه‌کانی^(٢) گرتۆته‌ ده‌ست، له‌م

(١) فتح الباری لابن حجر العسقلانی/ ٨ / ١٢٨، قوله باب کتاب النبی صلی الله علیه وسلم الی کسری و قیصر.

(٢) له‌بهر ئه‌وه‌ی که له‌م نوسراوه‌ی مامۆستای دانه‌ردا گومانیک درووست ده‌بیت له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که گوا‌یه ئافەرت بۆی هه‌یه هه‌موو کاریکی حکومی و ده‌سه‌لات بگرێته دەست، له‌ ناویاندا: سه‌رۆکی کۆماری یان باشایه‌تی، که ئه‌م کارمیان زانایان یه‌کده‌نگن له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که درووست نییه‌. چونکه‌ وکو ئیمامی بوخاری و زۆریکی تریش له‌ زانایان بۆمان ده‌گێر نه‌وه‌: کاتیک که هه‌والیاندا به‌ حه‌زرتی پیغه‌مبه‌ر که فارسه‌کان له‌ باش کیسری که‌که‌یه‌ان کردوو به‌ باشای خۆیان، نه‌ویش فه‌رموو: (لن یفلح قوم ولوا امرهم امرآة) واته‌: ئه‌و گه‌ل وه‌ژره‌ به‌خته‌ومر و سه‌رکه‌وتوو نابن که کاروباریان بده‌نه‌ ده‌ست ئافەرت. به‌لام کارمکانی تری هه‌ر له‌ وزاره‌ته‌کانه‌وه‌ تاو‌موکو پارێزگاری و قانیمقانی و به‌رپۆمبه‌ری ناحیه‌ و دادومری و به‌رپر‌سیاریتی هه‌ر جو‌ره‌ به‌رپۆمبه‌رایه‌تی‌ه‌ک، هه‌موو ئه‌مانه‌ دمه‌رفه‌تیکیان تێدا‌یه له‌ شه‌رعه‌دا بۆ ئه‌وه‌ی که ئافەرت پۆلیان تێدا‌ ببینیت. به‌لام سه‌رگر‌دايه‌تی ولات جیاوازی هه‌یه، هه‌م له‌ رووی سیاسیه‌وه‌ وه‌م له‌ رووی دینی‌شه‌ود. بۆ زانیاری زیاتر ده‌توانریت ته‌ماشای ئه‌م سه‌رچا‌وانه‌ بک‌ریت: (المرآة بین طغیان النظام الغربی ولطائف التشريع الربانی/ د. محمد سعید رمضان البوطی/ ٦٩ - ٨١، والمرآة بین الفقه والقانون/ الدکتور مصطفى السباعی/ ٣٩ - ٤١، وشخصية المرأة المسلمة فی ضوء

سەردەمەي ئىمەشدا دەبىنىن كە ئافرىتى بەشدارى پىياو دەگات _ له زۆرىنەي
ولتە ئىسلامى وعەرمىيەكاندا _ له هەموو كارە دەولەتەكان، وله ژيانى
سىاسى وزانستىشدا، ئەوتا چەندەها سالە دەبىنىن كە ئافرىتى: سەفەرە ووزىرە
ومامۇستاي زانكۆيە و دادومرە. لەگەل پىياوانىشدا يەكسانن لەرووى پاداشت و
مووچەي پىشەكەيان، له هەموو ئەو كارانەدا.

**چوارەم: ئامۇزگارى كردنى فەرمان رەوا، وفەرمان پى
كردنى بە چاكە، ونەهي ئى كردنى له خراپە.**

ئامۇزگارى كردنى ئافرىتان بۆ كاربەدەستانى ولات، وقسەي راست كردن له
بەرامبەريان، هەر زوو له سەددى يەكەمى كۆچىيەو، لەو سەردەمە پىرخىرەدا
دەستى پى كرد.

ئەوتە له سەردەمى خەلىفایەتى عومەردا، وەكو قەتادە بۆمان دەگىرپتەو
دەفەرەمۆيت: ((نیمامى (عمر) له مزگەوت دەرچوو، كەسكى لەگەلدا بوو بە
ناوى (الجارود العبدى)، ئەوجا گەشتن بە ئافرىتىك لەسەر رینگەكەيان، و
نیمامى عومەر سەلامى ئى كرد، ونەویش وەلامى سەلامەكەى دایەو، و(بە
سەرسوورمانەو) وتى: هئى عومەر كاتى من تۆم بىنى پىيان دەوتى (عمیر)
(واتە: عومەرە بچكووگەكە، چونكە منداڵ بوو)، له بازارى (عكاظ) گالۆكىكت
پى بوو، (شوانى مەر بوویت) مەرپ ئەلەوهراند (له گىرپانەومىەكدا هاتوو كە:
گالۆكىكت پى بوو، منداڵت پى ئەترساند)، ئەوجا پاش ماومىەك پىيان
دەوتیت: (عمر)، پاش ماومىەكى تر ناوت ئى نرا: پىشەواى ئىمانداران. جا له
خوا بترسە سەبارەت بەو خەلكەى كە له ژىر دەستت دان، ئەووش بزانە كە

= الكتاب والسنة/ خالد عبد الرحمن العك/ ۲۶۶ - ۲۷۱، وشبهات واجابات حول مكانة المرأة
في الإسلام/ الدكتور محمد عمارة/ ۲ / ۸۰ - ۸۶. والمرأة بين الشريعة وقاسم أمين/ زكي علي
السيد أبو غضة/ ۲۴۶ - ۲۵۵، والمرأة بين الإسلام والقوانين العالمية/ المستشار سالم البهنساوي/
۱۱۲ - ۱۲۶) (ومرگىر)

جا ئەمانە چەند نمونەيەكى گەم بوون، مېژووی ئىسلامىش پەرە لە زۆرىك لە وینەى وەكو ئەمانە ^(۱)، ئىستاش دەبینین کە ئافرىتەش وەكو پیاو ئەم مافەى بۆ دەستەبەر کراوە لە چەندین کەنالى رېگەپىندراووە (کارى خۇيان دەمکەن)، وەكو: رۆژنامەوانى، يان ئەندامىتى ئەنجوومەنى گەل، يان چەندین کەنالى تریش ئامۇژگارى حکوومەت دەمکەن، وەرەر هەلەپەكى کردبیت ئاگادارى دەمکەنەو، هەر کارىكى درووستىشى کردبیت، ئىقراى دەمکەن (و دەستخۆشى ئى دەمکەن).

ئیمەش بە پشتیوانى خوا بەلکو توانیبیتمان لەو چوار تەوەرە وباسەدا توانیبیتمان بە شىومەيەكى کورت وبەسوود مافە سیاسىەکانى ئافرىتە وپەكسانیمان لەگەل پیاویدا بەچاکى روون کردبیتەو.

(۱) بێم وایە کە مامۆستای دانەر لە هینانەوئى نمونەى دووهدا موفەقق نەبوو، نەویش لەبەر چەند ھۆیەك:

• لەلایەك عەبدولای كۆرى زوبەیر كۆرى ئەسمانى كچى ئىمامى نەبوەكر بوو (خوا لە ھەموویان پازى بێت).

• لەلایەكى تریشەو لەو كاتەدا كە شەھید كرا گەورەى موسولمانان بوو، كە خەلكى عىراق و حىجاز وپەمەن وخۆراسان گوپراپەلێان دەكرد، وە پاش شەھید کردنىش ھەلێان واسیبوو بە دارىكدا بۆ ماوئى سى رۆژ، ئەوجا لە پاش سى رۆژمە ئەم گفتوگۆیە لە نێوان دایكى و حەججدا رووى داو.

• دایكىشى لەو كاتەدا چاومكانى لەدەست داوو، وە پیر بووبوو، تەمەنى گەشتبوو ھەشتا سال، وە داواشی كرد لە حەجج كە ئاپا كاتى داگرتنى لاشەى كۆرە كوژراوكمەى نەھاتوو؟! وە حەججیش بە ناشىرىنى وەلامى داپەو، وتى: ئەو موناھىقە. ئەویش فەرمووى: سویند بە خوا موناھىق نىیە، بەلکو كەسىكى رۆژووگرى شەونۆزكەر بوو. ئەویش بێى وت: بېرۆ ھەى پىرى خەلەفاو. ئەوجا ئەسما فەرمووى: سویند بە خوا خەلەفاو نىم، بەلکو گویم لە حەزرت بوو كە فەرمووى: إن فی الثقیف...ھتد.

بۆیە زۆر شتىكى سرووستیە كە دایك لەو جۆرە بارو دۆخەدا ھەلچوون رووى تى بكات، وھەلۆیستى ئاوەھا بنوینیت پەرامبەر بەو كەسەى كە پەرپرسیارە لە كوشتن وسووكایەتى كردن بە كۆرەمكى. بۆیە ئەگەر نمونەيەكى تری بەئینایەتەو بەشتر بوو. (و مرگێر)

بەشى ھەشتەم

لەيدانى ئافرىتە لە ئىسلامدا

باسى لەيدانى ئافرىتە لە قورئاندا لە يەك جىگەدا ھاتوو، كە دەفەر مۆيت:

﴿وَالَّذِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُمْ فَعِظُوهُمْ رِبًّا وَمَنْعًا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّهُ كَانَ شَافِعًا عَظِيمًا﴾

النساء / ۳۴. ((واتە: ئەو ژنانەى كە دەبين لە رېگە لادەمدن وسەرپىچى دەكەن وياخى دەبن، ئەو نامۆزگارىيان بکەن، ئەگەر سوودى نەبوو ئەوا لە جىگەى نووستندا لەگەلئان مەبن . واتە لەگەلئان مەخەون ومەياندوينن وئارموزەكانيان بۆ جىبەجى مەكەن . ئەگەر ئەومىش سوودى نەبوو ئەوا لئيان دەن . بەلام لەيدانىكى بى زيان .)).

وشەى (نشوز) برىتية لە سەرپىچى كەردنى كۆمەلايەتى وروشتى، بەوھى كە ئافرىتە ئەركەكانى جىبەجى ناكات، كە ئەو ئەركانە دەبن بە ماف بۆ مێردەكەى، ھەروەكو چۆن ئەركەكانى مێردىش دەبن بە ماف بۆ ژنەكەى.

جا لەو سەرپىچى كەردنە كۆمەلايەتى وروشتىدا خواى گەورە رېنمووى پياوان دەكات كە بە نامۆزگارى ھەول دەن ژنەكانيان بەیننەو سەر رېگە وراستيان بکەنەو، بەوھى كە ھەسەى خۆش ونەرميان لەگەلدا بکەن، وخوايان بەیننەو ياد وبە بىريان بکەنەو، وباسى ئەو مافانەيان بۆ بکەن كە خوا داواى لى كەردوون.

باشان خواى گەورە رېگەى بە پياو داوہ كە بۆ ماومىيەك لە جىگەى خەوتندا لى جىبابىتەو، وەك فشار خستەسەرىك بۆ ئەوھى كە ئەركەكانى خۆى جىبەجى بكات.

ھەروەھا خواى گەورە رېگەى داوہ بە پياو كە لەيدانى ژنەكەى بكات، وەك بەدەرخستنى توورمى وناپازى بوون، بەلام لەيدانىكى ومھا كە شوپنەوارى

لەسەر لاشەى ژنەكە بەجى نەمىنىت، ئەمەش تەنھا وەكو ئەوۋى كە پىيى بلىت: من تورەم لىت.

ئەم لىدانەش شتىك نىيە كە پىويست بىت لەسەر پىاو كە بىكات، بەئكو تەنھا لىدانىكى سووكە، ئەوۋىش لەو حالەتەدا. ھەر بۇيە تەواۋى زانايان ھەرمانيان داۋە كە دەبىت ئەو پىاوۋە تاۋەكو لە توانايدا ھەيە خۇى لە بەكار ھىنانى لىدان بەدوور بگىرت، وبە ھەر جۇرىكى تر كە بۇى دىكرىت توورەمىي خۇى بەسەردا دىرپىت.

ھەرۋەك چۇن پىاۋىش ئەگەر ھەلەى كىرد لە جىيەجى كىردنى مافەكانى ژنەكەيدا، ئەوا لىدان دىكرىت وتەمى دىكرىت. بۇ نەوونە: ئەگەر پىاۋىك بە پەنجە ھەستىت بە لىبردنى پەردەى كچىنى ژنەكەى، ئەوا زانايان (ى مەزھەبى مالىكى) ھەرموۋىانە: ((لىبردنى پەردەى كچىنى بە پەنجە تاوانە، ومىردەكەشى لەسەر تەمى دىكرىت))^(۱)

ھەرۋەھا كاتىك كە لە سەردەمى پىغەمبەردا (صلى الله عليه وسلم) زۇرىك لە پىاۋان دابوۋىيان لە ژنەكانيان، وئەوانىش ھانايان بىردە لاي پىغەمبەر، ئەوۋىش زۇر توورە بوو لە ھاۋەلەكانى وپىي ھەرموۋن: ئافرىتانىكى زۇر ھاتوون، سەردانى خىزانەكانىيان كىردوۋە، ۋەھانايان ھىناۋە لە دەستى لىدانى مىردەكانىيان، ئەو پىاۋانە لە باشەكانى ئىۋە نىن.^(۲) واتە: لىدانى ژن كارى پىاۋى باش نىيە!

(۱) الفقه على المذاهب الأربعة/ عبد الرحمن الجزيري، مبحث الجناية على الأطراف/ ۵ / ۳۴۲.
(۲) أبو داود في السنن/ كتاب النكاح/ باب في ضرب النساء/ ۲۱۶، والدارمي/ كتاب النكاح/ باب في النهي عن ضرب النساء/ ابن حبان/ كتاب النكاح/ باب معاشرة الزوجين/ ۴۸۹، والحاكم في المستدرک/ كتاب النكاح/ ۲۷۶۵، والشافعي في مسنده/ ومن كتاب الخلع والنشوز/ ۱۳۶۳، والطبراني في المعجم الكبير/ باب الألف/ إياس بن عبد الله بن أبي ذباب/ ۷۸۴، وعبد الرزاق في مصنفه/ كتاب العقول/ باب ضرب النساء والخدم/ ۱۷۹۴۵، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب القسم والنشوز/ باب ما جاء في ضربها/ ۱۴۵۵۲، والنسائي في السنن الكبرى/ كتاب عشرة النساء/ ضرب الرجل زوجته/ ۹۱۶۷. ئەم ھەرموۋدەمى خۇى بەشىكە لە -

کەواتە ئەو سونەتە ی پێغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) کە ئیمە هانی موسولمانانی بۆ ددەمین، ئەومێه کە لە ژنەکانیان نەدەن، چونکە هەرگیز پێغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) لە ژنەکانی خۆی نەداو، بەلکو کە پێگەش دراو بە لێدان، وەها پێگە دراو کە بە سیواک لێیان بدریت (واتە بە هیواشی بیت، ولەجێگە ی هەستیاریش نەدریت)، ئەویش تەنها بۆ ئەوێ کە تووڕەیی خۆی بۆ دەربخات، وتیشی بگەیهنیت کە ئەم رازی نابیت بەوێ کە ئەو هەر سووڕبیت لەسەر بێ گۆیی کردن.

هەندیک ژینگە وکۆمەلگاش هەیه کە ژنان پێویستیان بە لێدان هەیه، خۆشیان بە نیشانە ی پیاوای مێردەکانیان دەرزانن، کە ئەم ژینگە وکۆمەلگەش پۆژناو شارمزیان نییه وەها ئاگاشی لێیان نییه، بەلام قورنانی پیروژ بۆ هەموو مەرووفەکان هاتوو، وپۆ هەموو کات وشوێنیکیش، وپۆ هەموو کەسیکیش هەتاوێکو دنیا دوایی دیت، هەر بۆیه بریار وتایبەتەندیەکانی قورنان هەموو ژینگە وکۆمەلگە جیاوازمکان دەریتەوه، کە ئەگەر رەحای بارودۆخ وتایبەتەندی ئەو کۆمەلگایانە نەگات، ئەوا دمیّت بە هۆی تیکچوونی ئارامی ناو خێزان، وپرووبەرووی مەترسی هەلومشانیوه ودارمانی هەیه. کەواتە ئەو پێگەدان بە لێدانە پێگەیهکە بۆ راست کردنەوه وچاک کردن.

وہ ئیمەش نیستا لەسەر ئەوه نین کە مەسەلەیهکی نەزمی باس بکەین، ئەومەندی کە لە بەردەم کێشەو مەسەلەیهکی واقعی و بەرجەستەداین. جا ئەگەر سەرچاومکانی شەریعەتی ئیسلامی موسولمانانی هەلبنایە لەسەر

- فەرموودەیهکی درێژتر کە دەرگێرنەوه پێغەمبەر فەرموویەتی: لە ژنەکانتان (کەنیزمەکانی خوا) مەدەن. ئەوجا ئیمامی عومەر (خوای ئی رازی بیت) هاتەلای پێغەمبەر و فەرمووی: ژنەکان تەواو بێ ترس بوون لە مێردەکانیان وپە گۆیان ناکەن. نیت پێغەمبەریش پێگە ی پێدان کە لێیان بدەن. پاشان ئەوانیش دەستیان کرد بە لێدان، ئەوجا پێغەمبەر فەرمووی (لە هەندیک لە رێوایەتەکاندا): ئەم شەو حەفتا ژن هاتوون بۆ لای خێزانەکانم و شکاتی مێردەکانیان کردوو، کە لێیان ددەن. (ومرگێ)

لېدان و ستم كردن له ئافرىقتان، ئەوا دىبوو ئەو ديارىدىمە له واقع وژيانى رۆزانەياندا دىربىكەوتايە. ئەگەر هانىشى بداناىە لەسەر بەزمى و خوشەويستى، ئەوا ئەويشيان ھەر پىئوھ دىردىمكەوت. خەواى گەورە دىمفەرموئىت: ﴿وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتُهُ، بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرِجُ إِلَّا نَجَسًا﴾ (الأعراف/۵۸). ((واتە: بە ھەرمانى خودا ولاتى بە پىت و سەرزەمىنى چاك رۆھك و شىناىى و مېومەھاتى لى دىروئىت، بەلام سەرزەمى خراب و خويىدار ھىچى تىدا شىن نابىت، مەگەر شتىكى كەم و بى كەلك)).

ئەوجا و مرن باومكو ھەرموودىمەكى عىسا (سەلامى خەواى لى بىت) بىئىنەوھ ياد، كاتىك كە ھەرمووى: ((پىاوان لە بەرووبوومەكانىانەوھ دىيان ناسىتەوھ، نایا لە دىك ترى دەچنىتەوھ؟! يان لە توورك ھەنجىر؟!))، جا ئەگەر ھەلوئىستەمەك بىكەين لە بەردەم (لېدانى ئافرىت بە سىواك، بۆ دىرخستنى ناپەزايى و توورپى)، ئەوجا تەماشايەكى كۆمەلگەى موسولمانان بىكەين، كە تاومكو چەند شكات و گلەيى بوونى تووندوتىزى لە دى ئافرىقتان ھەيە؟ يان چەندە نازارىان دىدەيت و چەندە لېدان دىكرىن؟ ئەوا دىبىنەن كە چەند ھالەتتىكى ژمىرراوى كەمى دىارى كراو، كە لە ئەنجامى پابەند نەبوون بە پىنمووى و زانىارىيەكانى ئەم ئاينەوھ پەيدا بوون. چونكە زۆرىنەى پىاوان لە كۆمەلگەى ئىسلامىدا توندوتىزى و لېدان و نازاردان لە دى ئزان بەكار نەھىن، بەلكو لەو كۆمەلگەيدا پىاوان پارىزگارى لە ئزان دىكەن و چاودىريان دىكەن.

لە بەرامبەرىشدا، ئەگەر بمانەوئىت واقع وژيانى رۆژناو بىخوئىنەوھ، كە چۆن بە لېدانىكى خراب و ستەمكارانە بە شىومەكى بلاو لېدانى ئزان دىكرىت، ئەوا دىبىنەن كە ھەر سەرزەمىيەكانى سەرخاومەكانى خويان شاىەتى ئەمانەمان بۆ دىدەن:

- (۷۹٪) پىاوان لە ئزانەكانىان دىدەن بە لېدانىكى وھا كە سەردەمكىشەت بۆ بەلا و نوقسانىيەكى بەردەوام.

- (۱۷٪)ى ئەمۇ ئافرىمەت لىندراوانە بارودۇخىيان ۋا دەخوازىت كە بېرىنە ژىر چاۋدىرى وردمۇ (العناية المركزة).. ئەمۇ كە ئەم زانىيارىيە نووسىيە برىتتە لە دىكتۇر (جون بېرىيە) كە مامۇستاي پارىدمەدرى مادە ودرسى زانستى دىروونىيە لە زانكۆى (كارولينا) (لە ۋلاتە يەكگرتوودىكانى ئەمەرىكا).
- بەببى راپۇرتى دىزگاي مەركەزى ئەمەرىكى بۇ پىشكىن ۋلىكۆلىنەمۇ، ناسراۋ بە: (FPT)، ھەمۇ (۱۸) چىركەيەك لە ئەمەرىكا دا پىاۋىك لىدانى ژنەكى دىكات.
- رۇزنامەيەكى ئەمەرىكى نووسىيىتى: لە ھەمۇ دە ئافرىمەتتىكى ئەمەرىكى يەككىيان مىردەمكى لىنى دىكات، پاشان رۇزنامەى (Family Relation) (ۋاتە: پەيۋەندى خىزانى) لەسەر ئەم ھەۋالە قىمەيەكى ھەيە كە دەلىت: لە ھەمۇ دوو ئافرىمەتتىكى يەككىيان لىدان دىكرىت لە لايەن مىردەمكىمۇ، ۋرووبىروۋى سىتەم ودىستىرژى دىبىتەمۇ.^(۱)
- لە ھەمۇ سالاۋە دوو مىيۇن ئافرىمەت ۋرووبىروۋى لىدان دىبەنەمۇ... مەنەمدارى نەيىنىيەكانى ۋلات بۇ مەفەكانى ئافرىمەت (مىشيل ئىنرىيە) وتوۋىمەتى: ھەندىك چار ئازەلەكان مامەلەى باشتىيان لەگەلدا دىكرىت، ۋەك لە ئافرىمەت. خۇ ئەگەر پىاۋىك لەسەر شەقامىك بىدات لە سەگىك، ئەمۇ كەسنىك شىكاتى لى دىكات لاي كۆمەلەى بىنەرمى جوۋولانەمۇ لەگەل ئازمەن، بەلام ئەگەر لەسەر شەقامىك لە ژنەكى خۇى بىدات، ئەمۇ يەك كەس جوۋولە ناكات. (ۋاتە كەس خۇى لە مەسەلەكە ناكەيەنىت).

(۱) ئەمۇ زىياترى دىمۇت، با بىگەرتەمۇ لاي راپۇرتى لىزنىيەكى كۆنگرىسى ئەمەرىكى بۇ لىكۆلىنەمۇ لەسەر تاۋانەكانى گەنج ۋمىرد مەنەلەكان لە ئەمەرىكا، لە ژىر ناۋنىشانى: (رەمۇشتى داھەرۋاۋى كۆمەلەكى ئەمەرىكى). ئەم زانىيارىمەش لە كىتەبى: (المجتمع العاري بالوثائق والأرقام/ ص ۱۱)مۇ ۋەرمەگىراۋە.

- (۹۲٪) ى كارى لىدان لە شارمگاندا رۈۈ دىمات، (۶۰٪) ى ئەۋ شىكاتانى كە بەشەۋدا دىمگاتە پۇلىسى فرىكەۋتىنى پارىس، برىتىن لە: ھاناھىتەنى ئافرىمىتان لە دىمىت خراپى مامەلە ى مىردىمگانىان.
- لە بەرىتانىا راپۇرتىك ھاتۋوۋ لەسەر ئەۋەى كە (۷۷٪) ى مىردىمگان ھەر بەبى ھۆ لىدانى ژنەگانىان دىمگەن.
- ھەروا لە بەرىتانىا زىاد لە (۵۰٪) ى ئافرىمىتە كۆزراۋىمگان برىتى بوۋن لە قوربانى دىمىتى مىرد يان دۆستەگانىان. توندوتىزى خىزانى زىادى كىروۋو بە رېژەى (۴۶٪) لە سالىكدا ھەتاۋىمكو كۆتايى مانگى نازارى سالى (۱۹۹۲). ھەرومىھا دىمگەۋتوۋ كە (۲۵٪) ى ئافرىمىتان رۈۈ بەرۋوى لىدان دىمىنەۋە لە لايەن مىردىمگانىان يان دۆستەگانىانەۋە. پۇلىسى بەرىتانى سالانە (۱۰۰،۰۰۰) سەد ھەزار پەيۋىمىندى تەلەۋۋونى پى دىمگات، كە ناگادار دىمگىتەۋە لەسەر دىمىتدېزى كىرنە سەر ژنان (زۈجات ۋ شىرىكات). ھەر ئەۋ راپۇرتە ئەۋەشى تىدايە كە ژنىك باسى ئەۋەى كىروۋو كە لەسەرمىتاي شوۋ كىرد نىيەۋە، مىردىمگەى سى سال ۋنىو لى داۋە، ۋتىشى: ئەگەر دۋاى لىدانەكە قىسەم بىكرىايە، دۋوبارە لى دىمىمەۋە، بۇيە ھەروا بى دىمگ بوۋم، خۇ ئەۋ تەنھا بە يەك جۆر لىدان ۋاز ناھىتىت، بەلگو ھەموۋ جۆرمگانى بەكار دىمىتىت، ۋمكو: بەدەموچاۋدا كىشان، مىشەكۆلە، شەق، لەقە ۋخىستەنە ژىر پى، كىشانى سەر بە دىۋاردا. ھەندىك جارى پىۋاۋنىك ھەبوۋن كە جگەرمىان بە لاشەى ژنەگانىان كۆزاندۋتەۋە، يان بە زىجىر ۋكۆت لە مالىدا كۆتايان كىروۋون، پاشان دىمگايان لەسەر داخىستۋون، ۋچەند كاتىرمىرىكى زۆر بەم جۆرە بەجىيان ھىشتۋون.
- بەپراستى لىدان ئابەم جۆرە، گومانى تىدا نىيە كە بەلەيەكە ۋپىۋىستە ھەموۋ مەۋقەمگان لە دىزى راپۋىستىن، زانايانى مۇسۇلمانانىش دىزى ئەم جۆرە لىدانەن، پىغەمبەرىش (سلى اللە علەى ۋسلىم) ئەۋەمان بۇ رۈۋون دىمگاتەۋە كە پەيۋىمىندى نىۋان پىۋا ۋئافرىمىت لەسەر خۇشەۋىستى ۋسۆز راپۋىستەۋە، كە

ئەمەش لەگەن لىدان وئازارداندا ناگونجىت، ھەر بۇيە پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) زۆر بە تووندى ئەم دىارىدىمىيە بە خراپ دادمىت وپمىدى دىمكەتەم، وەك دىمفەرمىت: باشە ئەمە جۆن يەككەك لە ئىوۋە (شەرم ناكات) وەك جۆن لىدانى كۆيلەيەك دىمكەت، ھەروا لىدانى ژنەكەشى دىمكەت، لە سەرمەتاي رۆژمە وپاشان لە كۆتايى ئەم رۆژمە دىمچىت لەگەلىدا جىووت دىمىت؟! ^(۱) كە ئەمەش بەرپەرج دانەومىيەكە بۇ ئەم كەسانەي كە بە بى بنەما دەلتىن: ئىسلام ئافرىمىت بەكەم دانامە كە رىگەي داۋە بە پىاۋ لىي بدات.

(۱) ئەم فەرمۇدىمىيە لە ھەمىيەك لەم سەرجاۋانەدا ھاتۇۋە، بەلام بە چەند دىمچىكى جىاۋاز: البخارى/ كىتاب النىكاح/ باب ما يكره من ضرب النساء/ ۴۹۰۸. وابن حبان/ كىتاب النىكاح/ باب معاشر الزوجين/ ۴۱۹۰. وعبد الرزاق في مصنفه/ كىتاب العقول/ باب ضرب النساء والخدم/ ۱۷۹۴۲. والبيهقي في السنن الكبرى/ كىتاب القسم والنشوز/ باب الاختيار في ترك الضرب/ ۱۴۵۵۷. والسنن الكبرى/ كىتاب عشرة النساء/ ضرب الرجل زوجته/ ۹۱۶۶.

دەروازەى سىيەم

ئافرهٲى موسوئلمان

له واقىعى مېژووېىدا

دەسپىكىك وپىنچ بەش له خو دەگرىٲ:

بەشى يەكەم : ئافرمٲگەلىكى حوكمران (حاكٲ).

بەشى دووهم : ئافرمٲگەلىكى دادوهر (قاضى).

بەشى سىيەم : ئافرمٲگەلىكى جەنگاوهر.

بەشى چوارهم : ئافرمٲگەلىكى موٲتى وزانا.

بەشى پىنجهٲ: ئافرمٲگەلىك كه دەسەلاتى جىبەجى كردنىان

(السلطة التنفيذية) گرتوٲه دەست.

دەسپىك

گومان لەوودا نىيە كە مېژوو ئاوينەى شارستانى گەلانە، چونكە ئەگەر جىبەجى كردنىكى كردارى وراستەقىنە نەبوايە، ئەوا نەدمزانرا كە بىروپراو بۆچوونى نەتەوەگان چۆن بوو، لەبەر ئەو كە بىرو بپرا جىگەگەى لە ناو مېشك ودى كەسەگاندايە، ئەوجا هەم كەسەگان وەهەم كات وشوین وبارودۆخەگانیش بریتىن لە ڕەگەزمەگانى ئەو ژینگەيەى كە ئەو بىرو بپرايانەيان تىدا پەيرەو دەكرىت. بەلكو زىادەرمەوى ناكەين ئەگەر بلىين: جىبەجى كردن وپەيرەوكردن تەنھا ڕاھەى راستەقىنەى ئەو بىردۆزانەيە كە لە ووشە و دەستەواژەگانىوە زىاد لە مانايەك وەردەگىرىت.

جا هەر لەسەر ئەم مانايەش زانايانى ئوصولى فيقھى ئىسلامى لە هەندىك ڕووداودا، كەردەوى پىغەمبەريان(صلی اللہ علیہ وسلم) پىش خستەو بەسەر وتەگانیدا. بەلكو لە هەندىك كاتدا كەردەوى ھاوەلانى پىغەمبەريان(صلی اللہ علیہ وسلم) كەردوو بە ڕوونكەرمەوى دەقىكى شەرى.

ئىمەش دواى ئەو كە پلەو پايە وپىگەى ئافرىمتان خستەروو لە ھورنانى پىرۆز وھەرموودەگانى پىغەمبەردا(صلی اللہ علیہ وسلم)، باسى كتىب وپەرمەمە فيقھيەگانمان كرد، كە چۆن باس لە ئافرىمىت دەكەن لە زۆرىك لەو مەسەلانەى كە ڕۆژناوا بە خراپى باسى كەردوون، ھەولى داو _ بە مەبەست يان بى مەبەست _ كە ئەو مەسەلانە وەك خالى لاوازی ئەم ڕۆشنەبىرە ئىسلامىە بەكار بەيئىت. ئەوجا دىينە سەر خستەنەرووى بارودۆخ وھال وگوزەرانى ئافرىمىت لەو واقع و مېژووى كە تىيدا زىاو، كە دەبن بە پالېشتىك بۆ ئەو قسانەى كە لە باسەگانى پىشوودا كەردمان لە بارەى بەپىزى وپارىزراوى ئافرىمىتەو، كە ھىچ جىاوازيەكى لەگەل بىاودا نىيە، لەو ڕوودەو كە جۆرى مەروۇف لە ھەردووگان پىكدىت.

واقیعی میژوویی ئەو هەوالەمان دەداتێ کە: ئافرمەتانیکێ زۆر هەبوون کە کاریکەریان هەبوووە لەسەر ڕەوتی میللەتی ئیسلامی، لە هەموو بوارەکاندا بەشداریان کردوووە لە بەرزکردنەوی ڕیز و حورمەتی ئەم میللەتەدا.

لە راستیدا ڕۆڵی ئافرمەتی موسوڵمان هەر زۆر لە زومووە دەستی پێ کردبوو، چونکە هەر ئافرمەت بوو کە یەکەم کەس بوو نێمانی بە پیڤەمبەر (صلی الله علیه وسلم) هینا، هەر ئافرمەت بوو کە بوو یەکەم شەهید لە ڕێگەی خوادا، هەر ئافرمەت بوو کە یەکەم کەس بوو کە بۆ خوا هیچرەتی کردبێت لە گەڵ میژمەکاندا، پاش (لوط) (سەلامی خۆی ئی بێت)، دایکە عائیشەیش خۆشەویست ترین کەس بوو بەلای پیڤەمبەرمووە (صلی الله علیه وسلم).

بەئێ، دایکە خەدیجە یەکەم کەس بوو کە بڕوای بە پیڤەمبەر (صلی الله علیه وسلم) هیناوە، و تەصدیقی کردوو، سەرەڕای ئەوەش پەناگا و پائەشتیکی باشیش بوو بۆی، بەلکو زۆر یارمەتی پیڤەمبەری (صلی الله علیه وسلم) داوە بە مال و مولکی خۆی، خۆی گەورە لەئەو مندالی بەخشی بە پیڤەمبەر (صلی الله علیه وسلم)، پیڤەمبەریش (صلی الله علیه وسلم) ئەو سائەتی مردنی ئەوی ناونا بە: سالی دلتەنگی.

خانمی گەورە و بەڕیز (سومەییە کچی خەیاڵ) کە هاوسەری یاسری باوکی عەمار بوو، یەکەم شەهیدی ئیسلام بوو، گەلیک لە کۆرە گەنجەکەیی خۆی بەهێز تر بوو، ئەو بوو کە قەبوولی نەکرد جێبو بە پیڤەمبەر (صلی الله علیه وسلم)، ووشەی کوفر بەسەر زمانیدا بێت، تاوەکو ڕزگاری ببێت، بەلکو دەری خست کە چەندە خۆگرە و بڕوای بە ئاین و پیڤەمبەر هیناوە، هەتاوەکو شەهید کرا.

خانمى گەورە وبەرپز (روقيەى كچى پېغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) يەكەم كەسنىك بوو كە لە پېگەى خوادا كۆچى كىرىپت، لەگەل مېردەكەى كە نىمامى عوسمانى كورپى عەففان بوو.^(۱)

ھەردوو خانمى گەورە (فاتىمەى كچى پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) وداپكە عانىشە لە خۆشەويست ترىنى كەسەكان بوون بۇ پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم). ئەوتە جارنىك لىيان پىرسى؛ كى خۆشەويست ترىن كەسە بەلاتەو؟ ئەويش فەرمووى؛ فاتىمە. ھەروەھا بۇ داپكە عانىشەيش، ئەنەس(ى كورپى مالىك) بۇمان دەگىرپتەو كە؛ پىرسىار كىرا لە پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)؛ كى خۆشەويست ترىن كەسە بەلاتەو؟ ئەويش فەرمووى؛ عانىشە. وتى؛ لە بىاوان؟ فەرمووى؛ باوكى (واتە نىمامى ئەبو بەكرى صدىق)^(۲)

ئەوجا پېگەى ئافرىتى لە ئىسلامدا تەنھا ئەو نەبوو كە يەكەم نىماندار، يەكەم شەھىد، يەكەم كۆچكەر بىت، وخۆشەويست ترىن كەس بىت بەلای پېغەمبەرەو (صلى الله عليه وسلم)، بەلكو بە تىپەپىنى چەرخەكان لەم ھالەتانەش تىپەپىو، كە فەرمان پەواپەتى كىردوو، وبوو بە دادوور، و جىھادى كىردوو، وبوو بە زانا، وفەتواى داو، وكاروبارى دەسلەتلى جىبەجى كىردنى گىرتۆتە دەست.. وزۆر كارى ترىش كە مېزووى موسولمانان گەواھى بۇ دەدات، بۇيە نىمەش ھەر لەسەر ئەو ئەساسە ئەم دەروازەمان دابەش كىرد بۇ چەند بەشىك؛

بەشى يەكەم : ئافرىتكەلىكى ھوكمران (ھاكەم).

(۱) الحاكم فى المستدرک/ كتاب معرفة الصحابة/ ذكر رقية بنت رسول الله / ۶۸۴، والطبراني فى المعجم الكبير/ العشرة المبشرين بالجنة/ نسبة عثمان بن عفان / ۱۴۳، والشيباني فى الأحاد والثاني/ ومن ذكر ذى النورين عثمان بن عفان ۱/ برقم ۱۳۲. ومن ذكر رقية بنت رسول الله / ۵/ برقم ۲۹۷۸.

(۲) بېشتر باسما لە تەخرىجاتى ئەم دوو فەرموودەپە كىرد، وسەرئىچ وتىبىنىشمان لەسەريان ھەبوو.

بەشى دووهم : ئافرمەتگەلىكى دادومر (قاضي).

بەشى سىيەم : ئافرمەتگەلىكى جەنگاومر.

بەشى چوارەم : ئافرمەتگەلىكى موختى وزانا.

بەشى پىنجەم: ئافرمەتگەلىك كە دەسەلاى جىبە جى كردنىان گرتۆتە

دەست (السلطة التنفيذية).

بەشى يەكەم

ئافرىمەتگە لىكى فەرمانىرەوا (حاكم)

مەبەست بە فەرمانىرەوايى ئافرىمتان بۆ ولات ئەو نىيە كە كاريگەريان
 ھەبىت و كاروبارەكان راپەرپىنن لە رېگەي مېردەكانيان يان كورەكانيان يان
 گەورەكانيانەو، كە ئەوان فەرمانىرەوان، چونكە ئەم شىوازەلە ژماردن نايمەت،
 بەتايبەتى لە سەردەمى دەولەتى عەباسىيەكاندا بەشئومىيەكى زۆر ھەبوون،
 سەرمتا وەك (خەيزەرانى كچى عەتا)^(۱) كە ژنى مەھدى عەباسى بوو، ودايىكى
 ھەردوو كورەكەي (ھادي ومەھدي) بوو، كە لە سالى (۱۷۳)ى كۆچى ومفاتى
 كەردوو. پاش ئەويش ژنىك بە ناوى (قبيحە) كە دايكى (مەئز بالە) بوو^(۲)، و
 لە سالى (۲۶۴)ى كۆچيدا كۆچى دوايى كەردوو. دواترىش ئافرىمتىك بە ناوى
 (فاتىمە قارەمان)^(۳) كە لە سالى (۲۹۹)ى كۆچيدا كۆچى دوايى كەردوو، دايكى
 موساى ھاشىمى قارەمانى مالى (المقتدر بالە)^(۴)، دايكى (المقتدر بالە) كە ناوى
 (شەغەب) بوو^(۵)، ولە سالى (۳۲۱)ى كۆچيدا كۆچى دوايى كەردوو... زۆرىكى
 تارىش كە لە ژماردن نايەن.

بەلكو مەبەستمان ئەوانەيە كە خويان راستەوخۆ وبە پروونى فەرمانىرەوايى
 ولات وھەرىمە ئىسلامىيەكانيان كەردوو.

(۱) تاريخ الطبري / ۴ / ۶۲۳. و / ۸ / ۲۳۴، وتاريخ بغداد / ۱۴ / ۴۳۰.

(۲) تاريخ الطبري / ۵ / ۵۱۴، وأعلام النساء / ۴ / ۱۸۴.

(۳) البداية والنهاية / ۱۱ / ۱۸، وأعلام النساء / ۴ / ۹۱.

(۴) أعلام النساء / ۵ / ۱۲۳.

(۵) البداية والنهاية / ۱۱ / ۱۷۵، وأعلام النساء / ۵ / ۶۷.

بهراستی هه‌ندیک ئافرمت فه‌رمانه‌روایی هه‌ندیک له ولات وه‌رمه ئیسلامیه‌کانیان کردوو له ماوه وسهردهمه جیاوازمکاندا، نه‌گهرجی هیچ ئافهرمتیک له ئیسلامدا نازناوی جیگه‌نشین (الخلیفة) ی پی نه‌دراوه، به‌لام لهو نازناوه خوارتر زور نازناوی تری پیدراوه، وه‌ک: (سلطان، ملک، الحرّة، خاتون). وه له میژووی ئیسلامیدا هاتوو که زیاد له په‌نجا ئافرمت هه‌بوون که فه‌رمانه‌روایی هه‌رم وولاته ئیسلامیه‌کانیان کردوو به درێزایی میژوو:

- (ست الملك) که یه‌کێک بووه له فه‌رمانه‌روای فاتیمیه‌کان له میصر، که له سهرمتای سه‌ده‌ی پینجه‌می کۆچی هوکمرانی کردوو.
- دوو شارن، به ناوی (اسماء، واروی) که فه‌رمانه‌روایی (صنعاء) یان کردوو له کۆتایی سه‌ده‌ی پینجه‌می کۆچی دا.
- (زينب النفزاوية) له ولاتی نه‌نده‌لوس (ئه‌سپانیای ئیستا).
- (سلطانة رضية) که فه‌رمانه‌روایی شاری (ده‌لی) کردوو له نیوه‌ی سه‌ده‌ی چه‌وته‌می کۆچی دا.
- (شجرة الدر) که نه‌ویش فه‌رمانه‌روایی ولاتی میصری کردوو له سه‌ده‌ی چه‌وته‌می کۆچی دا.
- (عائشة الحرّة) له ولاتی نه‌نده‌لوس.
- (ست العرب)، و(ست العجم)^(١)، و(ست الوزراء)^(٢)، و(الشريفة الفاطمية)،

(١) ناوی (فاطمة بنت محمد بن محمد بن جبریل) مه‌شه‌وره به (ست العجم)، له (١٩) ی رهمه‌زانی سالی (٧٢٧) ی کۆچی، له قاهره و وفاتی کردوو، وله (قرافة) ئه‌سپهرده‌ی خاک کراوه. بېروانه: (الدرر الكامنة في أعيان المئة الثامنة / ١ / ٤٢٠). (ومرگێڕ)

(٢) دوو ئافرمت هه‌ن به‌م نازناوه به‌ناوبانگن، یه‌کێکیان به ناوی (ست الوزراء بنت عمر بن أسعد بن المنجا التنوخية الدمشقية الحنبلية) له سالی (٦٢٤) ی کۆچی له دایک بووه، وه له (٨) ی شه‌عبانی سالی (٧٦٦) کۆچی دوا‌ی کردوو. وه نه‌وی تریان به ناوی (ست الوزراء بنت تاج الدين أبي الفضل يحيى بن مجد الدين أبي المعالي محمد بن أحمد في مسنده بن حمزة بن علي هبة الله الحيوبي الثعلبي) له سالی (٦٨٩) ی کۆچی له دایک بووه، وه له (٤) ی شه‌والی سالی (٧٨٥) کۆچی دوا‌ی کردوو. بېروانه (الدرر الكامنة / ١ / ٢٢٧). (ومرگێڕ)

و(الغالية الوهابية)، و(الخاتون ختلع تاركان)، (الخاتون بادشاه)، و(غزاة الشيبية)^(١)، زۆریکی تریش.

جا بۆ ئەوەی کە درێژە پێ نەدمین، چەند نموونەیەکی ئافرمەتێن هەڵمەبژێرین کە فەرمانڕەوایی ولاتیان کردوو، و بە شیۆمیەکی درێژ باسیان دەکەین، کە بە (ست الملك) دەست پێ دەکەین:

١- (ست الملك) پاشای فاتیمیەکان

یەکیکە لە پاشا فاتیمیەکانی ولاتی میصر، دەسلاتی گرتەدەست دواى ئەوەی کە پرۆسەى شاردنەوێ براکەى رێکخست بە ناوی (الحاکم بأمر الله) کە خەلیفەى شەشەمى فاتیمیەکان بوو لە سالى (٤١١)ى کۆچى دا، کە دەگیرنەوێ خۆى کوشتوووەتی.

نیامى زەهەبى دەفەرمویت: ((بەیمانى بەستوووە لەگەڵ ئەمیر (ابن دواس)، وپاشان بە نەینى چوێ بۆلای، وئەویش جیگەى کردۆتەو، ئەوجا بەو ئەمیرەى گوت: بۆ ئەوێ هاتوو کە خۆم وتۆیش ببازێزم، ئەویش پێى گوت: من لە خزمەتتەم، ئەوجا پێى گوت: تۆش وئیمەش لە مەترسیداین، ئەو کەسە رێزى باوک و باپیرانمانى کز کردوو، و ئەواو شیت بوو، و کارێک دەکات کە هیچ موسوڵمانێک نارامى لەسەر ناگریت، و منیش دەترسم کە بکوزریت، وئیمەشى

(١) هاوسەرى پیاویک بوو بە ناوی (شبيب بن یزید بن نعيم الشيباني الحروري)، ئافرمەتێکی زۆر بەناوبانگ بوو لە نازایەتی و سوارچاکیدا، لە شارى موصل لەدایک بوو، لە سەردەمى (عبد الملك)ى کورێ مەرواندا لەگەڵ میردمکەیدا لە دژی عبد الملك شەریان کردوو، لە رۆژانى دەسلەتدارى حەجاجى کورێ یوسف، و هەر وەک پالەوان شەرى دەکرد، کە دەگیرنەوێ حەجاج لە یەکیک لە شەرمکاندا لەبەرى هەلەتوو، و دواتر هەندێک لە شاعیرمکان بە عەیب و عاریان باس کردوو بۆی. بـروانە: (الأعلام للزركلي) ٥ / ١٨، ووفیات الأعيان لابن خلکان / ٢ / ٤٥٤، تاریخ الإسلام للذهبي / حرف الشين / شبيب بن یزید ابن نعيم بن قيس بن عمرو بن الصلت الشيباني الخارجي). (وهرگیر)

لەگەڵدا بکوژىن، وئىتر ئەم ولاتە بە خراپترىن وناشیرىن ترىن شیوه لەناو بچیت، ئەویش وتی: راست دەمەیت، ئەى چى بکەین؟ ئەویش وتی: سویندم بۆ بخۆ و منیش سویندت بۆ دەخۆم کە ئەمە بشارىنەوه، وئىتر رێك کەوتن لەسەر ئەوهى کە بیکوژن)).^(١)

ئەم ئافرىمەتە چەند شتىك هەبوو کە پالى پێوه بنین بۆ ئەم کارە، چونکە تێپەراندنەکانى براکەى زیاد لە هەد بوو، چونکە دەسلاتی خوێ زۆر بە خراپى بەسەر خەلکە هەزارەکاندا بەکار دەهینا، گلارى لە سەگ بریبوو بە مەبەستى لەناو بردن، نەیدەهشت ئافرىمتان لە مال^٢ بچنە دەرموه، شارى قاهرەى سووتاند، و نەیدەهشت دانىشتوانەکەى بە رۆژدا کار بکەن، و فەرمانى پى دەرکرد کە بە شەو کار بکەن، لە پێناوى ئەوهى کە بە شەودا بە قافلەى داروودمستەمەیهوه دەرچیت و ببینیت کە جموجولێكى زۆرى تێدايە، رۆژێك ئەومندە خوێ بەرز کردموه بەرادمیەك کە ئیعلانی خواپەتى خوێ کرد (پەنا بەخوا)، و داواشی کرد کە هەموو خەلکى قاهرە (بە خوشکەکەشیهوه) دەبیت بەندایەتى بۆ ئەم بکەن و بپەرستن.

٢- (أروى) پاشای (صنعاء)

ناوى ئەروای کچى نەحمەدى کورى جەعفەرى صولەیحیە، سازنێكى بەهێز بووه، و کاربەدەستێكى ولاتى یەمەن بووه، لەو ولاتە لە جیگەیهك بە ناوى (حراز) موه لە سالى (٤٤٠)ى گۆچى لەدايك بووه. لە بەردەستى ئەسمانى کچى شەهابى صولەیحیدا گەوره بووه و پەرورەدە کراوه، و دواتریش شووى کردوووه بە کورمەکەى.

(١) . اعلام النبلاء للذهبي / ١٥ / ٨١ .

رۇلىكى گەورەى بىنىيە لە بلأو بوونەوۋى مەزھەبى فاتىمىيەكان لە ئاسياداۋ بە شىۋەمىيەكى تايىبەت لە شارى بۆمباي لە ھىندىستان، لە رېگەى بانگەشە خوازانى فاتىمىيەكانەۋە كە لە سەردەمى ھەرمانرەۋايى ئەمدا بەرمو ئەۋى دەرچوۋبوون.

ئەۋمبوو لە پاش مردنى ئەسمانى شاژن لە سالى (۴۸۰)ى كۆچى (۱۰۸۷ ي زايىنى)، كۆرەكەى بە ناۋى (مەشلول) بە ھەرمى كاروۋار وبەرپۆۋە بردنى ولاتى بە ژنەكەى خۇى سپارد، كە ناۋى ئەروا بوو، ئەمىش تۋانى بەردەوامىتى دەسلەلاتى فاتىمىيەكان مەۋگەر بىكات بە دەستى صولەيخىيەكانەۋە لە يەمەن، ئەۋجا پاش ئەۋەى كە ئاسايش وئارامى بالى بەسەر ناۋچەكەدا كېشا، ئەم بېرىرى دا تۆلە بىسنىيەتەۋە لە كەسەك بە ناۋى (سەئىدى زوبەيدى)، كە مامەى (ئەرواى) كۈشتىبوو، ئەۋمبوو پايتەختى گۈستەۋە بۆ (جبالە) كە جېگەمىيەكى پەشت ئەستۈور بوو بە كەژ وكىۋ، و دەستى كىرد بە تەنگ پىنھەلچىنىنى (سەئىدى زوبەيدى)، ئەۋجا پاش ئەۋەى كە پەيمانى بەست لەگەن ولاتانى تردا، تۋانى سوپاكەى سەئىد تىكەشكىنىيەت وسەئىدىش بىكۆزىت، وژنەكەشى بە دىل بگىرىت.

ئەۋجا دەستى كىردەۋە بە رېكەستەۋەى شانشى نىيەكەى وسەرپەرىشتى كىردنى جەنگەكان، تا ئەۋ كاتەى كە مىردەكەى مىرد، لە سالى (۴۸۴ك)، وكۆرە مامەكەى بە ناۋى (سەبەئى كۆرى ئەحمەد) جېگەى گىرتەۋە، ئىتر ئەم ھەر لە دەسلەلات ۋەھەرمانرەۋايىدا بەردەوام بوو، ھەموو نوسراۋىك بۆ ئەۋ بەرز دەكرامەۋە، وۋەزىرەكانىش لەدەۋرى كۆ دەبوونەۋە، وئەمىش لە پەشتى پەردەۋە ھۈكۈمى دەكىردن، ولەسەر مىنبەرەكانى يەمەن دوعاى خەيرىان بۆ دەكىرد، ئەۋجا لە سالى (۴۹۲ك) پاشا سەبەئىش كۆچى دۋايى كىرد، بەمەش دەسلەلاتدارىتى صولەيخىيەكان لاۋاز بوو، بۆيە ئەمىش پەناى بىردە بەر ناۋچەى (جبالە) ولەۋى دەستى گىرت بەسەر كاروبارى ھەلاكانى دەۋرۋەبىرىدا، وۋەزىر

وکاربەدمەستى بۇ دانان، وھەروا ھەتاومکو چل سائىك بەردەموام بوو، ھەتاومکو لە سالى (۵۳۲ك) لە (ذى حېلە) كۆچى دوايى کرد، ولە مزگەوتى ئەو شارمدا سپاردى خاك کرا، وگە زۆرىك لە کارى باش ومەوقوفاتى بەجى ھىشتو، وھەر ئەمىش دوايىن پاشا وھەرمانرەواي صولەيحيەکان بوو.^(۱)

۳- ترکان خاتون

ناوى ترکان خاتوونى كچى خاجنكشە، ژنى سولتان (تكش كورپى نايل رسلان) بوو، ئافرىمەتكى پاىەدار وخواون بىر وبۆچوون بوو، وسالى (۶۲۸ى) كۆچى ھەرمانرەوايى ولاتى گرتۆتە دەست. ھەركاتىك كېشە وستەمىكىان بەئىنايەتە بەردەمستى، ئەويش بە چاكە ودادومرپانە ھەرمانى بۇ دەردەکرد، ومافى ستم لىكراوگەي لە ستەمكارمكە ومردەگرتەو، وبى باك بوو لەووش كە لە برىتى كەسە ستەم لىكراوگەدا كەسە ستەمكارمكە بكۆزىتەو. زۆرىك جىكەي چاكەكارى وخەير وومقف كراوى لە سەرانسەرى ولاندا ھەبوو، ھەوت كەس لە زانايان وپاىەداران وگەورە پياوانى لەبەردەمستدا بوو كە شتيان بۇ دەنووسىەو. ھەر كاتىك كە لە ئەو وسولتانەو دوو واژوو لەسەر يەك مەسەلە بوايە، سەرنجى مېژومەيان دەدرا وکار بە دوايىن واژوو دەكرا لە ھەموو ھەرىمەكاندا (واتە: واژووى ترکان وواژووى سولتان ھاوشان بوون)، واژووى خۆشى برىتى بوو لە: (عصمة الدنيا والدين الغ ترکان ملكة نساء العالمين)، نىشانەكەشى برىتى بوو لە: (اعتصمت بالله وحده)، بە پېنوووسىكى تۆخ زۆر بە باشى دەينووسىەو، بە جۆرىك كە لىيوونەوھى نىشانەكە گران وسەخت بوو كە ساختەي تېدا بكريت.^(۲)

(۱) الأعلام للزركلي/ ۱/ ۲۸۹، وأعلام النساء/ ۱/ ۲۵۲.

(۲) أعلام النساء/ ۱/ ۱۶۹.

۴- (رضيعة بنت التمش) فەرمانرەۋاي ھىندىستان :

ئەم ئافرىمەت دەسلەتدار دەگەرئىتەۋە سەر يەككىك لە خىزانە توركىيەكان لە مەمالىكەكانە. لە سالى (۶۲۴)ى كۆچى (۱۲۳۶)ى زايىنى) لە دواى مردنى باۋكى (سولتان ئىلتوتەمش خان) فەرمانرەۋايى ھىندى گرتە دەست، كە باۋكى يەككىك بوو لەو سەرگەردە سەربازىانەى كە پاىەى دەۋلەتى ئىسلاميان لە ھىند دامەزراند. باۋكى ئەمى ھەئىزارد بەسەر دوو براكەى تىرىدا، چونكە زۆر بە تواناو وىيا وژىر وبەھرمەدار بوو لە بەرپۆمەردنى كاروبارى ولات، بەلام براكانى ۋەك ئەم نەبوون.

يەكەم بىرپارىكى پاشايانە كە دەرى كىر بىرىتى بوو لە بىرپارى لىدانى پارە بە ناۋى خۇيەۋە، ناۋىشانىكىشى بۆ خۇي ھەئىزارد، كە بىرىتى بوو لە: (رضيعة الدنيا والدين).

لە كاتىكدا كە كاربەدەستەكانى دەۋروپەرى وسەرگەردەكانى سوپا وىستان لەسەر تەخت دوورى بىخەنەۋە، كە ھاۋكات بوو لەگەل كۆزرانى برا بچوۋكەكەى لە لايەن برا گەورمەگەيەۋە، ھەموو ئەو ھەولانە پوۋچەل بوونەۋە، چونكە ئەم زياتر پىشتى بە گەل وخەلگەكەى بەستبوو، كە ئەوان شۆرپىيان بەرپا كىرد لە دژى براكەى، ئەمىش فەرمانىدا بە كۈشتى براكەى.

بەمەش بوو بە يەككىك لەو پاشا و فەرمانرەۋايانەى ھىند كە دەسلەت وپىگە و كارگىرپەكى باشى ھەبوو، بۆ ماۋەى چىل (۴۰) سال فەرمانرەۋا بوو، دواتر لە: (۲۵)ى رەبىعى يەكەمى سالى (۶۳۷) كۆزرا، وگۆرەگەشى لە كەنارى رەۋبارى (جەن)ە لە نىزىك (دەلى).^(۱)

(۱) الإعلام بما في الهند من الأعلام / ۱ / ۹۹، أعلام النساء / ۱ / ۴۴۹.

۵- (شجرة الدر) شازنى مىصر وولاتى شام

ئەمىش يەككە لە شازنە بەناوبانگەكان لە مېزووى ئىسلامدا، كە بەرپوۋە
 بردنىك وژىرى وورىيى وليھاتوويى وچاكەكارى وخزمەتگوزارىيەكى باشى
 ھەبوو، كە كەنيزەكى پاشا (صالح) بوو، كە لە سەردەمى باوكىدا بووبوو بە
 خاومنى، مندالىكى لىي بوو بە ناوى (خليل) وپاشان بوو بە ھاوسەر وخىزانى،
 ولەگەل خۇيدا دمىرد بۆ ولاتانى رۆژھەلات، ودواترىش ھەر لەگەل خۇيدا
 گەراندىھوۋە بۆ ولاتى مىصر، بەمەش ناوبانگە دىمىرد لە دەستەتى
 صالحىيەكاندا، وزۆرىنەى كاروبارى بەرپوۋە بردنى ولاتى كەوتە دەست لە
 سەردەمى دەسلەتلى مىردەكەيدا، ودواترىش لە سەردەمى نەخۇشى
 مىردەكەيدا، دەست وخەتى زۆر لە دەست وخەت ونووسىنى پاشا دەچوو، قىرى
 واژوو كردنى پاشاش بوو، ودواترىش خۇي راستەوخۇ دەستى كرد بە
 ھەرمانرەوايى، بە جۆرىك كە مەرسوومەكانى ولاتى لە برىتى سولتان واژوو
 دەكرد، ھەتا ئەو كاتەى كە (تورانشاھ) گەيشتە شارى (منصورة)، ھەوالىكى
 ھەرپەشە ئامىزى بۆ نارد كە داواى مال ومولگەكانى ئى دەكرد، بۆيە ئەويش
 ھەولیدا كە ئەم (تورانشاھ) بكوژىت، ئەوۋە بوو لە (۷)ى موخەرەمى سالى
 (۶۴۸)ى كۆچى كوزرا. ئىتر دواتر رىك كەوتن لەسەر ئەوۋەى كە ئەم ئافرىقە
 ھەرمانرەوايى بگىرىتە دەست، ئىتر كاربەدەستەكانى تىرىش پىي پازى بوون،
 بەمەش ئەم بوو بە نۆيەم كەس لە پىپرى ئەيووبىيەكان كە ھەرمانرەوايى
 مىصر بگىرىتە دەست، كە ئەمەش لە (۲)ى صەفەرى (۶۴۸)ى كۆچى بوو،
 كەسىكى تورگومانى صالحىشىيان بە ناوى (عز الدين ايبك) كرده سەرگىردەى
 سەربازمەكانى، خۇشى زۆر بە باشى دەستى كرد بە ھەرمانرەوايى كردنى زىر
 دەستەكانى، خەلگىش زۆر لىي پازى بوون، ئىتر ئەمىش مەرسوومى دىم
 دەكرد، كە واژووۋى خۇي بە دەست نووسى خۇي لەسەر بوو بە ناوى (دايكى

خەلىل)، ھەروەھا لەسەر مەنبەرمەكانى مىصر و شام لە پۇزانی ھەينىدا بە ناوى ئەووە و تار دەدرا، پارمەكەشى دەرگەرد و ئەم نەخشانەنى لەسەر ھەلكۆلى: (السكة المستعصمية الصالحية ملكة المسلمين والددة الملك المنصور خليل)، ئىتر بەم كارگرتنە دەستە، ئەم ئافرمەتە تەواوى كارمەكانى رادەپەراند، و زۆر بە باشى ھەرمەنرەواى و لاتى دەكرد، يەكەم كارىك كە پىي ھەستا برىتى بوو لە نەهیشتنى سەلىبەكان لە ولاتدا، بۆيە دەستى كرد بە گەتوگۆ كردن لەگەڵياندا، و دواتر رېكەوت لەگەڵ پاسا (لوىسى نۆيەم) كە دىل كرابوو لە شارى مەنصورە، لەسەر ئەووى كە شارى (دەمياط) يان تەسلىم بكات، لەبەرامبەر ئەووى كە ھەم خۆى و ھەم دىلە گەورەكانىش بەر بەدرىن لە بەرامبەر فەيدەيەكى گەورە و زۆرەووە كە بىرەكەى (۸۰۰,۰۰۰) ھەشت سەد ھەزار دۆنم بوو، كە نىووى بەر لە رۆشتنى خۆى بەدات، نىووەكى تىرىشى دواى ئەووى كە دەگاتە شارى (عەكا)، بەئىنشى دا كە جارىكى تر نەگەپتەووە بۆ سەر كەنارمەكانى ولاتى ئىسلام.

ئەم ئافرمەتە ئافرمەتىكى چاكەكار و دىندار بوو، سەركرەدەيەكى گەورە بۆە لە دلى خەلدا، كە گەلێك چاكە و ئىشى باش و ئەوقافى بەجى ھىشتوووە كە بۆ چاكەكارى خەرج بكەرن، ھەر بە چاكەكارىش ناسراو بوو، بەلام دواتر لە كۆتايى پەمبەيى يەكەمى سالى (۶۵۵)ى كۆچىدا كوژرا.^(۱)

۶- (السلطانة خديجة) ھەرمەنرەواى ھىندستان

ناوى خەدەيجەى كچى عومەرى كورى سەلاح الدىنى بونجالىيە، كە يەكێك بوو لە ھەرمەنرەواكانى ھىندستان، كە لە خزمەتى باوكىدا گەورە بوو پەرومەردە كرا، ئەوئەندە زانست و رۆشنىرى پەيدا كرد كە واى لى ھات بوو بە

(۱) النجوم الزاهرة / ۶ / ۲۳۲، و اعلام النساء / ۲ / ۲۸۶.

یهکیك له ئافرمته كهه وینهکانی سهردهمی خوئی له پرووی نهدمب وزانست ورموشت بهرزیهوه. جا کاتیك كه باوکی کۆچی دوایی کرد، براكهی كه ناوی (شهاب الدین) بوو، بوو به جیگه‌داری، بهلام كهسیکی خرابه‌کار بوو، ومیژوویهکی خرابی هه‌بوو، بۆیه گهل هه‌ستا به لابردنی له‌سهر دمه‌سلات، له سالی (۷۴۰)ی کۆچی، پاشان بانگیان کرده خوشکه‌کهی كه ناوی (خدیجه) بووه، تاومگو فه‌رمان‌پروایی سهر ته‌خته‌کهی باوکی بگریته دمست، می‌ردمه‌کشی كه ناوی جه‌ماله‌دین بووه، و وتاریبیژی ولاتیش بووه، کاری ومزارمتی گرته دمست، وشاژنیش پستی پی دمبه‌ست له راپه‌راندنی ئه‌رك وکاروباره‌کانی ولاتدا، خووشی چاودیری کاروباری ولاتی دمکرد، به چاودیرییه‌کی پسپۆرانه، هه‌تاومگو له سالی (۷۷۰)ی کۆچیدا کۆچی دوایی کرد.^(۱)

(۱) رحلة ابن بطوطة لمحمد الغربي / ۲ / ۶۶۱، وأعلام النساء / ۱ / ۳۳۸.

بەشى دوووم

ئافرىتىگە ئىككى دادومر (قازى)

لەگەن ئەمۇشدا كە زانايانى فىقھى ئىسلامى ناكۆكن لە بىرىرى درووستى گرتنە دەستى كارى دادومرى لەلايەن ئافرىتانەو، ئەمۇتە زۆرىنەيان وای بۇ دەچن كە بە ھىچ جۆرىك رەوا نىيە كە ئافرىتى ئەم پۇستە وەربىگىرىت، زانايانى مەزھەبى ھەنەفى پىيان وایە كە دروستە ئەو كارمى بىرىتى، بەلام لەو جۆرە مەسئەلانەى كە درووستە ئافرىتى شايەتەيان تىدا بىدات، ھەندىكىش لە زانايان، وەكو: (ابن جریر الطبری)، و(ابن حزم الظاهرى)، و(ابن طراز) لە شافىعیەكان، و(ابن القاسم)، وگىرەنەو مەكەش لە نىمامى مالىكەو، پىيان وایە كە لە ھەموو مەسئەلەيەكدا بە رەھايى درووستە كە ئافرىتى كارى دادومرى پى بسىرىرىت.

بەلام ئەمۇندە ھەيە كە سەرجاوە مېژوو پىيەكان تەنھا يەك ھالەتەيان بۇ نىمە تۆمار كىرەو كە ئافرىتى تىدا بوو پىت بە دادومر، كە ئەو پىش ئافرىتىكە بە ناوى: (ئەل قەرىمانە شەب ام المقتىر).

(ئەل قەرىمانە)

ئافرىتىكى بەرىز وپايەدار و بەدەسەلاتى دەولەتى عەباسىيەكان بوو لە سەردەمى (المقتىر بالله)، كە دەستە راستى دايكى (مقتىر) بوو، و سەربەرىشتى كاروبار و سىياسەتى دەولەتى دەكرد، ئەو جا مەمانەى دايكى (مقتىر) بەم ئافرىتى گەيشە رادەيەك كە قەرىمانى پى بىكات كە لە ناوچەى (الرەصافە)

دەنبىشىت، وېروانىتە كىشە وناكۆكىەكانى خەلگ، ئەمەش لە سالى (۲۰۶)ى كۆچى، ھەفتەى يەك رۆژ سەپرى نووسراو وداواى خەلگەكە بكات. خەلگىش نارەزايان دەرپرى، وزۆر تانەيان ئى گرت، ئەومبوو يەكەم رۆژ دانىشت ھىچ كەسنىك پرووى تى نەكرد، پاشان رۆژى دووم دانىشتەو ھەزى ئەبو ھەسەنى ئىبنولنەشنانى لەگەل خۆى ھىنا، كە ئەویش زۆر بە جوانى باسى ئەم ئافرىمەى كەرد، ويارمەتى دەدا ھاوگارى دەكەرد، ئىتر نووسراو وېرپارەكان دەرەچوون وواژوو ونووسىنى ئەم ئافرىمە دادومەرى لەسەر بوو، بەمەش كەسانى ستم لىكراو سوودمەند دەبوون، تاواى لىھات كە دللى خەلگەكە ھىور بووئەو، ووازيان لەو ھىنا كە پىشتەر پىرى رازى نەبوون كە ئەم ئافرىمە كارى دادومەرى بگىرتە دەست، ئەومبوو كە خەلگانىكى شەرىع زان و دادومەرى وناوادر وپاىھدار لە مەجلىسىدا دادەنىشتن، پاشان لە سالى (۲۱۷)ى كۆچى دواى كەرد.^(۱)

ئىتر ھەر بەم شىومىيە، بىجگە لەم ھالەتە ھىچ ھالەتتىكى تر تۆمار نەكراو كە ئافرىم بووبىت بە دادومەرى، ئەگەرچى ھالەتەكانى گرتنە دەستى دەسلەتتى بالاً ھەرمەندانىتى وپاشايەتى لە پۆستى دادومەرى بەرز ترن.

جا ھەندىك لەو شاژنانەى كە باسما كەردن تەماشائى كىشەى نىوان خەلگانى دەكەرد وېرپارىيان تىدا دەدا، وەكو: تركان خاتون، كە ھەركاتىك كىشەيەكانى بەھىنايەتە بەردەستى زۆر بە چاكى و دادپەرۋەرمانە بىپارى تىدا دەكەرد و ھوكمى بۆ دەرەكەرد، و مافى و مردەگرتەو لە كەسى ستمەكار بۆ كەسى ستم لىكراو، گویشى نەدەدا بەو ھى كە ئەگەر بىويستىشى بىكرەيە بىپارى كوشتىنى بۆ دەرەكەرد.

(۱) البداية والنهاية لابن كثير / ۱۱ / ۱۲۹، والمنظم لابن الجوزي / ۶ / ۱۴۸، وشذرات الذهب لابن العماد الحنبلي / ۱ / ۲۴۷.

بەشى سىيەم

ئافرىمەتگە لىكى جەنگاۋەر وسەركردەى سوپا

ئەو كاتەى كە رۆلى پىاۋان دەستى پى كەرد بۆ جىھاد كەردن، رۆلى ئافرىمەتانىش لە ھەمان كاتدا بەدەر كەوت، بەلكو رۆلى ئافرىمەت لە پىشترىش بوو لە رۆلى پىاۋان، چونكە يەكەم كەسك كە شەھىد بوو لە رىگەى خوادا ئافرىمەت بوو، كە برىتى بوو لە خاتوون (سەئىيە)ى ھاسەرى (پاس).

ئەسمانى كچى ئىمامى ئەبو بەكر يەكەم ئافرىمەتى خۆبەخش بوو كە خواردنى دابىن كەرد بۆ پىغەمبەر (صلى اللہ علە وسلم) ۋەھاۋلەكەى (ئەبو بەكر). لە پىناۋى شاردنەۋە وئاشكرا نەكەردنى ئەم ھەۋال ۋباسە، ئازارىكى زۆرى بىنى لە دەست ئەبو جەھل.

ئابىنى ئىسلامىش داۋاى كەردوۋە لە ئافرىمەت كە پارىزگارى لە ۋلات وزەۋى وگەلى خۆيان بكەن، ھەروەك چۆن داۋاى لە پىاۋان كەردوۋە. پىغەمبەرىش (صلى اللہ علە وسلم) رازى بوو بەۋەى كە ئافرىمەتانىش بەشدارى لە جەنگ ۋجىھاد ۋغەزاكاندا بكەن، بەلكو جەندىن ئافرىمەت ھەر بە ھىعلە لە خەزمەت پىغەمبەردا (صلى اللہ علە وسلم) بەشدارى جىھادىان كەردوۋە، ۋەك: (ام سلەم بن ملحان، ۋام حەرام بنت ملحان، ۋام الحارث الأنصارى، ۋالرەبەع بنت مەعوذ عفرە، ۋام سنان الأسلمى، ۋام سلىط لىلى القفارى، ۋكەمبە بنت سەئىد الأسلمى، ۋحەمە بنت جەش، ۋرفىدە الأنصارى، ۋام الزەباد الأشجەى)

۱- (أم سلیم بنت ملحان الأنصاریة)

چەند وتەیکە ھەیکە لە ناوھەیکەیدا، دموتریت کە ناوی (القميصاء)^(۱) یان (الرميصاء) یان (سهلة) یان (انیفة) یان (رمیثة)ی کچی ملحان بن خالد بن زید بن حزان بن جندب بن عامر بن غنم بن عدي بن نجار الأنصارية (الخرزجية) بوو، کە دایکی خزمەتکارمەکی پیغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) (نەنەسی کوری مالیک) بوو.

مێردمەکی کە ناوی (مالك بن النضر) بوو، مرد، پاشان کەسیک ماری کرد بە ناوی (ابو طلحة زید بن سهل الأنصاري)و لەم پیاوێ دوو کوری بوو بەناوی (ابو عمر، عبد الله). ئەم ئافرمتە بەشداری غەزای ئوحدی کرد، زۆر بە باشی بە کاری خۆی ھەستا. ھەروەھا لە غەزای حوئەینیشدا لەگەڵ پیغەمبەردا (صلی اللہ علیہ وسلم) ئامادە بوو، خەنجەرێکی پێ بوو، ئەوھبوو ئەبو تەلحە فەرمووی: ئەی پیغەمبەری خوا ئەو ئومو سولەیمە، و خەنجەرێکی پێیە! ئوم سولەیمیش فەرمووی: ئەی پیغەمبەری خوا ھەلەم گرتووە بۆ ئەوێ ئەگەر یەکیک لە موشریکەکان لێم نزیک بووێ، و رگی پێ بدێم، نیتەر پیغەمبەریش (صلی اللہ علیہ وسلم) زەردەخەنەیکە کرد.^(۲)

(۱) سیر اعلام النبلاء/ ۲/ ۳۰۴.

(۲) الاستیعاب/ ۴/ ۱۹۴۰، وطبقات ابن سعد/ ۸/ ۴۲۵، و اعلام النساء/ ۲/ ۲۵۶.

ھەروەھا ئەم باسە لەم سەرچاوانەشدا ھاتووە: (صحیح مسلم، و سنن أبي داود، و مسند الإمام أحمد في مسنده، و صحیح ابن حبان، و المعجم الكبير للطبراني، و مسند أبي يعلى، و مصنف ابن أبي شيبة في مصنفه، و سنن البيهقي الكبرى). بەتایبەتی ئەم دەقە لە صەحیحی موسلیما ھاتووە لە/ کتاب الجهاد والسير/ باب غزوة النساء مع الرجال/ ۱۸۰۹.

٢- (ام حرام بنت ملجان)

ناوی (ام حرامی کچی ملحانی کورپی خالیدی کورپی حرامی کورپی جندبی کورپی عامری کورپی غنمی کورپی عدی کورپی نجاری نه نصاری نه جاری مهده نییه) خوشکی نوم سولهیمه، وپوری نه نهسی کورپی مالیکه، هاوسهر وژنی عوبادهی کورپی صامیته، چیرۆکی له تهواوی دیوانهکاندا هاتووو بیجگه له جامیعی نهبو عیسی، یهکیک بووه له ئافرمته پایه بهرزهکان، که نه نهسی کورپی مالیک وکهسانیکی تریش نهه فهرموودمیان لی گیراومهتهوه:

رۆژێک پیغه مبههر (صلی الله علیه وسلم) له مالی خوئی پاش نیومرۆیهک خهوتبوو، پاشان که به خه بهر هات، پیکهنی، منیش وتم: ئه ی پیغه مبههری خوا، به چی پی دهکه نیت؟ فهرمووی: ((کهسانیکی ئومه ته که مم پیشان درا که سواری نهه دمریایه دمبوون، وکو پاشاگان که چۆن سواری فهرموئله دمبن وله سهری دادمنیشن)). منیش وتم: داوا بکه له خوا که منیش یهکیک بم لهوانه. نهویش فهرمووی: (تۆ له پیشینهی نهوانی). نهو مبوو عوبادهی کورپی صامت ماره ی کرد، وله غهزایه کدا بهناو دمریادا رۆشتن، ونهویشی له گهڵ خۆیدا برد، جا کاتیکی که گهرانهوه، ولاغیکی بو هینا که سواری ببیت، ولاغه کهش فهرمی دا خستیه خوارموه و ملی شکاند، وکوچی دواپی کرد.^(١) منیش دهلیم: دهلین نهو غهزایه غهزای دورگهی (قبرص یان قبرس) بووه له سهردهمی خهلافهتی ئیمامی عوسمان و فهرمانرماوی موعاویهدا^(٢)، که بهو مردنه ی، پله ی شههیدی دمست کهوت، وله غهزاشدا به شداری کرد.

(١) نهه باسه لهه سهرچاوانهشدا هاتووو: (سنن ابن ماجه، ومسند الإمام أحمد فی مسنده، وسنن الدارمی، وصحیح ابن حبان، والمعجم الکبیر للطبرانی، وسنن البیهقی الکبری)

(٢) سیر اعلام النبلاء / ٢ / ٣١٦ _ ٣١٧.

٣- (الربيع بنت معوذ)

ناوی رابعی کچه موعه وهزی کورپی عهفرانی نه نصاریه، وله هۆزی بهنی نه چاره.. له بهر خزمایهتی، نهو بهیا نییهی که شووی کرد وگوازییه وه پیغه مبهری پیغه مبهر (صلی الله علیه وسلم) سهردانی کردووه، ماومیهکی زۆر ته مهنی کردووه، وزۆریک فهرموودهشی گیراومه وه. کهسانیکی و مکو: نه بو سه له مهی کورپی عه بدولره حمان و سولهیمانی کورپی یه سار و عوبادهی کورپی وه لیدی کورپی عوباده، و عه مری کورپی شوعه یب و خالیدی کورپی زه گوان و عه بدولای کورپی موحه مه دی کورپی عه قیل و کهسانیکی تریش فهرموودمیان ئی گیراومه وه.

باوکی یه کیك بووه لهو پیاوه گه ووه به ته مه نانهی که له غه زای به دردا به شداری کردبوو، وهر نهویش نه بو جههلی گوشت، خوشی له سهردهمی خه لافهتی (عبد الملك) دا له سائی حه فتاو نه و نه (بضعة وسبعون) کۆچی دواپی کرد.^(١)

نه م ئافرمته خۆی به یعه تی کردووه به پیغه مبهر (صلی الله علیه وسلم)، ویه کیکه له ئافرمته گه ووه و پایه دارمکانی هاوه لانی پیغه مبهر (صلی الله علیه وسلم)، که له گه ل پیاواندا جیهادی کردووه، ئیاسی کورپی به کیری له میسی خوازی بیتی کردبوو، پاشان خۆی و دوو برا کهشی له مه که دهرچوون. له پاش غه زای به در شووی پی کرد، نیت پیغه مبهریش (صلی الله علیه وسلم) ههر نهو بهیا نییهی که تازه گوازی بووه سهردانی کرد وهات بۆلای، بیتی نهوا چهنه که نهیز مکیک دمه ئی دمه دن و ده گرین بو نهو پیاو و باوکانه ی که له غه زا که دا کوزرا بوون، نه م ئافرمته له غه زای ئو حودیشدا به شداری کردووه له گه ل ئوم عه ماره و دایکه عانی شه دا (خوایان ئی رازی بیت).

(١) سیر اعلام النبلاء / ٣ / ١٩٨.

۴- (أم سنان الأسلمية)

ژنه هاوه ئیکی بهرپیزی پیغه مبهه بوو (صلی الله علیه وسلم)، که فهرمووده ی له پیغه مبهه ره وه (صلی الله علیه وسلم) گپراوته وه، (ابن عباس) وکچه که ی خوشی که ناوی (سبیتة بنت حنظلة الأسلمية)، فهرموودمیان ئی گپراوته وه.

یه کیك بووه له هاوه له جه نگاوه و جهیهاد که ره کان، که به زیره کی و چاونه ترسی وهوره بهرزی و مسف کراوه، کاتیك که پیغه مبهه (صلی الله علیه وسلم) ویستی روو بکاته خه یبهه، نه ویش هاته خزمه تی، و فهرمووی: نه ی پیغه مبهه ری خوا، پیم خوشه له گهل تودا دهر بچم، کونده ی ناوه کان بدوورمه وه، و بریندار وزاماره کان چارمه سه و ته داوی بکه م، یارمه تی مو جاهیده کان بده م، شت و مه که کانیان بو یپاریزم، ناو بده م به تینه وه کانیان.

پیغه مبهه ریش (صلی الله علیه وسلم) فهرمووی: و مره له گهل مان، له گهل (ام سلمة) دابه. که له زورینه ی کاته کاندای له خزمه تی پیغه مبهه ردا بوو (صلی الله علیه وسلم).^(۱)

۵- (لیلی الغفاریة)

یه کیکه له ژنه هاوه له بهرپیزه کان ی پیغه مبهه (صلی الله علیه وسلم)، که له خزمه ت پیغه مبهه ردا (صلی الله علیه وسلم) ده چوو وه غهزا کردن، که خوی ده فهرمویت: له خزمه ت پیغه مبهه ردا (صلی الله علیه وسلم) چووم بو غهزا کردن^(۲)، و برینداره کانم تیمار ده کرد، و به سه ره نه خوشه کاندای ده هاتم و ده گه رام، له

(۱) أسد الغابة / ۵ / ۵۹۲، والإصابة / ۴ / ۴۶۲.

(۲) الثقات لابن حبان / ۳ / ۶۱.

كاتىكىشدا كە ئىمامى عەلى رۆيشت بەرمو بەصرە منىش لەگە ئىدا رۆيشتەم.^(١)
له سالى (٤٠)ى كۆچىدا كۆچى دوايى كردوو.

٦- (كعبية بنت سعيد الأسلمية)

يەككە له ئافرمته بەرپز ودمست گوشادەگان، موحاهىدىكى پايەدارى
هاودەله موحاهىدەگان بوو، له غەزای خەيبەردا له خزمەت پيغەمبەردا (صلی
الله عليه وسلم) ئامادە بوو، پيغەمبەرىش وەكو پياوێك بەشى بۆ دانا له غەنیمەو
دەسكەوتەگان، وەكو ئىمامى واقىدى بۆمان دەگيرێتەو.^(٢)

٧- (رفيدة الأنصارية)

ئىبنو حەجەر(ى عەسقەلانى) له بارمىەو فەرموو يەتى: رفیدەى
نەنصارى يان نەسلەمى، ئىبنو ئىسحاق له چىرۆكەكەى سەعدى كورى موعازدا
باسى كردوو كە له غەزای خەندەمقدا بە تىر پيكر، پاشان پيغەمبەر (صلی الله
عليه وسلم) فەرموو: بىخەنە خيەكەى رفیدەو، كە له مزگەوتدا يە،
هەتاو وەكو له كاتىكى نزیكدا سەردانى دەكەم. ئەم ئافرمته تىمارى برىندارانى
دەكرد، خووشى تەرخان كەردبوو بۆ ئەو موسولمانانەى كە كيشە يەكیان هەيە،
يان پيويستيان بە خيّر وچاكە يەك هەيە.^(٣)

ئيتەر هەر بەم شىومىە ئەم ئافرمته بەردەوام بوو له سەردەمى يەكەمدا،
بەشداری شەركەگانی دەكرد، رۆلى دەبينە له پاراستنى نەتەو و موسولمانان،
وبەرگى كردن له مافەگان، وله تەواوى نىشتەمان. ئيتەر ئەم ويست وئارمزوانەى

(١) الإصابة لابن حجر / ٨ / ١٠٦.

(٢) الاستيعاب لابن عبد البر / ٤ / ١٩٠٧.

(٣) الإصابة لابن حجر / ٧ / ٦٤٦.

ئافرىمىت گەشەى دەکرد، ھەتاوھكو گەيشە رادەى سەركردايەتى كەردنى سوپاى موسولمانان، كە لە رېگەى خوادا جىھادىيان دەکرد، كە ئىمە تەنھا يەك ئافرىمىت باس دەمكەين كە سەركردايەتى سوپاى موسولمانانى كەردووه، كە ئەوئش برىتتە لە: (تركان خاتوون).

سەركردەى سوپا تركان خاتون

ئاوى تركان خاتونى كچى (مىفراج)ە شاژنى (جەلالىەكان) بووه، فەرمانرەواى شارى ئەصفەهان بووه، ژنى سولتان (مەلكشاه) بووه، ئافرىمىتىگى گەورە وپەرورمەركەرى عەقلى وپىر وپۆچوون وپىن وچاكەكارى وخواومەن دەسلەلت وچەماومر بووه، لە ئەوھى (افراسىياب) پاشاى فارسەكان بووه. ھاوبەشى مىردەمكەى كەردووه لە دەسلەلت وپەرپۆمبەردەند، لە دواى مەردنى ئەوئش خۆى ھەستاوه بە بەرپۆمبەردەن وسەرپەرشتىارى وپىكخستنى كاروبارەكان، ئەوومبوو چەند راپوئىزكار وومزىرىكى بۆ خۆى دانا، وچەند فەرماندەمىەكى سووپاشى دامەزراند، مالى بازىرگانانى ولاتى پاراست، و كارىگەرىەكى زۆر گەورەى ھەبوو لە ولاتى فارسدا، وەك ئەوھى كە زۆرىك لە داب ونەرىت وپەموشتى خەلكى ولاتەكەى گۆرى، بەخشش ومووچەى بۆ دابىن كەردن، بەمەش ھەم كاربەدەستەكان وھەم خەلكە بندەستەكانىش خۆشيان دەوئست، ژن وژن خوازى لەگەل خەلىفەى عەباسىەكان (المقتدى بامر اللە) كەرد، ئەوومبوو كە خەلىفە كچىكى ئەوى ھىنا بۆ خۆى، لە سالى (٤٨٧)ى كۆچىدا ومفاتى كەردووه.^(١)

ئەوھى كە تاوھكو ئىستا باسمان كەرد كەمىكە لەو بەشدارى كەردنە زۆرەى ئافرىمىتان لە جەنگ وسوپاى موسولمانەكاندا. بەلام بە پىشىنەىەكى شارستانى

دادمىرىت لىسەر دانپىيانان بە رۆلى ئافرىت لى زۆر لايەنى ژيانەو، بەلكو بە
كارىكى كەم وئىنە دادمىرىت كە رۆژئاوا لەگەل ئەوئىشدا كە گۆرانى بەسەر
ئازادى ودىموكراتىدا دەلىت، نەيتوانىو جىبەجىي بىكات و بىهينىتەدى.

بەشى چۈرەم

ئافرىمىتگە ئىككى موفتى و زانا

لە سەرچەم قۇناغەكانى مېژووى ئىسلامىدا ھەزاران ئافرىمىتى زانا وبە تواناۋ سەرگەۋتوو لە ھەموو جۆرە زانستەكان وسەرچەم بوارەكانى پۇشنىرى عەرمى ئىسلامىدا ھەلگەۋتوون و دەرگەۋتوون. شىخى ئىبو ھەجەر لە كىتەبەكەيدا بە ناۋى: (الإصابة في تمييز الصحابة) ژياننامەى (۱۵۴۲) ھەزار و بىنچ سەد و چل و سى ئافرىمىتى نووسىوۋە، كە ھەندىكىيان شەرع زان بوون و ھەندىكىشىيان ھەرموودەمناس و ھەندىكىشىيان شارمەزاي ئەدەب بوون. ھەريەكە لە ئىمامى نەۋەۋى لە كىتەبەكەيدا بە ناۋى: (تهذيب الأسماء واللغات)، خەتەبى بەغدادى لە كىتەبەكەيدا بە ناۋى: (تأريخ بغداد)، سەخاۋى لە كىتەبەكەيدا بە ناۋى: (الضوء لأهل القرن التاسع)، عومەر رمزا كەحالى لە كىتەبى: (معجم أعلام النساء)، كەسانىكى تەرىش لەۋانەى كە كىتەبى ژيان و پەرزەندى زاناپانىيان داناۋە، ھەموو ئەمانە باسيان لە ژيانى كۆمەلە ئافرىمىتىكى شەرعزانى ھەرموودەمناسى تەفسىرزانى ئەدىبى شاعىر كەردوۋە.

بەپراستى ئافرىمىتەنىكى زۆر پىش كەۋتوون لە پىۋان لە زۆر لايەنى زانستى شارستانى ئىسلامىدا، بە تايەتەى لە لايەنى زانستى ھەرموودە و ناسىنى ئەۋ كەسانەى كە ھەرموودەميان گىپراۋەتەۋە، زاناپان و شارمەزايان و پىشەۋايانى زانستى ھەرموودە خۇيان ئەم شايەتەيان بۇ تۆمار دىكەن. ئەۋەتا ئىمامى زەھەبى دەھەرموۋىت: ((ئافرىمىت كە ناسەم كە تۆمەتبار كرابىت، يان ھەرموودەى لى

بەشداريان كىردوۋە لە بزووتنەو ەى زانستى شارستانىتى ئىسلامى، كە ئىمە تواناى كۆكردنەومىانمان نىيە لەم كىتەبەدا، كە دەكرىت بۆ زانىارى زىاتر بگەرپىنەو ە بۆ ئەو كىتەب وسەرچاوانەى كە ناومان ەئىنان. وئىمە لەمەولا تەنھا چەند نموونەىەكى كەم بە كورتى باس دەكەين لە ژيانى ئەو ئافرىمە زانا وشارمەزايانەى پاش سەردەمى ھاوولانى پىغەمبەر.

١- (نفيسة العلم)

ئىمامى (الذھبى) لەبارمىەو ە دەفەر مویت: ئافرىمىتىكى پاىەدارى بەرپىزى چاكەكار بوو، كچى ەسەنى كورى زەيدە، لە نەو ەى ئىمامى ەسەن و ئىمامى ەلى يە. گۆرەكەى لە جىگەىەكى گەورەى ناسراو ە { لە گەرەكىكدا بوو، كە ئەو كاتە پىيان دەوت (درب السباع) بەلام دواتر ئەو گەرەكە لابرا، ئىستاش بە مزگەوتى سەيدە نەفىسە بەناوبانگە { لە نىوان مىصر وقاھىرە^(١). باوكى لە لاىەن خەلىفە ئەبو جەعفەرى مەنصورمەو كرا بە فەرمانرەو ەى شارى مەدىنەى پىرۆز، پاشان لاىىرد وبۆ ماومىەك خستىە بەندىخانەو ە لە شارى بەغدا، ئەو جا كاتىك كە مەھدى بوو بە خەلىفە، ئازادى كرد و پىزى لىنا و مال و مولكەكەى بۆ گەراندەو ە، ولەگەلىشىدا چوو بۆ ەج كردن (ھەندىك لە زانايان دەفەر موون: لەو سەفەرەى ەجەدا وفاتى كرد، ولە جىگەىەك كە پىنج مىل لە شارى مەدىنە دوورە ئەسپەردە كراو ە)...

(١) ئەم تەعبىرە لە زۆرىك لە كىتەب مىزوۋىەكاندا دەبىنرىت، پىم واىە دەكرىت كە جىگە وناوچەىەك يان شارىك ەبىت لە ولاتى مصر كە بە تايبەتى پىى بوترىت مصر. نرىكىش بىت لە شارى قاھىرەو ە، ئەگىنا ئەگەر وا نەبىت، خو قاھىرە پايتەختى مىصرە!! وە ەىج ماناىەكىشى نىيە كە بوترىت لە نىوان مصر وقاھىرە. ھەروەكو چۆن شارىك ەمىە لە تونس بە ناۋى تونس، وە لە جەزائىر بە ناۋى جەزائىر، وە بە شارى دىمەشق پايتەختى سوريا دەوترىت: (شام) لە ەمان كاتدا خو ەى وشەى (شام) بۆ ھەر چوار ولاتى ئوردون وسوريا ولوبنان وفەلەستىن بەمەكەو ە بەكار دىت. (ومرگىر)

ئەوجا ئەم خانىمە بەرپىزە لەگەل مېردە پايدەدارمەكەيدا كە ناوى ئىسحاقى كورپى جەعفەرى كورپى موحەمەد صادق بوو _ وەكو وتراو _ ، لەو شارمەو چوون بۇ مېصر، وەر لە مېصرىش ومفاتى كردوو لە مانگى پەمەزانی سالى (٢٠٨)ى كۆچى. ئىمەش هەوالى ئەم ئافرىتە پايدەبەرزەمان زۆر پى نەگەشتە... بەلام وتراو كە ئافرىتىكى چاكى خواپەرست بوو، وپارنەومش لای گۆرمەكەيدا ورمەگىرىت وەبوول دىبىت.^(١)

رۆزى چوارشەممە (١١)ى رەبىعى يەكەمى سالى (١٤٥)ى كۆچى لە شارى مەكەى پىرۆز لەدايك بوو، تاوەكو تەمەنى گەشتەمە پىچ سال هەر لەوى ماومەتەو، و زۆر بە رېز و سەربەرزىو لە مەكەدا زىاو، هەتاوەكو باوكى لەگەل دايكىدا (كە زمىنەبى كچى حەسەنى كورپى حەسەنى كورپى ئىمامى عەلى) يە بردوونى بۇ شارى مەدىنەى پىرۆز، ئىتر لەوى دەچوو بۇ مزگەوتەكەى پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) وگووى لە زانیان وشىخەكان دەگرت، ودرسى حەدىس وفیقەى لە خزمەتى زانیاندا دەخویند، هەتاوەكو نازناوى (نفیسة العلم)ى بە دەست هینا، بەر لەوى بگاتە تەمەنى شوو كردن. جا كاتىك كە گەشتە ئەو تەمەنە، ئىتر گەنجەكانى خزم و كەسوكارى خۆى كە لە ئالوبەیتى پىغەمبەر بوون (صلی اللہ علیہ وسلم)، حەزىان ئى كرد، وخوازبىنیان دەكرد، بەلام باوكى زۆر بە جوانى وەلامى دەدانەو و نەیدەدا پىیان، هەتاوەكو ئىسحاقى كورپى جەعفەرى صادق هات و بوون بە هاوسەرى يەكتر، بەمەش بەو هاوسەرگىرە هەردوو نوورى حەسەن و حوسەین كۆبوونەو، و نەفیسە

(١) سیر اعلام النبلاء للذهبي / ١٠ / ١٠٦ _ ١٠٧.

هەروەها ئەم زانیاریانە لە هەردوو كۆتیبى / البداية والنهاية. لابن كثیر / ١٠ / ٢٦٢. والوافى فى الوفيات. للصفدي / ١ / ٢٢٥٨ دا دەست دەكەون. وە ئەم ووتەيەش بەلگەيە لەسەر ئەوى كە پىشىنە خواناسەكانى ئىمە ئەو خانمەيان بە چاك زانیوو، و بە درووستىشان زانیوو كە لەلای گۆرى چاكەكاراندا نزا وپارنەو بەكرىت، بە تەومسول كردن بە ئەوانەو، بە هیواى ئەوى كە خواى گەورە نزا وپارنەو ئەگەمان ئى و مرگىت، وەك لەو سەرچاوانەدا هاتوو. (ومرگىر)

خاتوونىش بوو بە خانمى ھەردوو مائەكە، وپاشان كورپىكيان بوو بە ناوى:
(القاسم)، كچىكىش بە ناوى: (ام كلثوم).

بە زۆرى كاتەكانى لە خزمەت مزگەوتى باپىرمىدا (پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم)) بەسەر دەبرد. بە راستى وبى زىادەپرەوى، ئافرىمىتىكى دونيا نەوىست بوو، نەك بەو جۆرەى كە ھەموو پەيۋەندىيەكى لەگەل ژياندا بچراندىت، بەلگەى وازى لە ھەموو نەو شتانەى دونيا ھىنابوو كە رېگر دەبوون لە رېگەى خواپەرستى وگۆگردنەوھى توپشوو. پاشەپۇژى زۆر لەبەرچاۋ گرتبوو، تاۋەكو نەو رادمىيەى كە بە دەستەكانى خۆى گۆرى بۆ خۆى ھەلگەندىبوو، كە دواتر تىيدا نەسپەردە كرا. ھەموو قورئانى لەبەر بوو، تەفسىرىكى باشىشى دەزانى، خەلگانىك روويان تى دەكرد بۆ ئەوھى گۆى لە تەفسىر كردنى بگرن، ھەركاتىك كە مپاراپەوھە دەيوت: خوايە زيارەت وسەردانى گۆرى دۆست وخۆشەويستەكەى خۆت (ابراھىم)م بۆ ئاسان بكە، خۆى گەورەش بەدەم پارانەۋەكەيەوھەت وخۆشى ومىردەكەشى (اسحاق المۆتمن) زيارەتيان كرد.

پاشان چوون بۆ مىصر لە پەمەزانى سالى (١٩٣)ى كۆچى لە سەردەمى ھارونە رەشىددا، لە ەمىش _ كە ئەوپەرى باكوورى پۆژھەلاتى مىصر _ خەلگى مىصر بە (اللہ اكبر، ولا إله إلا الله) پيشوازيان لى كردن، وبە خىومت و نەسپ وولاغى سواری دەورى خۆى ومىردەكەشيان دا، ھەتاۋەكو لە مالى گەورە بازىرگانىكى نەو كاتە بە ناوى (جمال الدين عبد الله الجصاص) دابەزىن و مانەوھ.

لە پۇژى شەممەى (٢٦)ى پەمەزانى سالى (١٩٣)ى كۆچىدا نەفيسە خانەم گەيشتە قاھىرە، واتە پىنج سال بەر لە ھاتنى نىمامى شافىعى بۆ ولاتى مىصر، لە مالى ئافرىمىتىكى مىصرى مايەوھە بە ناوى (ام ھانى)، كە خانوو ومالىكى بە دەرفەت وفرەوان بوو، پاشان خەلگ دەستيەن كرد بە سەردانى بۆ فىربوونى زانىست، ھەتاۋەكو زۆر قەرمبالغ بوو، بە جۆرىك كە وەخت بوو ومەھى لى بىت

که نهیبه رژیته سهر نهو جوړه خواپه رستیانهی که پیشر دمیکردن، بویه هاته دمروده بولای خه لکه که وهرمووی: ((من بریارم دابوو که لای نیوه بمینمه وه، بهلام من ئافرمیتیکی لاوازی بی هیزم، ئهومتا دمشبینن که خه لک له دمورم زیاد بوون، وسهرقالیان کردووم که ویرد وزیکره گانی خوشم پی ناخوینریت، وپیشم ناکریت که تویشوو بۆ پاشه رۆژم کۆبکه مه وه، خوشه ویستی وسۆزی مهرقه د وگۆری باپیره شم زۆری بۆ هیناوم))، نیتر خه لکه که ش زور له قسه که ی ترسان، بویه ریگه یان پی نه دا که به جیان بهیئت، هه تاومگو والی وه رمانرپه وای نهو کاته ((السري بن الحكم) خوی هاته ناو مه سئه له که، وپی و ت: ((نه ی گچی پیغه مبه ری خوا، ههر سکا لا وکی شه یه کت هه بیئت، من دهمه که فیلی نه هیشتنی))، نهو مبوو خانوویه کی فراوانی به دیاری پید، ودواتر مهو عیدیکی بۆ دانان که خه لک بۆ زانیاری وئامۆزگاری بیته خزمه تیان _ ههفته ی دوو رۆژ _ بۆ نهو دی که پینج رۆژه که ی تر سهر به ست ودمست خالی بیئت بۆ عیبادت وخواپه رستی خوی، نیتر نهویش رازی بوو، لهوئ مایه وه.

فه رمانرپه واکار به دهمسته گانی ش باش دمیان زانی که چه نده به ریز وبه توانایه بۆ رینمووی کردنی ته وای خه لکی، به لکو له کاتی پیو یستیشدا خه لکی هانده دا له سهر شوړش کردن، نه گهر پیویس بوایه، هه تاوه کو جاریک پیاو مگانی یه کیک له کار به دهمسته کان پیاو یکیان له دۆسته گانی خاتوو نه فیه سه دمستگیر کردبوو، بۆ نهو دی که سزای بدن، جا له کاتی کدا که نهو پیاو له گه ل پیاوانی کار به دهمسته کاند به لای مالی خاتوو نه فیه سه دا تیپه ری، وهاواری کرد که بیته هانایه وه، نهویش بانگی کرد که به ره لای بکه ن، وهرمووی: ((خوا ی گه وره بهر چای سته م کارانت لی بگریئت)). جا کاتی ک که پیاو هه یان هینایه به ردمستی نه میر وکار به دهمسته که، پییا گوت که تیپه ریون به لای خاتوو نه فیه سه دا، وپیاو مگه ش داوای به هاناوه هاتنی لی کردووه، وداوای دوعای لی کردووه، و نهویش دوعای بۆ کرد که رزگاری بیئت، کار به دهمسته که ش وتی: ((خوایه ده بیئت سته مکاری من گه یشت بیته نه م رادمیه! خوایه په شیمانم،

وداواى ئى خوشبەونت ئى دەكەم. ئىتر پیاووەكەى بەرەلە کرد وەهەندىك مالىشى کرد بە خەیر وچاکە بۆ گەدا و نەدار وەهەزاران)).

نیمامى (هەرماني)^(١) لە (تاریخ) مەکیدە باسی شتیکی کردووە، کە خاومنى کتیبى (الغور)، وکتیبى (المستطرف) یش پشتگیری لەو رىوايەتەى دەکەن _ کە هەردووکیان لە میژوو نووسە متمانەدارەکانن _ : گوايە خاتوو نەفیسە سەرپەرشتى شۆرشىکی خەلکی کردووە دژ بە (ابن طولون)، کاتیک پەنايان بۆ هینا لە ترسى ستم و دەست درێژیه‌کانى، ئەویش پەرپیه‌کى نووسى و کاتیک کە زانى ناپۆڕى و لاغ و پاسەوان و دارو دەستەکەى (ابن طولون) لەوێو تێدەپەرن، چوووە دەرەووە بۆ سەر رینگەکەى، جا ئەویش کاتیک کە خاتوو نەفیسەى بىنى، لە سواری و لاغەکەى هاتە‌خواردووە، خاتوو نەفیسەش ئەو پارچە پەرپیه‌ى پێدا کە تێیدا نوسیبووی: ((بوون بە کاربەدەست و خەلکیتان دیل کرد، دەسلالتان کەوتە دەست و خەلکیتان پى چەوساندووە، هەرمانەرەوايیتان درایە دەست، و دەستان کرد بە خراپە کارى، بژێوى و رۆزیتان درایە دەست، ئێوێش بریتان، ئەمەو ئەوێش دەزانن کە تیری سبەپنیان دەپیکى وەهەلە ناکات، بە تايبەتەى لەو دلانەى کە نازارتان پى گەياندوون، لەو سکانەى کە بریستان کردوون، لەو لاشانەى کە رۆوتتان کردوونەتەووە، ئەوێش شتیکی مەحەل و چاومروان نەکراوە کە ستم لێکراو بمریت و ستمکار هەر بمریتەووە، ئىتر چیتان پى دەکریت بیکەن، ئێمەش سکالا بۆلای خوا دەبەین، و سَعَالُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيْ مُنْقَلَبٌ يَنْقَلِبُونَ)).

(١) ناوی ئەحمەدى کورى سەنان الدینی کورى ئەحمەدى دیمەشقیە. لە سالى (٩٢٩)ى کۆچى لەدايک بوو، و لە سالى (١٠١٩)ش کۆچى دوايى کردووە، وە یەکیک لەو کتیبانەى کە دایانوان بریتیه لە کتیبىکی میژوویی بە ناوی (اخبار الدول و آثار الاول) کە لە یەک بەرگ پیک هاتووە، دابەشی کردووە بۆ پێشەکیەک و پەنج و پینج دەروازە. بڕوانە: (کشف الظنون / ٨ / ١، وهدية العارفين / ١ / ٨٦). (وهرگير)

ئیمامی (فرمانی) دمه رمویت: ئیت لهو کاته به دواوه (ابن طولون) به دادپهرومرانه رهمفتاری دهکرد ودمجولایهوه!.

له کاتیکدا که ئیمامی شافیعی تهشریفی هیئایه میصر، په یوه مندییه کی بتهوی به خاتوو نهفیسسه وه بهست، کردبووی به عادت که ههرکاتیک بجوایه بو ههلقهکانی دهرس وتنهوه له مزگهوتی (فسطاط)، وههرکهی بیشگه پرایهتهوه بو مالهوه، سهردانی ئهویشی دهکرد، له مانگی رهمهزانیشدا ئیمامی شافیعی بیش نویژی تهراویچی له مزگهوته کهی ئهودا دهکرد، وههرکاتیک بجوایه بو لای داوی دوعای خهیری ئی دهکرد، ههتاوهمکو دمگیرنهوه که نهگهر نهخوشیش بوایه، کهسکی دنارد بو لای وسهلامی پی دهگه یاند، وپی دوت: ((کوره مامه کهمت که شافیعی نهخوشه وداوا دهکات دووعای بو بکهیت)).

ئیمامی شافیعی ودمستی کردبوو که خاتوو نهفیسسه نویژی جهنازی لهسهر بکات، جا پاش ئهوهی که وفاتی فهرموو، له سالی (۲۰۴)ی کۆچی، تهرمه کهیان به لای مالی خاتوو نهفیسسه دا تیپه پاند، ئهویش نویژی لهسهر کرد، وومسته کهیان جیهه جی کرد.

ئافرمیتیک بوو که زور دهگیا، و بهردوام بهرژوو بوو، شهونویژی دهکرد، سی شهو جاریک نانی دهخوارد، و به بی میرده کهی هیچ شتیکی نه دهخوارد، وسی جار حه جی مالی خوی کردوو، که زور به توندی دهگیا ودمستی دهگرت به دیوارهکانی که عبهوه، ودمیوت: پهرومردگار وگهوره وسهردارم خوشحالم که به ئی رازیبوونم.

زمینه بی کچی په حیای (التوج) دهلیت: چل سال خزمهتی پوره نهفیسسه دهکرد (خوشکی باوکی بووه)، نه مبینیوه که به شهودا بخهویت، ونه شمبینیوه که به رهژدا هیچ بخوات، بویه جاریک پیم وت: ئهوه بهزمیه کهت به خوتا نایهتهوه؟! ئهویش فهرمووی: چون بهزمیم به خومدا بیتهوه که له

بەردەممدا چەندىن ھەوراز و رېگر ھەن، كەسەك كە براو و بەختەومەر نەبەت ناتوانىت لىيان تىپەر بىت.

پاش ئەو ھى كە ھەوت سال لە مېصر مایەو، خاتوو نەفيسە نەخۆش كەوت، ئىتر نامەيەكى نارد بۆ (إسحاق المؤمن)ى مېردى، وگۆرېكى لە مالهەكى خۆيدا بە دەستى خۆى ھەلگەند، كە زۆر جار دەچو ناوى ونويزى تىدا دەگرد، وھەر لەناو ئەو گۆرەدا سەد ونەود (۱۹۰) جار قورناني خەتم گردوو، ئىتر ھەروا بۆى دادەبەزى ونويزىكى زۆرى تىدا دەگرد، وقورنانيكى زۆرى دەخويند، وزۆرىش دەگريا، ھەتاوگەو لە سالى (۲۰۸)ى كۆچى كەوتە گياندان ونزىك بوويەو لە مردن، ولەو كاتەشدا بەرپۆزوو بوو، بۆيە خەلكى زۆريان لى كرد ووازيان لى نەدەھينا لەسەر ئەو ھى كە دەبەت پۆزووگەى بشكىنىت، ئەويش ھەرمووى: ئاى چەندە سەيرە، ماو ھى سى (۳۰) سالە داوا لە خوا دەكەم كە بە زمانى بە پۆزوو پىي بگەمەو، ئىستا پۆزووگەم يشكىنەم! شتى ومھا نابەت، پاشان دەستى كرد بە خويندنى سوورەتى (الأنعام) وئە شەو شەويكى زۆر نارام وكپ بوو، ھەتا گەيشتە ئايەتى: ﴿لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (الأنعام/ ۱۲۷). ((واتە: ئەوانەى رۆو دەگەنە ئەم رېگا راستەى خودا، ئەو لە پۆزى دوايدا ئەمىن و دلنەيان وئاستى وخۆشيان لەلايەن خوداوە بۆ دابىن گراو. ئەوانە خودا پشەتوان ويارمەتيدەريانە وبەھوى ئەو كەردەو جاكەنەيانەو كە لە زيانى دنيادا دەيانكرد، پەحمەت ولوتف وبەزمىي خۆى دەپژىنىت بەسەرياندا)). ئىتر لە ھۆشى خۆى چوو، وپاشان شەھادەتى راست و ھەقى ھىنا، وگيانى بە سۆز و پەحمەتى خوا سپارد.

۲- خاتوو (كريمة) گىرمۇدەي سەھىجى بوخارى

زاناي پايدار ۋەرمۇدەگىرمۇدە ۋزۇر بەرپىز خاتوو كەرىمەي كچى ئەھمەدى كۆپى مۇھەممەدى كۆپى خاتەمى مەرومىيە، ۋە پائى (مسجد الحرام) دا بوۋە.

سەھىجى بوخارى لەلەي سى كەس گوى لىگرتوۋە، كە ئەۋانىش: (ابو الهيثم الكشميهني، وزاهر بن احمد السرخسي، وعبد الله بن يوسف بن بامويه الأصبهاني)، ھەركاتىك كە ھەرمۇدەيەكى پىغەمبەرى (صلى الله عليه وسلم) بگىرپايتەۋە، ئەۋا بەرامبەرى پى دەكرد لەگەل ئەسلەكەيدا، زۇر تىگەشتوۋ وزانا ۋدانا بوۋە لە چاكەكارى ۋخوۋاپەرسىتىدا.

زۇر جار كىتەبى سەھىجى بوخارى گىرپاۋتەۋە، جارىكىيان بە خويندەۋەي نەبو بەكر الخطيب، لە رۇۋانى بەجى ھىنانى مەناسىكى ھەج كىردىدا. ھەر بە كچىنى مرد ۋشوۋى نەكردبوۋ.

چەند كەستىك ھەرمۇدەي پىغەمبەريان (صلى الله عليه وسلم) لى گىرپەتەۋە، ۋەكو: (الخطيب، وابو الفنائم النرسى، وابو طالب الحسين بن محمد الزينبي، ومحمد بن بركات السعدي، وعلي بن الحسين الفراء، وعبد الله بن محمد بن صدقة بن الفزال، وابو القاسم علي بن ابراهيم النسيب، وابو المظفر منصور بن السمعاني، كەسانىكى تىرىش).

(ابو الفنائم النرسى) دەلىت: كەرىمە خاتوۋن نۇسخەيەكى سەھىجى بوخارى دەرھىنا، ۋمىش لە بەرامبەرى دانىشتم، ۋھوت پەردە لى نۇۋسىيەۋە، ۋخويندەۋە، ۋدەشم ۋىست كە خۇم بە تەنھا بىخويندەۋە. ئەۋىش ھەرمۇي نەخىر، دەبىت جارى لەگەل مىدا بەيەكەۋە بىخويندەۋە، ئىتر بە يەكەۋە خزىندەمانەۋە.

(أبو الغنائم) دەلىت: ئەو ھەرموودانەي كە لە زاهىرى كورى ئەھمەدى سەرخەسى بېستىبوو، منىش خويندەمەۋە لە خىزمەتلىدا.

ۋە ئەبۇ بەكرى كورى مەنصورى سەمعانى دەلىت: لە باۋكەم بېستىۋە كە باسى كەرىمە خاتوونى دەكرد، دەيوت: ئايا كەسىك ھەيە كە وئىنەي خاتوو كەرىمەي بىنىبىت؟!

ئەبۇ بەكر دەلىت: گويم لە كچى براكەي خاتوو كەرىمە بوو، دەيوت: كەرىمە خاتوون شووى نەكردبوو، باۋكىشى خەلگى گوندى (كشمهين) بوو، داپكىشى لە نەۋەي (السياري) بوو، باۋكى بردوۋىەتى بۇ (بيت المقدس) ودواتر كەپراندىەۋە بۇ مەكە، وتەمەنىشى كەشتىبوو سەد (۱۰۰) سال.

(ابن نقطة) دەلىت: بە دەسنوسى ئىبنو ناصر مىزوۋى ومفاتەكەي تۇمار كراۋە كە لە سالى: (۴۶۵)ى كۆچى بوو.

منىش دەلىم: راست تر ئەۋمىيە كە لە سالى: (۴۶۲) كۆچى دوايى كردوۋە. (هبة الله بن الأكفاني) لە سالى (۴۶۲)ى كۆچىدا، دەگىرپتەۋە لە عەبدولعەزىزى كورى عەلى صۇفى، كە بۇي گىراۋەۋە ووتوۋىەتى: لە شارى مەكە لە كەسىكەم بېست ھەۋالى مردنى خاتوو كەرىمەي پىدام، كە گوايە لە مانگەكانى ئەو سالىدا كۆچى دوايى كردوۋە.

(أبو جعفر محمد بن علي الهمداني) دەلىت: سالى (۴۶۲) چوۋمە ھەج، لە رېگە ھەۋالى مردنى كەرىمە خاتوونمان پى كەيش، خۇشم چاۋم پىي نەكەوتوۋە وپىي نەكەشتوۋم.^(۱)

(۱) سىر أعلام النبلاء، للإمام الذهبي / ۱۸ / ۲۳۳.

٣- أمه الواحد

ناوی سوتنه‌یه‌ی کچی حوسه‌ینی کۆری ئیسماعیلی مه‌حامیلیه، زاناو شه‌رعزان ومووفتی بووه، لای باوکی خویندوو‌یه‌تی، هه‌ر له‌ویشه‌وه چه‌ند فه‌رمووده‌ی گیراوته‌وه، ته‌واوی قورئان وفیقه‌ی نیمامی شافیعی له‌به‌ر کردووه، زانستی میرات وزمانه‌وانی وزانسته‌کانی تری زۆر به‌ باشی زانیوه، له‌گه‌ڵ ئەبو عه‌لی کۆری ئەبو هورمیره‌دا^(١) به‌یه‌که‌وه فه‌توایان دهمدا، دایکی هازی موحه‌مه‌دی کۆری نه‌حه‌مه‌دی کۆری قاسیمی مه‌حامیلیه، له‌ مانگی ر‌ه‌مه‌زانی سالی (٣٧٧)ی کۆچی له‌ دنیا دهرچوووه.^(٢)

٤- (شهادة الإبري)

کچی زانای فه‌رمووده ناس ئەبو نه‌صر نه‌حه‌مه‌دی کۆری فه‌ره‌جی ده‌ینووری پاشان به‌غدادیه‌ی له‌ حیه‌ه‌تی (الإبري)یه‌وه، ته‌مه‌ن درێژ ونوسه‌ر وه‌رمووده گیره‌وه‌ی عێراق، ومایه‌ی شانازی ئافره‌تان بووه، له‌ دوا‌ی سالی (٤٨٠)ی کۆچی له‌دایک بووه.

له‌م زانایانه‌ فه‌رمووده‌ی بیستوه: (أبو الفوارس طراد الزینبی، وابن طلحة النعالي، وأبو الحسن بن أيوب، وأبو الخطاب بن البطر، وعبد الواحد بن علوان، وأحمد بن عبد القادر الیوسفی، وثابت بن بئدار، ومنصور بن حیدر، وجعفر السراج، چه‌ندی نی‌تر). ئەم زانایانه‌ش فه‌رمووده‌یان لێ گیراوته‌وه: (ابن

(١) هازی شه‌رعزان (حسن بن حسین البغدادي)ه، ویه‌کێکه له‌ گه‌وره زانایانی مه‌زه‌به‌ی نیمامی شافیعی، له‌ سالی (٣٤٥)ی کۆچی ومفاتی کردووه. بر‌وانه: (تاریخ بغداد للخطیب البغدادي / ٧ / ٢٩٨ ت: ٣٨٠٨). (وه‌رگیر)

(٢) تاریخ بغداد / ١٤ / ٤٤٢. وسیر اعلام النبلاء / ١٥ / ٢٦٤، والمنظم فی تاریخ الملوك والامم لعبد الرحمن ابن الجوزي / ٧ / ١٣٨..

عساكر، والسمعاني، وابن الجوزي، وعبد الغني، وعبد القادر الرهاوي، وابن الأخضر، والشيخ الموفق، والشيخ العماد، والشهاب بن راجح، والبهاء عبد الرحمن، والناصر، والفخر الإربلي، وتاج الدين عبد الله بن حمويه، وأعز بن العليق، وإبراهيم بن الخير، وبهاء الدين بن الجميزي، ومحمد بن المني، وأبو القاسم بن هميرة، خه لكانیكى زۆر).

(ابن الجوزي) دمفهرمویت: له خزمه تیدا دمرسی فهرموودهم خویندوه، نافرمیتكى خمت جوان بوو، شووی كرد به یه كيك له بریکاره كانی خه لیفه، وتیکه لاوی زانا یان وکۆره زانسته كانی کردووه، نافرمیتكى خه پرۆمه ند وچا که کار بووه، نزیکه ی سهد (۱۰۰) سال ته مه نی کردووه، له (۱۴) ی موحه رهمی سالی (۵۷۴) کۆچی دوا یی کرد، وزۆرینه ی خه لك وزانا یان ناماده ی به خاك سپاردنه که ی بوون.

(الشيخ الموفق) دمفهرمویت: ئیسنادی همدیس له به غدادا به نه و دهگات وله ودا کۆتایی دیت، نه و منده ته مه نی درێژ بووه که سه ته مه ن که مه كانی گه یاندومه که سه به ته مه نه گان (واته له کۆری دمرس وتنه ومیدا هم که سانی که م ته مه ن وه م که سانی به ته مه نیش کۆ دمی و نه وه)، نووسینیکی جوانی هه بوو، به لام له بهر به سال اچوونی خه ته که یشی گۆرا وجوانیتیه که ی پشتری نه ما. ^(۱)

کۆمه لتيکی زۆر له زانا یان له و ساله ی نه ودا کۆچی دوا ییان کردووه، له وانه: (أحمد بن علي بن الناعم الوكيل، وأحمد بن بلدرک بن أبي اللقاء البواب، والأمير شهاب الدين سعد بن محمد بن سعد بن صيفي الشاعر الحيص بيص، وأبو صالح

(۱) زۆرینه ی نه و زانیاریانه ی که له سه ر نه م خانمه به رپژه نووسراوه له کتیبی (تاریخ الإسلام للذهبي / ۱ / ۴۰۶، والمنظم في تاريخ الملوك والأمم لعبد الرحمن ابن الجوزي / ۱۰ / ۲۸۸، ووفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان لابن خلكان / ۲ / ۴۷۷) دا هاتووه، به لام مامۆستای دانه ر نامازه ی به و سه رچا وانه نه کردووه! له وانه شه که مه به ستي کورتری بووبیت له نووسینه که یدا. (ومرگير)

سعد الله بن نجا بن الوادي الدلال، وأبو رشيد عبد الله بن عمر الأصبهاني، وأبو نصر عبد الرحيم بن عبد الخالق بن يوسف، وعمر بن محمد العليمي، وأبو عبد الله بن المجاهد الإشبيلي الزاهد، ومحمد بن نسيم العيشوني).

٥- (زين العرب بنت عبد الرحمن)

ناوى زين العرب كچى عبد الرحمن كورى عومهرى كورى حوسهينه، وناسراوه به: (بنت الخزيراني). له زانستى فەرموودەناسیدا كەشتومته پلهى (محدثه)، بووه به سەرپەرشتیاری (مشیخة رباط بنت السقلاطوني)، وله مهكهدا ژیاوه، وله كۆتایی ته مه نیدا پۆستی (مشیخة رباط الحرمین) ی پی دراوه، وله سهرمتای سالی (٧٠٤)ی كۆچی له ته مه نی حه فتا وئەومندە سالیدا كۆچی دواى كردوو. ^(١)

٦- (دهماء بنت يحيى)

زانای کارخوازی پایه بهرز (دهماء ی كچى یه حیا)، خویندن وزانستى لای براکه ی به ناوى (الإمام المهدي أحمد بن يحيى) وەرگرتوه، له ته وای نهم زانستانه دا ژۆر لێهاتوو بووه: (النحو، والأصول، والمنطق، والنجوم، والرمل) ^(٢)،

(١) الدرر الكامنة في أعيان المئة الثامنة لابن حجر العسقلاني / ٢ / ٢٤٧، وأعلام النساء / ٢ / ٤٤.
(٢) زانستیکه به هۆیه وه هەر پرسیارێك بکریت وه لāmه که ی دهمانریت، به هۆی شیوازی هه مندیك دهنکه له وه، که دوانزه شیومی ههیه، هەر و مگو بورجه کان، وه ژۆرینه ی مه سه له کانی نهم زانسته شتی گۆتره کاریه، پۆیه دمکریت که وهما دمرنه جییت، چونکه زانیاریکان خویان به نزیک کراومیین، ودئیایی نین. بڕوانه: (کشف الظنون / ١ / ٩١٢).
(وهرگێر)

والسىمىيە^(۱)، والشعر، شەرحى كىتەبى (الأزهار)ى^(۲) كىردوۋە لە جۋار بەرگىدا، ھۆنراۋى (الكوفي) لە فىقھو مىراتدا شەرح كىردوۋە، شەرحى كىتەبى (مختصر المنتهى) ى ابن الحاجب)ى كىردوۋە (لە زانستى أصول الفقه)، لە شارى (ثلا) لە ولاتى يەمەن چەند كەسك دەرسيان لا خويندوۋە وزانستيان لىۋە وەرگرتوۋە، ھەر لەو شارەدا لە مانگى (ذى القعدة) لە سالى (۸۲۷)ى كۆچى ومفاتى كىردوۋە.^(۳)

۷- (فاطمە بنت أحمد)

ناۋى فاتىمەى كچى نەحمەدى كچى يەحيايە، زانايەكى پاىەبەرزى شەرعزان بوۋە، وتواناي ھەئىنجانى نەحكامە شەرىعيەكانى ھەبوۋە، گەتوگۆ وليكۆلىنمەۋى لەگەل باۋكىدا دەكرد لە مەسەلە بەناۋيانگە فىقھىيەكاندا، ھەر لەگەل باۋكىدا بە زۆر مەسەلەدا چوونەتەۋە، وەكو مەسەلەى خەنە كىردن بە

(۱) نەم زانستە جۆرىكە لە جۆرمكانى سىجر كىردن، كە ومهات دەخاتە پېش چاۋ كە وئەى ھەندىك شت دىمىنىت، كە تەنھا وئەى خەيالىن وشتە راستەقىنەكان نىن. (قاضى بىضاۋى) دەفەرموئە: نەم وشەى خەى عەرمى نىيە، بەلام كراۋە بە عەرمى، ولە ئەسلا لە دوو وشە بىك ھاتوۋە، كە (شىم، وىە)، دواتر كە كراۋە بە عەرمى بوۋە بە سىمىياۋ. بىروانە: (تفسىر روح المعاني، للآلوسى/ ۱۶ / ۲۲۷ لە تەفسىرى ئايەتى (۶۶)ى سورمى (طە) كە دەفەرموئە: فاذا حبالهم وعصيتهم يخيل اليه من سحرهم أنها تسعى). (ۋەرگېر)

(۲) نەم كىتەبە ناۋى: الأزهار فى فقہ الأئمة الأظهر. لەسەر مەزھەبى زەھىيەكانە، دانەرەكەشى ناۋى: أحمد فى مسنده بن يحيى بن مرتضى اليمنى، كە يەككە لە بېشەۋاپانى شىعە مەزھەب، ولە سالى (۸۴۰) كۆچى دواى كىردوۋە. بىروانە: (كشف الظنون/ ۱ / ۱، وهدية العارفين/ ۱ / ۶۶). (ۋەرگېر)

(۳) البدر الطالع للشوكاني/ ۱ / ۳۴۸، وأعلام النساء/ ۱ / ۴۲۰، والأعلام للزركلي/ ۲ / ۵.

مادهی (العصر)^(١)، جا باوکی دهیوت: ((بهراستی فاتیمة له هه ئینجانی بریارمکاندا بۆلای خۆی دهگهڕێتهوه)).

جا ئەم وتهیهی باوکی به لگهیه لهسهر ئەوهی که زۆر به توانا وهه لکه وتوو بووه له زانستهکاندا، چونکه ناکرێت زانییهکی گهوره ئەم وتهیه له وەسفی کهسێکدا بێت، مهگهر ئەو کهسه کهسیکی زۆر شیواو بێت.

وه میڕدمکەشی که پێیان وتوه: (الإمام المطهر) له ههر مهسهلهیهکدا که نیشکالی هه‌بوايه دهگه‌رايه‌وه بۆ لای ئەو، ئەگهر له کاتی دهرس وتنه‌وه‌دا هۆتابیه‌کان ته‌نگاویان بکرايه‌وه و زۆریان بۆ به‌ینایه‌، ئەویش ده‌چوه‌ ماله‌وه بۆلای ئەم خانمه‌، و ئەویش راستیه‌که‌ی پێی دوت، ئیتر ئەهاته‌وه‌ لای هۆتابیه‌کان و، ئەوانیش پێیان دوت: ئەم زانیاریه‌ هی خۆت نییه‌، به‌ لکو‌ هی ئەو کهسه‌یه‌ که له‌ بشتی په‌ردمه‌که‌یه‌.

له‌ سالی (٨٤٠)ی کۆچیدا ومفاتی کردوو. ^(٢) که باوکی هێشتا له‌ ژياندا بووه‌.

٨- (أسماء المهروانية)

ناوی نه‌سمای کچی عبدالله ی کورپی محمدی مه‌هره‌وا نییه‌، ئافره‌تیکی دیندار و چاکه‌کار و خو‌ش‌نوس بووه‌، وگه‌یشتمه‌ به‌ی (محلثة). کتییی (روایة الآباء عن الأبناء) ی (الخطیب البغدادی)^(٣) لای ئەم دوو زانییه‌ خویندوه‌: (الکمال

(١) جۆره‌ پوه‌کیکه‌ که‌ پهنگیکی زمردی ئی دهردی، وبۆ پهنگ کردن به‌کار ده‌هینریت. (ومرگپر)

(٢) البدر الطالع / ٢ / ٢٤، واعلام النساء / ١ / ٥٦.

(٣) زانای شه‌رعزانی فه‌رموودمه‌ناسی شافعی مه‌زه‌هب أحمدی کورپی علي کورپی ثابت ی کورپی أحمدی کورپی مه‌دی کورپی ثابت، که به‌ الحافظ أبو بکر الخطیب البغدادی به‌ناوبانگه‌، نزیکه‌ی سهد کتییی داناوه‌، له‌ سالی (٣٩٢)ی کۆچی له‌ دایک بووه‌، وله‌ مانگی جمادی الآخر ی سالی (٤٦٣) کۆچی دوا‌یی کردوو. به‌روانه‌ (هدیه‌ العارفین / ١ / ٤١). (ومرگپر)

محمد بن محمد بن نصر بن النحاس، والشهاب أحمد بن عبد الغالب بن محمد الماكسيني).

بیست وشەش (٢٦) زانا ئیجازمیان پێداوه، لهوانه: (رسلان الذهني، وأبو بكر بن محمد المزي) زانایهك به ناوی (الشهاب بن الليودي) له پیزی ماموستاكانی خۆیدا ناوی هێناوه. ئیمامی سهخاویش دهرسی لا خوێندوووه. له مانگی صهغهري سالی (٨٦٧)ی کۆچی له شاری (دمشق) کۆچی دوايی کردوو، وله گۆرستانی (باب توما) له نزیک گۆری شیخ (رسلان)^(١) نهسهپردەى خاک کراوه.^(٢)

٩- (زاهدة الطاهري)

ناوی زاهدهی کچی محمدی کوری عبد الله ی (طاهري)یه، له فهرمووده ناسیدا گهیشتۆته پلهی (محنثة)، لای چهند زانایاک ئیجازه ی زانستی و مرگرتوه، ومکو: (ابن الجميزي)^(٣)، والشاوي، وکەسانی تریش، گوێی له

(١) دموتريت كه ناوی (ارسلان)بووه، کوری یعقوب ی کوری عبد الرحمن ی جهعهبری ديمهشقيه، يهكێك بووه له خواناسه دونيا نهويستهكان، له سالی (٥٤٠)ی کۆچی وهفاتی کردوو، گتیبیکى زۆر بهناویانگی داناوه به ناوی: (رسالة التوحيد). پروانه: (هدية العارفين / ١ / ١٩٣). (ومرگير)

(٢) الضوء اللامع / ٦٠٦، واعلام النساء / ١ / ٥٦.

(٣) ناوی (علي بن هبة الله ابن سلامة بن المسلم الإمام بهاء الدين أبو الحسن اللخمي ابن الجميزي المصري الشافعي) يهكێكه له قورئانخوينه وتاریبیزه ناودارمکان، له سالی (٥٥٩) له میصر له دایک بووه، وله تهمهنی ده سالیدا تهواوی قورئانی لهبهر کردور. وه له (٢٤)ی (ذی الحجة)ی سالی (٦٤٩) کۆچی دوايی کردوو له تهمهنی زیاد له (٩٠) سال. پروانه: (معرفة القراء الکبار للذهبي / ٣ / ٦٥١). (ومرگير)

(إبراهيم ی کوری خەلیل) گرتوو، یەکیک لە زانیان بە ناوی (المقاتلي) موە^(١) لە ریزی مامۆستاگانی خوێ ناوی هیناو، یەکیکی تریش بە ناوی (الواني)^(٢) دمرسی لە لا خویندو. لە سەدە هەشتەمی کۆچیدا وەفاتی کردوو.^(٣)

١٠- زینب الجرجانییە

ناوی زینبەبی کچی عبد الرحمن ی کوری حەسەنی جورجا نییە، بە نازناوی (ابنہ الشعری) ناسراو، بەم نازناوەش ناسراو: (حرّة، وعالة، وفاضلة، ومحدثة، وجلیلة).

لە سالی (٥٢٤)ی کۆچی لە نەیسابوور لە دایک بوو، و بە خزمەت کۆمەڵیک زانای ناو دار گەیشتو، و ئیجازە زانستی و گێڕانەوێ فەرموودهگانی پیغەمبەری (صلی الله علیه وسلم) ئی وەرگرتوون.

هەندیک لە فەرموودهگانی پیغەمبەری (صلی الله علیه وسلم) لەم زانیانە بیستو: (أبو محمد إسماعیل بن أبي القاسم بن أبي بکر النیسابوری القاری، وأبو القاسم زاهر، وأبو المظفر عبد المنعم بن عبد الکريم بن هوزان القشيري، وأبو الفتوح عبد الوهاب بن شاه الشانیاضي، وأبو اليرکات محمد بن الفضل الفزاري، کەسانیکی تریش)

(١) ناوی (فخر الدين عثمان بن لبان المقاتلي الدمشقي الکفي) ه، و یلە (محدث)ی هەبوو، و چەند سالیکی لە میسریدا ژیاو، لە سالی (٦٧٥) لە دایک بوو، و لە سالی (٧١٦) کۆچی دواي کردوو. بڕوانە: (الوافي فی الوفیات) / ١ / ٢٨٣٦. (وەرگێڕ)

(٢) ناوی شرف الدين عبد الله ی کوری محمدی کوری إبراهيمی دیمەشقیە و حەنەفی مەزەهەبە، (محدث) ه، و بە (الواني) ناسراو، لە سالی (٧٤٩) کۆچی دواي کردوو. بڕوانە: (هدية العارفين) / ١ / ٢٤٢. (وەرگێڕ)

(٣) الدرر الكامنة لابن حجر / ٢ / ١١٢.

چەند زانايەكى فەرموودەناسىش ئىجازمىيان پى داود، وەكو: (الحافظ أبو الحسن عبد الغفار بن إسماعيل بن عبد الغافر الفارسي، والعلامة الخرخي، كەسانىكى تىرىش)

يەكەك لە زانايان بە ناوى (علي المقدسي) هەندىك لە فەرموودەكانى پىغەمبەرى (صلی اللہ علیہ وسلم) ئى گىراوتمەو.

زانايەكى تر بە ناوى (الحسن بن محمد بن محمد البكري) گوێى لە بەشىكى كىتىبىكى گرتووە كە كۆمەلەك لە فەرموودەكانى پىغەمبەرى (صلی اللہ علیہ وسلم) تىدايە كە ئەم سى زانايە گىراويا نەتەو: (أبو عمرو إسماعيل بن محمد بن أحمد السلمي، وعثمان بن عبد الرحمن بن الصلاح)

هەروەها ئەو زانايە تەواوى بەشى سىيەمى كىتىبى (الزهد)ى (وكيع بن الجراح) لەلای ئەو خانمە گوێ لىگرتووە، هەروەها گوێى لە كىتىبى (الأربعين)ى گرتووە كە ئەو خانمە خوێشى گوێى لە (فاطمة بنت البغدادي) گرتووە و گىراويا تەو، بە ئىجازەش لە (الصاعدين)ى وەرگرتووە. هەروەها گوێى گرتووە لە بەشى دىيەمى كىتىبى (الفوائد) كە دانراوى (الحاكم محمد بن محمد بن أحمد النيسابوري)ە كە ئەو خانمە خوێ لى گىراوتمەو، گوێشى ئى گرتووە لای (أبو القاسم زاهر بن طاهر بن محمد الشحامي). تەواوى بەشى يەكەم و دوو دەمى (حديث علي بن حرب)ى بە ئىجازەو بەسەردا خوێنراوتمەو.

لە شارى نەيسابوور لە مانگى (جمادي الآخر) لە سالى (٦١٥)ى كۆچى وەفاتى كردووە.^(١)

به شی پینجه م

نافرمتگه لیک که دسه لاتی جیبه جی کردنیان گرتوته دست

زورن نهو پړوايهت و ناسارانهی که باس له گرته دمستی ژنان دهکن بو دسه لاتی جیبه جی کردن، یان دسه لاتی پوښی، که له کلتور وکتیبه فیهیه کاندای به (الحسبة) ناودمېرت، نهویش له سدهی یه که می کوچیدا بووه، جا به پېی بوونی نهو ههوالانه، ههندی که له زانایان ریگه یان داوه به وهی که نافرمت نه م پوښت وپیگه ههستیار وسهر کردایه تیه له دهو له تی نیسلامیدا بگریته دست.

وهکو (ابن حزم) باس دهکات، و به لکه به ههوالی نافرمتی که به ناوی (الشفاء) دوه دهی نیته وه، وده فهرمویت: ((دروسته که نافرمت دسه لاتی فهرمان په وایی بگریته دست، که نه مه وتهی نه بو حه نیقه یه، نیمای عومهری کوری خهتاب دهگریته وه که نافرمتی که به ناوی (الشفاء) دوه کردوته بهرپرس وچاودیری بازار.

جا نه گهر بوتريت: خو پیغه مېهر (صلی الله علیه وسلم) فهرموویه تی: (لن یفلح قوم اسندوا امرهم إلى امرأة)!

نیمه ش ده لئین: که پیغه مېهر (صلی الله علیه وسلم) وهای فهرمووه بو نه وهیه که نافرمت نابیت فهرمان په وایی گشتی بگریته دست، که بریتیه له خه لیفایه تی، به به لکه ی نه وهی که خو ی دمه فهرمویت: (المرأة راعية على مال

زوجها، وهي مسؤولة عن رعيتها.^(١)، هەروەها زانایانی مەزھەبی ئیمامی مالیک بە درووستی دادمانین کە ئافرمەت ببێتە: (وصية و وکیلة)، لە هەمان کاتیشدا دەقیکیش نییه کە ڕیگری لەو بەکات کە ئافرمەت سەرپەرشتی هەندیک کاروبار بەکات))^(٢).

ئیمامی (أبو بلع يحيى بن أبي سليم الفراء الكوفي _ وقيل الواسطي) دەگێڕێتەو، ودهلّیت: ((چاوم کەوت بە سەمرانی کچی نوھەیک، کە یەکیک بوو لەوانە ی کە بە خزمەتی پیغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) گەیشتبوو، جلیکی سەربازی ئەستووری لەبەردا بوو، پەچەیهکی ئەستووریشی بەسەر دەمو چاویدا دادابوو، قامچییهکیشی بە دەستەو بوو، کە خەلکی پی تەربیت دەکرد، وھەرمانی دەکرد بە چاکە ونەھ ی دەکرد لە خراپە))^(٣).

(١) البخاري/ كتب الجمعة/ باب الجمعة في القرى والمدن/ ٨٥٣، وابن حبان/ كتاب السير/ باب في الخلافة والإمارة/ ٤٤٩٠، والبيهقي في السنن الكبرى/ كتاب الوديعة/ باب ما جاء في الترغيب في أداء الأمانات/ ١٢٤٦٦، والنسائي في السنن الكبرى/ كتاب عشرة النساء/ مسألة كل راع عما استرعى/ ٩١٧٣.

(٢) المحلى لابن حزم/ ٩/ ٤٢٩ _ ٤٣٠.

(٣) الطبراني في المعجم الكبير/ مسند النساء/ باب السين/ سمراء بنت نهيك/ ٧٨٥، وذكره ابن عبد البر في الاستيعاب/ ٤/ ٨٦٢، والهيثمي/ في مجمع الزوائد/ ٩/ ٢٦٤، وقال رواه الطبراني، ورجاله ثقات.

كۈتايى

ئافرىت بەلەي ناموسولمانەكانەو، لە كۈن و نويدا

ئافرىت بەر لە ھاتنى ئاينى ئىسلام، لە ھەموو شارستا نىيەتە كۈنەكاندا ستم لى كراو وبى رېز بوو، ئىتر لە شارستانىتى ئەوروپاي كۈن يان رۇما نىيەكان، يان فارسەكان، يان ەرمبەكانى بەر لە ئىسلام، ھەركام لەو شارستانىتىانە كە تىپەريو، چەندەھا جۆر سزا وئەشكەنجە وستەم وچەوساندنەوميان بەسەر ئافرىتدا ھىناو.

● ئىغرىقىيەكان بە دارىكى ژمھراويان زانيو، ودميانوت: شتىكى پيسە وبەشيكە لە كار وكردموھى شەيتان.

● رۇمانىيەكان دميانگوت: ئافرىت رۇحى نىيە، جۆرىك لەو جۆرانەي كە سزاين پى دەدا، ئەومبوو كە رۇنى گەرم وداخ كراويان دەگرد بە سەر سەريدا. دميان بەست بە ئەسپەكانەو ورايان دەكىشا تاوھكو گيانى دمردەچوو.

● صىنيەكانىش دميانگوت: ئافرىت ئاويكى بە ئازارە، وبەختەومرى دەشواتەو، بۆ ھەموو صىنيەكيش ھەيە كە خىزانەكەي (ھاوسەرەكەي) زىندە بەچال بكات. ئەگەر مىردەكەشى بمرىت، ئەوا خزم وكەسو كارەكانى وەك مىرات ژنەكەي دەبەن.

● ھىندىەكانىش بەرامبەر بە ئافرىت دميانگوت: نە مردن ونە جەھەنەم و نە ژمھر ونە مار ونە ناگر ھىچيان لە ئافرىت خراپ تر نين، بەلكو بەلەي

ئەوانەۋە ئافرىمىت ئەگەر مېردەكەي بىرئىت ئەۋىش مافى ژيانى نامىنىت،
بەلكو دىمىت ئەگەل ئەۋدا بسوۋتىنىت.

● فارسەكان: بە رەۋايان دانابوو كە ھەموو ئافرىمىت ماركە بىرئىت، باۋەكو
مەجرەمىش بىت، بەبى ھىچ ئىستىسنايەك، دروۋستە بۆ پىۋاۋى فارسى
كە قەرمانى مردن بدات بەسەر ھاۋسەرەكەيدا.

● يەھۇدىيەكان دىمانگوت: ئافرىمىت ئەفرىتى خۋايە، چۈنكە ھۆى بەدبەختى
و سەرلىشىۋانە، لە كاتى عادەى شەرعىدا شتىكى پىسە، دروۋست بوو بۆ
باۋكى كە بىفرۇشنىت.

● بەلەى مەسىھىيەكانىشەۋە ھالى ئەۋانەى راپوردوۋ باشتر نەبوو. ئەۋمىتا
فەرەنسىيەكان لە سالى (۵۸۶)ى زاپنىدا كۆنگرىيەكىان بەست بۆ باسى
ئەۋەى كە:

۱. ئايا ئافرىمىت بە مەۋقە دادەنرىت يان نا؟!

۲. ئايا رۆحى ھەيە، يان نا؟!

۳. ئەگەر رۆحى ھەبىت، ئايا رۆحى مەۋقەنەيە، يان رۆحى
ئازەلىيەنەيە؟!

۴. ئايا ئەگەر رۆحى مەۋقەنە بىت، ئايا لە ھەمان ئاستى رۆحى
پىۋادايە يان نزمتر؟!

ۋە لە كۆتاپىشدا بىرپارىاندا كە بەلى مەۋقە!! بەلام تەنھا بۆ خىزمەت كەردنى
پىۋاۋ دروۋست كراۋە!!.

ۋە پەرلەمانى ئىنگلىزىش لە سەردەمى پاشا (ھەنرى ھەشتەم) بىرپارىكى
دەركەرد كە: بۆ ئافرىمىت ناپەۋا ۋەقەدەغەيە كە كىتەبى (العهد الجديد) (ۋاتە:
ئىنجىلە دەسكارى كراۋەكە) بخوینىتەۋە، چۈنكە ئافرىمىتان بە پىس دادەنا.

بەلەي عەرمبەگانى بەر لە ئىسلامىشەو سەم كىردن لە ئافرىمىت گەشتبەو
پادىيەك كە ھەر بە زىندووىي دىيان نايە چالەو، يان فرمىان دەدايە ناو
بىرىكەو بە شىۋەيەك كە دلى مەۋقى بە وىزدانى دىتواندەو.

يەككە دىپرسىت: خۇ ئەمانەي كە باسكىران ھەمەو لە سەردەمانى كۇندا
بەو، وراپووردو، ھەر ئەوانەش وھا كىردو كە كەسانىك بە درۇ داۋاي
مافەگانى ئافرىمىت بىكەن، بەلام ئەو كە جىگەي سەرسوورمانە ئەو بە كە:
ئافرىمىت لە شارستانىتىەگانى تىرى ئائىلىسىدا تاۋەكو ئىستاش ھەر سوۋگايەتى
پى دىكرىت، بە ھەمەو پىۋەرمەگانى نەتەو يەككىرتەمەگان، و كۆمەلەگانى
مافەگانى مەۋ.

بۇ نەمەنە: دۇسىيە توندو تىزى كىردن دۇ ئافرىمىت، ئازاردانى
جەستەيىان، بە پى ئەو سەرمىريانەي كە تايىبەتن بە توندوتىزى دۇ
ئافرىمىت پۇزناۋايى _ كە لە باسەگانى پىشوو لە بابەتە جىاجىاگاندا
نامازەمان پىدا _ ئەم دەرئەنجامانەي خوارمەو لى دەكەۋىتەو:

• (۷۵%) يى پىاۋان لە ئەمەرىكا بە جۇرىك لىدانى ھاۋسەرمەگانىان دىكەن، كە
توۋشى نوقسانى وبەلايان دىكەن.

• (۱۷%) ئەو ئافرىمىتەنە ھالەتەيان وھا دىخۋازىت كە بىرىنە ژىر چاۋدىرى
وردەو.... ئەم زانىارىيە لە لايەن دىكتۇر (جون بىرىيە) يەو نووسراۋە، كە
پروڧىسۇرى يارىدەمدەرى وانەي زانىستى دىروو نىيە لە زانكۇ (كارولىنا).

• بە پى پاپۇرتى دىزگاي ناۋەندى ئەمەرىكى بۇ توۋىزىنەو وپشكىن
(FPT) ھاتوۋە كە: ھەمەو ھەزە چىركەيەك ئافرىمىتەك لە لايەن
مىردەكەيەو لىدان دىكرىت.

• پۇزنامەيەكى ئەمەرىكى نوسىۋىتى: لە ھەمەو دە ئافرىمىتەدا يەككىيان لە
لايەن مىردەكەيەو لىدان دىكرىت، ئەو چا پۇزنامەي (Family

• ھەروا لە بەرىتانىيا زىياد لە (۵۰٪)ى ئافرىمەتە كۆزراوھەكان بىرىتى بوون لە قوربانى دەستى مىرد يان دۆستەكانيان، توندوتىزى خىزانى زىيادى كىردووه بە پىزھى (۶۱٪) لە سالىكىدا ھەتاومكو كۆتايى مانگى ئازارى سالى (۱۹۹۲). ھەرومھا دەرگەوتوھ كە (۲۵٪)ى ئافرىمەتەن پوو بەپرووى لىدان دەمبەنەوھ لە لايەن مىردەكانيان يان دۆستەكانيانەوھ. پۇلىسى بەرىتانى سالاڤە (۱۰۰،۰۰۰) سەد ھەزار پەيوەندى تەلەفوونى پى دەگات، كە ئاگادار دەگىتەوھ لەسەر دەستىزى كىردنە سەر ژنان (زوجات او شرىكات). ھەر ئەو راپۆرتە ئەوھشى تىدايە كە ژنىك باسى ئەوھى كىردووه كە لەسەرمەتاي شووى كىرد نىيەوھ، مىردەمكەى سى سال ونيو لىي داوھ، وتىشى: ئەگەر دواى لىدانەكە ھەسەم بىكردايە، دووبارە لىي دەدامەوھ، بۆيە ھەروا بى دىنگ بووم، خو ئەو تەنھا بە يەك جۆر لىدان واز ناھىيىت، بەلكو ھەموو جۆرمەكانى بەكار دەھىيىت، وەكو: بەدەموچاودا كىشان، مشتەكۆلە، شەق، لەقە وخستەنە ژىر پى، كىشانى سەر بە دىواردا. ھەندىك جار پىاوانىك ھەبوون كە جگەرمەيان بە لاشەى ژنەكانيان كوزاندۆتەوھ، يان بە زنجىر وكۆت لە مالىدا كۆتايان كىردوون، پاشان دەرگايان لەسەر داخستوون، وچەند كاتىرمىرىكى زۆر بەم جۆرە بەجىيان ھىشتوون.

جا لەم كورتە باسەى پىشەوھ كە خستمانە پوو لە بارەى چۆنىتى مامەلە كىردن لەگەل ئافرىمەتدا لە لايەن ناموسولمانەكانەوھ، نىتر لە شارستانىيەتە زۆر كۆنە بەسەرچوھەكان، يان لەم چەرخە تازەى ئىستانمان، ئەو راستىيە گىرنگەمان بۆ دەرەمكەوئىت كە: پۆژناوا، يان ھەر شارستانىيەتەكى تر، بەھۆى ئەوھى كە ھەندىك رەھتارى ناباويان لىوھ دەرەكەوئىت، كە لە پلە وبەھاي ئافرىمەتەن كەم دىمكەنەوھ _ وەكو راپوورد _، ھىچكام لەو شارستانىيەتەن ناگونجىن و دەست

ئادەن كە بېنە نموونە بۇ ئىمە، يان بەلگە ھەر دەست ئادەن بۇ ئەۋەى كە ھىچ كۆمەلگاپەكى تىرىشيان بى ھەئىسەنگىنرېت.

جا ئىمە كە باسەمان لەم بابەتە كىرد، مەبەستمان داكۆكى كىردن بوو لە بەھا بەرزەكانى خۇمان وشەرىعتە راستەكەمان، تەنھا خۇاى گەۋرەش رېنموۋىيكار ورېبېشاندرمانە.^(۱)

(۱) سوپاس بۇ خۇاى گەۋرە كە مومفەقى كىردم لەسەر وەرگىرپانى ئەم نوسراۋە، تىكاكارم لە ھەموو دۆست و بىرايەك كە ئەم وەرگىرپانە دىتە بەردەستيان، ئەگەر ھەر ھەلەپەكى تىدا بىت بە گەۋرمىي و دىلئۆزى خۇيان چاكى بىكەنەۋە، ئەۋەندەى كە تۋانىۋمە كەمتەرخەمىم نەكردۋە.

خۇاىيە ھاتوۋمە خزمەتت	بەندىيەكى موسولمانم
تۇپاىەدار و بەخشندەى	من بى دەس و دەرمانم
بەندە ھەرچى بى بەندىيە	تۆم نەبى ۋو لە فەۋتانم
بەخشە گشت تاۋانىكى	خۆم و خۆشەۋىستەكانم
ئومەتى پىغەمبەرى تۆم	تا ماۋم لە ۋوۋى ژيانم
پەپىرمۋى ئەم بەرنامەيەم	خزمەتكار و پاسەوانم

سه رچاوه كان

- اخلاق المجتمع الأمريكي المنهارة/ المجتمع العاري بالوثائق والأرقام/ تقرير لجنة الكونجرس الأمريكية.
- الإسلام عقيدة وشرعية/ طبعة القاهرة/ ١٩٨٠ الميلادية.
- إعلام الموقعين/ تحقيق؛ محمد جميل غازي/ طبعة بيروت/ ١٩٧٣ الميلادية.
- الأعمال الكاملة للإمام محمد عبده. تحقيق؛ د. محمد عمارة/ طبعة القاهرة.
- التقرير السنوي المسمى (قاموس المرأة)/ معهد الدراسات الدولية حول المرأة.
- جامع الترمذي/ دار إحياء التراث العربي.
- سنن ابن ماجة/ دار الفكر/ بيروت.
- سنن النسائي الكبرى/ دار الكتب العلمية.
- صحيح ابن حبان/ مؤسسة الرسالة.
- صحيح البخاري/ دار ابن كثير.
- صحيح مسلم/ دار إحياء التراث العربي.
- الطرق الحكمية في السياسة الشرعية/ طبعة القاهرة.
- المستدرک للحاکم/ دار الكتب العلمية.
- مسند أحمد/ مؤسسة القرطبة.
- المعجم الكبير للطبراني/ مكتبة العلوم والحكم/ سنة/ ١٩٨٣ الميلادية.
- المنار/ لرشيد رضا/ مطبعة المنار.

مامۇستاي دانەر لە چەند دىرېكتادا

- ناۋى: على جمعه محمد عبد الوهاب.
- خەلگى: ولاتى مىصرە، ولە سالى: (۱۹۵۲)ى زايىنى لە داىك بوو.
- خاۋەنى بىرونامەى دىكتورايە لە ئۈسۈلى فىقھىدا لە كۆلىزى شەرىعە وياسا لە جامىعەى ئەزھەر لە سالى: (۱۹۸۸) بە پلەى (شەرىفى يەكەم). خاۋەنى شەھادەى ماجىستىرە لە ھەمان بابەت ولە ھەمان جامىعە، لە سالى: (۱۹۸۵).
- ئىجازەى زانستى بالاً (لىسانس)ى لە كۆلىزى خويندە ئىسلامى و عەربىيەكانى ھەمان جامىعە لە سالى: (۱۹۷۹) پى دراۋە. خاۋەنى بىرونامەى بەكالورىۋسى بازىرگا نىيە لە زانكۆى (عين الشمس) لە سالى: (۱۹۷۳). بىرونامەى زانستى دەست بە دەست لە زانايان و مامۇستايانى زانستە ئىسلامىيەكان و مرگرتوۋە.
- گەلەك پلەو پايەى بەرزى گرتۆتە دەست، لەوانە: لە سالى (۲۰۰۳) تاۋەكو ئىستا موفتى ولاتى مىصرە. ئۈستازى ئۈۈسلى فىقھە لە كۆلىزى زانستە ئىسلامى و عەربىيەكان _ بەشى كوران _ لە جامىعەى ئەزھەر.
- كىتەبە دانراۋەكانى:

۱. قضية تجديد أصول الفقه.
۲. الحكم الشرعي عند الأصوليين.
۳. أثر ذهاب المحل في الحكم.
۴. المدخل لدراسة الشريعة الإسلامية.
۵. علاقة أصول الفقه بالفلسفة.
۶. تقييد المباح.
۷. مباحث الأمر عند الأصوليين.
۸. الرؤية وحجيتها الأصولية.
۹. النسخ عند الأصوليين.

١٠. الإجماع عند الأصوليين.
 ١١. آليات الاجتهاد.
 ١٢. الإمام الشافعي ومدرسته الفقهية.
 ١٣. النظريات الأصولية ومدخل لدراسة علم الأصول.
 ١٤. مذكرة حول المنهج الأصولي لتناوب المعاملات المالية الحديثة والقواعد الضابطة لها.
 ١٥. اقتراح عقد تمويل من خلال تكييف العملة الورقية كالفلوس في الفقه الإسلامي.
 ١٦. الإمام البخاري.
- لیۆلینه وەکانی:
١. رياض الصالحين للإمام النووي.
 ٢. جوهرة التوحيد للباحوري.
 ٢. شرح الفية السيرة للأجهوري.
 ٤. الفروق للقرافي.
 ٥. التحديد في مقارنة الفقه الحنفي والشافعي، للقدوري.
- تۆیژینه وەکانی:
١. الرقابة الشرعية، مشكلاتها وطرق تطويرها. (باسيکه پيشكesh كراوه به كۆنگرهى چوارهمى زانايانى هيندستان)
 ٢. الزكاة (باسيکه پيشكesh كراوه به كۆنگرهى پينجهمى زانايانى هيندستان)
 ٣. حقوق الإنسان من خلال حقوق الأكوان في الإسلام. (باسيکه بو دامه زراوهى نايف)
 ٤. النموذج المعرفي الإسلامي.
- چەندین نووسراو ووتار و بەرنامەى تەلەفزیۆنى و موحازەرەى تر، و چاودێرى و سەرپەرشتیاری چەندین پرۆژەى زانستى دەکات لە تەواوی جیهاندا، سەرپەرشتى چەندین نامەى زانستى کردوو لە زانکۆگانى میسردا.

ئاومرۇك

- ۷ پېشەكى وىرگىر: .
- ۱۱ پېشەكى دانەر: .
- دەروازى يەكەم
- ۱۷ ئافرىمىت موسولمان لە دەققە پىرۇزمكانى شەرىدا
- ۱۹ دەسپىك
- بەشى يەكەم
- ۲۱ ئافرىمىت لە قورئانى پىرۇزدا
- بەشى دوووم
- ۲۹ ئافرىمىت لە سونەت و قەرموودمكاني پېغەمبەردا
- دەروازى دوووم
- ۳۹ ئافرىمىت موسولمان لە بەرھەم و نوسراوۋە قىقھىيەكاندا
- ۴۱ دەسپىك
- بەشى يەكەم
- ۴۳ مىراتى ئافرىمىت لە نىوان راستىيەكان و درۇ ھەلبەسراومكاندا
- ۵۱ ئەو ھالەتەنى كە مېيىنە نىومى نىرىنە مىرات دەبات
- ۵۴ ئەو ھالەتەنى كە مېيىنە ونىرىنە يەكسانن لە مىرات بىردىدا
- ۵۸ ئەو ھالەتەنى كە مېيىنە لە نىرىنە زىاتىر مىرات دەبات
- ئەو ھالەتەنى كە مېيىنە مىرات دەبات، بەلام نەگەر نىرىنە لە جىگەنى ئەو
- ۶۴ بىت مىرات نابات

بهشی دووم

شایهتی دانی نافرمتی موسولمان و پهرج دانه‌وی گومانیک له بارمیه‌وه ۶۹

بهشی سییه‌م

فره ژنی وحه‌قیقه‌ته‌که‌ی ۸۵

بهشی چواره‌م

مافی نافرمت له هه‌لبزاردنی می‌رده‌که‌یدا ۹۵

بهشی پینجه‌م

پیش نویزی کردنی نافرمت ۱۰۳

بهشی شه‌شه‌م

خه‌ته‌نه کردنی میینه‌گان ۱۱۱

بهشی چه‌وته‌م

مافه سیاسیه‌گانی نافرمت ۱۱۹

بهشی هه‌شته‌م

لیدانی نافرمت له ئیسلامدا ۱۳۱

ده‌روازی سییه‌م

نافرمتی موسولمان له واقعی می‌زووییدا ۱۳۹

ده‌سپینک ۱۴۱

بهشی یه‌که‌م

نافرمتگه‌لیکی فه‌رمان‌په‌وا (حاکم) ۱۴۵

۱- (ست الملك) پاشای فاتیمیه‌گان ۱۴۷

۲- (اروی) پاشای (صنعاء) ۱۴۸

۳- ترکان خاتون ۱۵۰

۴- (رضیة بنت التمش) فه‌رمان‌په‌وای هیندستان: ۱۵۱

۵- (شجرة الدن) شازنی میصر وولاتی شام ۱۵۲

۶- (السلطانة خدیجة) فه‌رمان‌په‌وای هیندستان ۱۵۳

بهشى دووهم

١٥٥ ئافرمههگه لىكى دادومر (قاضي)

١٥٥ (ئىمل قهرمانه)

بهشى سىيهم

١٥٧ ئافرمههگه لىكى جهنگاومر وسهركردهى سويا

١٥٨ ١- (ام سليم بنت ملحان الأنصارية)

١٥٩ ٢- (ام حرام بنت ملحان)

١٦٠ ٣- (الربيع بنت معوذ)

١٦١ ٤- (ام سنان الأسلمية)

١٦١ ٥- (ليلى الغفارية)

١٦٢ ٦- (كعبية بنت سعيد الأسلمية)

١٦٢ ٧- (رفيدة الأنصارية)

١٦٣ سهركردهى سويا تركان خاتون

بهشى جوارهه

١٦٥ ئافرمههگه لىكى موفتى وزانا

١٦٧ ١- (نفيسة العلم)

١٧٤ ٢- خاتوو (كريمة) گيرمومى سهحيى بوخارى

١٧٦ ٣- أمه الواحد

١٧٦ ٤- (شهدة الإبري)

١٧٨ ٥- (زين العرب بنت عبد الرحمن)

١٧٨ ٦- (دهماء بنت يحيى)

١٧٩ ٧- (فاطمة بنت أحمد)

١٨٠ ٨- (أسماء المهروانية)

١٨١ ٩- (زاهدة الطاهري)

١٨٢ ١٠- زينب الجرجانية

بەشى پىنچەم

ئافرىمىتگەلىك كە دىمىسەلەتى جىبەجىي كىرىنىان گىرتۈتە دىمىس ۱۸۵

كۈتايى

ئافرىمىت بەلەي ناموسولمانەكانەو، لە كۆن ونویدا ۱۸۷

سەرچاۋەكان ۱۹۳

مامۇستەي دانەر لە چەند دىرېكدا ۱۹۵

ناۋمىرۈك ۱۹۷